

ประวัติศร

ศรสภา
จัดพิมพ์ในวันศร

๑๖ มกราคม ๒๕๐๓

ประวัติครู

ครูสภาจัดพิมพ์ในวันครู ❀

๑๖ มกราคม ๒๕๐๓

หอสมุดครูสภา

๑๕๓

๑๕๗๔๗

หอสมุดคุรุสภา

18324

หนังสือสำหรับค้นคว้า

๗๗๖

บัญชีนอกห้องสมุด

ด้วยคณะกรรมการจัดงาน **หอสมุดคุรุสภา** มกราคม ๒๕๐๓ ได้มอบ

ให้คณะกรรมการแผนกประวัติศาสตร์ เรียบเรียงประวัติครุผู้ล่วงลับไปแล้วตาม
ความสามารถในหน้าที่การงาน เพื่อจัดพิมพ์ขึ้นเป็นพระระลึกในวันครบ ๑๖
มกราคม ๒๕๐๓ เช่นเคยยกยดให้จัดทำไปแล้ว เพื่อเป็นการเผยแพร่
เกียรติคุณของครูในอดีต

รายนามคณะกรรมการแผนกประวัติศาสตร์

๑. นายรอง คัยมานนท์	ประธานคณะกรรมการ
๒. ขุนวิรุฬห์จรุยา	อนุกรรมการ
๓. นายพงศ์อินทร์ ศุขขจร	อนุกรรมการ
๔. นายระบิล สัทธรรม	อนุกรรมการ
๕. ม.ร.ว. แสงไสย เกษมศรี	อนุกรรมการ
๖. นายภักดี นวีสข	อนุกรรมการ
๗. นายอุทัย สิงห์ศักดิ์	อนุกรรมการ
๘. น.ส. บุญใจ อังคประทีป	อนุกรรมการ และ
	เลขาธิการ

ในครั้งนี้ คณะอนุกรรมการได้เรียบเรียงประวัติครุรวม ๑๕ ท่าน โดย
เลือกครุผู้มีความสามารถเด่นในด้านต่าง ๆ กัน เป็นต้นว่า ด้านการ
ปกครอง การริเริ่มและการสร้างสรรค์ในวิชาสาขาต่าง ๆ การแต่ง
แบบเรียนและวรรณคดี การอบรมสั่งสอน ฯลฯ ส่วนรายชื่อนักเรียน

ผูกหัดครุฑนามาลงพิมพ์ท้ายเล่มในศักราชนี้ คือ ประโยคครุฑประถมวาทเขียน
 หรือเทียบเท่า ประโยคครุฑผู้สอนจากฐาน และประโยคครุฑประถมกลีกรวม
 ทั้งแต่เริ่มมครุฑประกาศนียบัตรอาชีวศึกษาต่าง ๆ เป็นรุ่นแรกมาจนถึง พ.ศ.
 ๒๔๗๔ โดยคัดจากทะเบียนและแบบ ต. ๒ ก. ของกองส่งเสริมวิชย-
 ฐานะ กรมการฝึกหัดครู และของแผนกทะเบียนและประกาศนียบัตร กรม
 อาชีวศึกษา

ในกา มรียบเรียงครั้งนี้ คณะอนุกรรมการได้รวบรวมเอาเพื่อช่วย
 เหลือจากบรรดาท่านผู้ทรงหลาย ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของหน่วยราชการและ
 โรงเรียนต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีผู้มออุปการคุณอีกหลายท่านที่ไดช่วยเหลือ
 ให้หนังสือประวัติครุฑเล่มนี้สำเร็จเป็นเล่มชน ดังมีรายนามต่อไปนี้

๑. พระยาราศนราทร เขียนประวัติพระธาวิทยาคุม (ยอร์ช บี. แมคฟาร์แลนด์)
๒. ศาสตราจารย์ พระยาเขียนประวัติยาทหลวง เอฟ. เอมีล
อนมานราชัน กอลมแบท
๓. หลวงสำเร็จวรรณกิจ เขียนประวัติหลวงเสขสุนทร (พิมพ์ ชัย)
๔. หลวงสุวรรณวาทกกลกิจ เขียนประวัติพระยาเทพศาสตร์สถิตย์
(ให้ กาพิศย์)
๕. พระประทีปสุนทรสาร เขียนประวัติพระยาบรมมาทบำรุง
(พิณ ศรีวรรณ)
๖. หลวงศรีเกษะเวทิน เขียนประวัติพระสันธิวิทยาพัฒน์
(ไล่เฮียง สิริสิงห)

๗. ม.ร.ว. สุนันทาธิ สวัสดิ์ทิกุล เขียน พระ ประวัติ หม่อมเจ้า
วิบูลย์สวัสดิ์วงศ์ สวัสดิ์ทิกุล

๘. นายเจือ สตะเวทิน เขียน ประวัติพระสุนทรโวหาร (ภู่)

๙. นางเสนาจารित्र สวรรณโพธิ์ศรี เขียน ประวัติพระยาอนุกิจวิบูล
(สันตัก เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

๑๐. นายพร บุนนาค เขียน ประวัติเจ้าพระยาภาสกร-
วงศ์ (พร บุนนาค)

๑๑. แพทย์หญิงพนิท อธิสุข เขียน ประวัติขุนสุนทรภายิต
(ถนอม เกษานนท์)

๑๒. นายมณี อภัยนุกล เขียน ประวัติพระอธิการเท็ง
คงปณฺโณ (เท็ง ชูมาประโคน)

คณะอนุกรรมการขอขอมคุณบรรดาท่านผู้มีอุปการคุณตั้งกล่าวไว้ ณ

หน้า
ทนาย

อนึ่ง คณะอนุกรรมการ ขอ ขอบคุณ บรรดา ท่านที่ พย ขอบยกพร่องใน
หนังสือประวัติครุเล่มที่แล้ว ๆ มาและกรุณาแจ้งไปให้ทราบ สำหรับประวัติ
ครุ ๑๖ มกราคม ๒๕๐๓ ที่จดพิมพ์ใหม่ก็เช่นเดียวกัน หากท่านผู้ใด
พยขอบยกพร่องประการใด ก็ขอได้โปรดแจ้งให้ทราบด้วย เพื่อยุติแก้ไข
ให้ถูกต้องในการพิมพ์คราวต่อไป

คณะอนุกรรมการแผนกประวัติครุ

สารบาญ

	หน้า
พระสุนทรโวหาร (ภู่)	๑
บาทหลวง เอฟ. เอมีล กอลมเบท์	๒๑
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร ยุนนาค)	๒๙
เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์	๔๖
พระอธิการเทิ่ง คงปณฺโญ (เทิ่ง ชูมาประโคน)	๖๕
พระอาชีวศึกษาคม (ยอร์ช บี. แมคฟาร์แลนด์)	๗๑
พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร (คำ พรหมกลีกร)	๙๕
พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ (ไห่ กาฬศิษย์)	๑๐๑
พระยาอนุกิจวิฑูร (สันตทิ เทพหัสดิน ณ อยุธยา)	๑๑๓
พระยาบรมมหาบารุง (พิณ ศรัทธาธรรม)	๑๒๕
หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล	๑๓๕
พระสุนทรวิद्याพัฒน์ (ไถ่เฮียง สิริสิงห)	๑๓๙
ขุนสุนทรภามิต (ฉนอม เกยานนท์)	๑๙๕
หลวงเสขสุนทร (พุ่ม บั๊ก)	๒๐๑
พระปวโรฬารวิทยา (ป๋อ เข็กช่อ)	๒๑๔
บรรณานุกรม	๒๓๐

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูประถมวาทเขียน

พ.ศ. ๒๔๖๐ - ๒๔๖๕

๒๓๔

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูผู้สอนวาทเขียนโท

พ.ศ. ๒๔๖๗ - ๒๔๗๔

๒๓๖

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูผู้สอนจักสานชั้นโท

พ.ศ. ๒๔๗๓ - ๒๔๗๔

๒๔๐

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูประถมกลีกรรรม

พ.ศ. ๒๔๖๑ - ๒๔๗๔

๒๔๑

หอสมุดคุรุสภา

พระสันทรโวหาร (ภ)

พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๘

พระสันทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวังบวรสถาน
มงคลในรัชกาลที่ ๔ นั้น คนทั้งหลายรู้จักกันมากแต่ในนามว่า สันทรภู
ฉะนันในการเขียนชีวประวัติของท่านฉัน จึงจะขอเรียกท่านว่า สันทรภู ตาม
ความนิยมของมหาชน

ปัญหาแรกคึกเกิดขึ้นเป็นข้อแรกก็คือ สันทรภูเป็นใครหรือไม่ คน
ทั่วไปยกย่องกันแต่ว่าสันทรภูเป็นกวี ปัญหาข้อนี้พอจะตอบได้ว่า สันทรภู
นั้นท่านเป็นหลายอย่าง คือ เป็นกวี เป็นนักประวัติศาสตร์ เป็นนักโบราณ
คดี และเป็นครุฑด้วย

ในฐานะที่เป็นใคร สันทรภูเป็นใครพิเศษ มิได้เป็นใครประจำชนชั้น
นักเรียนอย่างครุฑธรรมศาสตร์ที่เราเป็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้ แต่สันทรภู
เป็นใครแบบโบราณ เป็นใครที่ทรงเกียรติคุณสูง มีความรู้แตกฉาน คน
ในสมัยของท่านนิยมท่าน จึงพากันมาฝากตัวเป็นศิษย์เอง และท่านก็สอน
ให้อย่างไม่ต้องชอรับเงินเดือน

เมื่อพูดถึงเกียรติของการเป็นใคร สันทรภูก็มเกียรติกว่าเรามากนัก
เพราะนอกจากท่านจะเป็นใครของศิษย์ธรรมศาสตร์อย่างนายน้อย นายพุ่ม หม่อม
ราชไธทย และคุณพุ่มแล้ว ยังได้เป็นใครของเจ้าฟ้าต่างสามพระองค์ คำ
สอนของท่านยังมีประโยชน์ถึงศิษย์รุ่นปัจจุบันอีกมากมาย หนังสือของท่าน

กลายเป็นคำร่ำเรียนภาษาไทยตั้งแต่ชั้นมัธยมต้นจนถึงชั้นมหาวิทยาลัย นี้
ว่าสุนทรภู่เป็นครุฑอย่างแท้ทีเดียว

สุนทรภู่เป็นกวีเอกในรัชกาลที่ ๒ และเป็นกวีที่คนไทยรู้จักมากที่สุด
มีชื่อประวัติกวีโลกเฝื่อนเป็นพิเศษ แต่งหนังสือมากกว่าใคร ๆ ในบรรดากวี
ร่วมยุคของท่าน

สุนทรภู่เกิดเมือวันจันทร์ที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙ ใน
รัชกาลที่ ๑ บิดาเป็นชาวย่านกรำ เมืองแกลง (ปัจจุบันเป็นอำเภอใน
จังหวัดระยอง) มารดาเป็นชาวเมืองไคไม่ปรากฏ แต่มาอยู่กับครอบครัวที่
กรุงเทพฯ ภายหลังเมื่อสุนทรภู่อายุได้ ๒ ขวบ บิดามารดาหย่าร้างกัน
บิดากลับไปอยู่ที่บ้านเดิมจนไคเป็นเจ้าอาวาส ส่วนมารดาเข้าไปเป็นพระนม
ในวังหลัง สุนทรภู่เลยเข้าไปอยู่ในวังหลังครั้งนั้นด้วย ที่เรียกว่าวังหลัง
คือ วังของเจ้าพากรมหลวงอินทวิชิตเทเวศร์ ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็น
โรงพยาบาลศิริราชปัจจุบันนี้

สุนทรภู่ได้รับการศึกษาจากพระ ท้าวชัชปะชาว (วัดศรีสุทธาราม
คลองบางกอกน้อย ถนนบุรี) สุนทรภู่ได้บรรยายเรื่องการศึกษาของตนไว้
เล็กน้อยในนิราศเมืองสุพรรณว่า เรียนรู้หนังสือแล้วไคเป็นเสมียนในกรม
พระคลังสวน นนเป็นงานขนแรกของสุนทรภู่ ตอนนั้นเองสุนทรภู่ไคแสดง
ความเป็นครุฑครั้งแรก อาชีพเสมียนของคนในสมัยนั้นมีเกียรติในทางวิชา
ความรู้มาก สุนทรภู่ไคค้นคว้าวิชาการทางระเบียบปฏิบัติราชการในขณะ
นั้น และใช้เป็นที่ร่ำเรียนคนอื่น ๆ ด้วย ท่านเล่าไว้ว่าเมื่อรับราชการ

พระสุนทรโวหาร (ภู่)
ถ่ายจากรูปปั้นของกรมศิลปากร

ครั้งนั้น ไททา สูตรสอนเสมียน ไว้ด้วย ดังความปรากฏในนิราศ
เมืองสุพรรณพทหนึ่งว่า

วัดปะขาวครารุ่นรู้

เรียนเขียน

ทำสูตรสอนเสมียน

สมุดน้อย

เดินระวางระว่างเวียน

หว่างวัด ปะขาวเอย

เคยชนกลั่นกลั่นสร้อย

สวาหน้องกลางสวน.

ในยุคนั้นกรุงรัตนโกสินทร์

การเล่นสั๊กวาและคอกส์ร้อยเป็น

มหรสพที่แพร่หลายมาก

คุดองมหานาคเป็นที่สำหรับประชาชนลอย

เรือเล่นสั๊กวากันอย่างครึกครื้น

สุนทรภู่กำลังหนุ่ม

มีความรู้และ

อัจฉริยภาพทางประพันธ์

ได้ออกรบในการแต่งบทสั๊กวาและคอกส์ร้อย

อยู่เสมอ ความชอบเล่าไว้ในนิราศพระปฐมว่า เคยเป็นคู่บอกสั๊กวา

กับหญิงปากหวานคนหนึ่ง ท่านเรียกหญิงคนนั้นว่า “พี่ศรีทอง” ภายหลังพี่

ศรีทองคนนั้นได้เป็นจอม และสุนทรภู่อยากจนขั้นแค่นั้น ท่านจึงปรารภว่า

“ทุกวันนี้พี่เฒ่าเราก็ง่อม เธอเป็นจอมเราเป็นจอนต้องบ่นหา” นำ

เสียใจที่ไม่มีใครจะจ่ายสั๊กวาของสุนทรภู่ได้หมด มิฉะนั้นเราคงจะได้ชิม

ชิ้นโวหารของท่านยังนัก หนังสือพิมพ์ศิลปะการ ออกสั๊กวาของ

สุนทรภู่มาลงไว้ที่หนึ่ง บอกว่าได้ทราบจากนายแปลก หลานสุนทรภู่

จึงขอคัดมาออกต่อหนึ่ง ดังนี้

สั๊กวามาพบประสบโฉม

งามประโลมผิวสีฉวี

เหลือง

เมื่อผันแปรแลพบหลบขำเลื่อง

ดู ปลอดภัยแปลง
ปลั่งกำลังโลม

พมหารักจักถนอมใคร่กล่อมเกลี้ยง

เป็นคู่เคียงเรียงน้อง
ประคองโฉม

ไม่สมรักหนักหน่วงเพียงทรวงโทรม

มิได้ โลม น้อง แก้ว
เสียแล้วเอย.

การเป็นคนขายทงจากลอนมาแต่ในวัยรุ่นหนุ่มเช่นนี้ ทำให้สุนทรภู่ได้
รัศมีความสำเร็จเป็นยอทั่วไป จนกลายเป็นคนเด่นในวงสังคมของนัก
สักวาและคอกสรวีย์ อนึ่งอำนาจลึกลับแห่งวรรณคดีได้ทำให้สุนทรภู่ล้ม
หลง เลยเบื่องานเสมียนและในไม่ช้าก็ทอดทิ้งอาชีพนี้ หันหน้าเข้าหา
โลกของการประพันธ์อันมีอิทธิพลจับใจท่านยิ่งนัก สุนทรภู่คงจะได้แต่งเรื่อง
ย่อย ๆ ไว้มาก แต่สายสูญเสีย วงวรรณกรรมวินิจฉัยว่า เท่าที่ทราบ
ดูเหมือน “โคบุตร” จะเป็นวรรณกรรมเรื่องแรกของท่าน ไม่ทราบแน่
ว่าโคบุตรแต่งเมื่อไร แต่จะตั้งแต่งก่อนนิราศเมืองแกลง (ต้น พ.ศ.
๒๓๕๐) เรื่องโคบุตรจึงน่าจะแต่งเมื่อสุนทรภู่ขายอยู่อย่างมากที่สุด ๒๐ ปี หรือ
ราว พ.ศ. ๒๓๔๘

ในรัชกาลที่ ๒ สุนทรภู่ได้เข้ารับราชการในกรมพระอาลักษณ์ นัย
ว่าเหตุที่จะได้เข้ารับราชการนั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภลัยทรงทราบว่าสุนทรภู่แต่งกลอนได้ดี ในสมัยนั้นกว้อชอยเล่นยตรสนเท่ห์
เป็นกลอนกันมาก และสุนทรภู่ก็เล่นยตรสนเท่ห์ด้วยเหมือนกัน ข้าพเจ้า

อยากจะชวนท่านให้คิดอย่างข้าพเจ้าคิดว่า สุนทรภู่คงจะมีใ้เขียนนิพนธ์
 ส่นที่ใ้ใ้ร่ายบุคคลใดโดยเฉพาะ คือไม่ระบุนาม สุนทรภู่คงจะประณาม
 และเสียดสีคนทั่วไปที่ทุจริตและอยู่ดีศรีรวม เป็นการตำหนิของนักเขียนที่
 ติงการเปิดเผยความไม่ดีของสังคมออกมา เป็นสิทธิของกวีที่จะวิจารณ์
 สังคมได้ด้วยใจบริสุทธิ์ โวหารของท่านคงจะแพรวพราวไปด้วยศิลปะ
 ของรัตนกวี

สุนทรภู่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนสุนทรโวหาร ได้รับ
 พระราชทานที่อยู่ เป็นข้าราชการที่มีเกียรติสูงเด่นในสังคมชั้นนักปราชญ์
 ราชบัณฑิต แม้เวลาตามเสด็จประพาสก็โปรดใ้ให้ลงเรือพระที่นั่งเป็นพนักงาน
 อ่านเขียนในเวลาทรงพระราชนิพนธ์บทกลอน มีตำแหน่งเฝ้าเป็นนิตย์ มี
 เกียรติเป็นกวีปรักษาราชการแทนเฝ้าถวายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์
 และเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เอกศิลปินชั้นอาจารย์ทางนาฏศาสตร์
 ผู้คิดแบบว่าแม่เขียนสมพระราชหฤทัย พระบาท สมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-
 ภาลัยยงนิก เมื่อทรงพระราชนิพนธ์ สุนทรภู่เคยมีส่วนร่วมเฝ้าไปแต่ง
 เป็นตอน ๆ นี้ใ้ใ้ว่า งานใหญ่ทั้งหลายเกี่ยวกับวรรณกรรม สุนทรภู่ยอม
 มีเกียรติใ้รวมย้บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งทรงขอแรงใ้ กวี มี ข้อ ช่วย
 กันแต่ง นนสุนทรภู่ก็มีโอกาสเฝ้าด้วย ตอนที่ทราบนั่นอนว่าเป็นสำนวน
 สุนทรภู่ก็คิดตอนกำเนิดพลายงาม ตอนนรบริ่องกันว่าชยวงกลอนบรรจง
 ที่สุด

ในรัชกาลที่สองนี้เอง สุนทรภู่ได้ทำความผิดพลาดไว้อย่างเหมอนกัน
 คคือการทักหน้าพระที่นั่ง หมายถึงการแก้แค้นดิพระนิพนธ์ของกรมหมื่น
 เจษฎาภินทรหน้าพระที่นั่ง ต่อหน้านักปราชญ์ราชกวทองปวง อันเป็นเหตุ
 ให้กรมหมื่นเจษฎาภินทรทรงระอาและกริ้วสุนทรภู่

ขอให้เราพุดถึงความผิดพลาดของสุนทรภู่อีกครั้งหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่
 สุนทรภู่อำลางเห็นทีไปรดปราน ทั้ง ๆ ที่ท่านอมตกว่าลางมเกยวดีสูงเด่นใน
 วงสังคมนักปราชญ์ราชบัณฑิต สุนทรภู่อีกยังมีตรชวี คือสัรวายู่ตาม
 เกิม และดูเหมือนว่าจะยอมให้มิตรชว่นลากคนถลัดลงไปตามทางของมัน
 เองเสมอ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อเป็นชนสุนทรโวหารแล้ว วันหนึ่งกำลังเมา
 เต็มที ได้ไปหามารดา เมื่อมารดาว่ากล่าวตักเตือนก็กลย้ออาละวาดขู่เชญ
 ค่าง ๆ ญาติผู้ใหญ่คนหนึ่งเข้ามาห้ามปราม สุนทรภูู่เป็นคนคนเฉียวขยอยู่แล้ว
 เมื่อมฤทษเเหลาอยู่ด้วยจึงบันดาลโทสะจนจนควยคุมสติไม่อยู่ ได้ทำร้าย
 ร่างกายญาติผู้ใหญ่คนนั้นถึงแก่ขาดเรย เขาจึงนำเรยชนทลเกลา ๆ ถวาย
 ฎกา เป็นเหตุให้กรวมมาก รัชสังให้เอาคววกวอาลักษณไปจำขังไว้ในคุก
 นัยว่าในชีวิตของสุนทรภูู่เหล้าทำให้สุนทรภูู่และเสยไปพร้อม ๆ กัน นัก
 ไทราคาสตรจึงเรียกสุนทรภูู่ว่า "อาลักษณขเมา" นคือความไม่แน่นอน
 ของชีวิตปฤชชน มชน มลง รุ่งเรืองแล้วก็ร่วงโรย

จะอย่างไรก็ตาม ชีวิตของสุนทรภูู่เหมือนความฝัน ศิลปะของ
 สุนทรภูู่ช่วยท่านได้อก ในขณะที่ท่านกำลังเพลินแต่งพระอภัยมณอยู่ใ้ในคุก

นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงพระราชนิพนธ์บทละคร
 อยู่ในพระบรมมหาราชวัง กวบทปรึกษาทั้งหลายไม่อาจถวายบทกลอนได้
 สยพระราชหฤทัย เมื่อทรงคิดขบคิด ประหนึ่งเทวดาคลพระราชนิพนธ์
 ทรงหวนระลึกถึงอาลัยในคุกขนาบมาได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เบิกตัวชอก
 มา ท่านกวีเอกจึงได้มีโอกาสถวายกลอนต้องพระราชหฤทัยอีกครั้งหนึ่ง
 เลยพันไทย โปรดเกล้าฯ ให้ออกจากคุกมารับราชการตามเดิม

อนึ่ง ในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ สุนทรภู่ได้มีงานพิเศษ คือการเขียน
 คุรุ โปรดให้ถวายพระอักษรพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ พระราชโอรส
 องค์ใหญ่ซึ่งประสูติกับเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พระอัครชายา นับว่าสุนทรภู่
 ได้เป็นครูของเจ้านายซึ่งจะได้ฟังพระคุณต่อไปในภายหน้า ตอนเป็นครูเจ้าฟ้า
 อาภรณ์ สุนทรภู่ได้แต่งกลอนเรื่อง "สวัสดิรักษา" ถวายเจ้าฟ้า
 อาภรณ์ด้วย

ชีวิตครอบครัวของสุนทรภู่ซึ่งเราควรทราบก็คือ เมื่อรุ่นหนุ่ม
 ครองอยู่ในวังหลัง สุนทรภู่เคยรักหญิงชาววังคนหนึ่งชื่อจัน และเคย
 ต้องอาญาจำคุกนักกษัตริย์ผู้หนึ่ง แต่ความรักยอมเป็นไปตามขมุพเพสันนิวาส
 ตอนหลังสุนทรภู่ได้แต่งงานอยู่กับคนรักของท่านอย่างผาสัก แต่
 สุนทรภู่มีอุปนิสัยเจ้าชู้และชอบคบคนสุราเป็นอาใจ จนแม่จันทน์ไม่ไหว
 พอมลักด้วยกับคนหนึ่งถึงกับสุนทรภู่ไปมีสามีใหม่ จากนั้นมาสุนทรภู่ก็
 เสียขวัญ มีภรรยาหลายคนเท่าที่ทราบนามคือ แม่ยิ้ม แม่แก้ว แม่ม่วง

แม่งว แม่สุข และแม่ขวคำ แต่ท่านกวีเจ้าอารมณ์อยู่กับใครไม่ทราบ
ส่วนบุตรของท่านนมมี ๓ คน คือ นายพิทเกิดจากแม่เงิน นายตาเกิด
จากแม่นม และนายนิลเกิดจากแม่ม่วง

ชีวิตของสุนทรภู่ส่งบรรดาบรรณมาไม่นานก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป เพราะ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตลงใน พ.ศ. ๒๓๖๗

และพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ
เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เข้าใจกันว่าสุนทรภู่ออกจาก

บรรดาศักดิ์ขุนสุนทร ไหวหาวและถูกปลดออกจากตำแหน่งราชการด้วยในขณะ
นั้น เพราะคนเรียกท่านว่าสุนทรภู่งงแต่นั้นมา แทนที่จะเรียกนามบรรดาศักดิ์

ขุนสุนทร ไหวหาว อนึ่ง สุนทรภู่อเองก็ได้ปลงความไม่จริงขงนาม
บรรดาศักดิ์ไว้ในนิราศภูเขาทองว่า “...แต่เราทนสุนทรประทานตัว

ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกขึงโศกใจ สันแผ่นดินสันนามตามเสด็จ
ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาทอาศัย” อนึ่ง ยังมีหลักฐานอย่างนอกกว่า

สุนทรภู่อซึ่งถูกถอดและออกจากราชการจริง คือ ในการแต่งจารึกเกี่ยวกับ
คำราชาและวรรณคดีทวัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๓ นั้น แม่แต่มหาเด็ก

เลวก็โตมซอแต่งบทกลอนถวายในคราวนั้น แต่นามของสุนทรภู่อซึ่งเคย
เป็นองอาจลักษณะนวกปราชญ์แท้ ๆ ห้ามปรากฏอยู่ไม่ บางที่สุนทรภู่อคิดถึง

เรื่องนกระมังจึงนำไปกล่าวเชิงน้อยใจไว้ในพระอภัยมณีว่า “พวกนัก-
ปราชญ์เปรียบเหมือนเพชรทิ้งเจ็ดสี ไม่มีทองรองรับเป็นเรือนมณ

รัศมีไม่สว่างกระจ่างตา เหมือนคนทมิครุซึ่งรูรอบ ไม่ทำขอบช่วย

กษัตริย์ขัตยศลา ต้องตกอับลับชื่อไม่ลือชา ดั่งจินดาไรเรอนก็
เหมือนกัน”

นอกจากจะถูกถอดและออกจากราชการแล้ว สุนทรภู่คงจะไม่เป็นทาส
พระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย - สุนทรภู่ไหว่ทัน
จึงหันเข้าพึ่งผกาสาวพัสตร์เพราะหวาดเกรงพระราชอาญา นอกจากนั้น
เหตุผลทางส่วนตัวของสุนทรภู่อีกมีเหมือนกัน ว่าทางประเพณีไทยในเรื่อง
การบวช สุนทรภูู่เคยตั้งใจบวชมาตั้งแต่เมื่ออายุครบปีบวช คือคราวไปเมือง
แก่ง แต่ไปช่วยเสียวหาไต่บวชไม่ ครั้นในรัชกาลที่ ๒ สุนทรภู่อีกเข้ารับ
ราชการและยังไม่มีโอกาสจะบวชได้ อีกประการหนึ่งสุนทรภูู่เป็นคน
เจ้าอารมณ์ มักทะเลาะวิวาทกับญาติพี่น้องเสมอ มีภรรยาหลายคนแต่
อยู่กับใครไม่เคยเยอถาวร ครั้นมาฉงโอกาสที่สุนทรภูู่เกรงพระราชอาญา
เข้าด้วยจึงบวชใน พ.ศ. ๒๓๖๗ เมื่ออายุ ๓๘ ปี ต่อมาใน พ.ศ.
๒๓๗๒ สุนทรภู่อีกได้เป็นครูของเจ้านายอีก ๒ พระองค์ คือเจ้าฟ้า
กุณฑลทิพยวดีได้ทรงมอบให้เจ้าฟ้ากลาง (เจ้าฟ้ามหามาลา สมเด็จพระ
พระยาม้ารายปรบักันย์) กับเจ้าฟ้าปิ๋วพระอนุชาของเจ้าฟ้าอาภรณ์ มาเป็น
ศิษย์อีก และได้ทรงส่งเสด็จอุปถัมภ์สุนทรภูู่อยู่ต่อมา

ชีวประวัติของสุนทรภูู่ในระหว่างบวชก็เป็นตอนที่ไม่น่าแปลกใจอีกตอนหนึ่ง
โดยเฉพาะในเรื่องที่อยู่อาศัย ท่านต้องย้ายที่อยู่ไม่หยุดหย่อน จากวัด
ราชบูรณะไปอยู่วัดอรุณราชวราราม จากวัดอรุณราชวรารามไปอยู่วัด

พระเชษฐพน และจากวัดพระเชษฐพนไปอยู่วัดเทพธิดาราม เข้าใจว่าเคย
อยู่ทิวคมนาหาธาตุด้วย

ความเดือดร้อนในระหว่างสมณเพศปรากฏว่าฉันเป็นครั้งแรกขณะ
จำพรรษาอยู่ทิวคมนาหาธาตุ ท่านผู้อำนวยการจะจำได้ว่า สันทรภู่ นั้นคงแต่เป็น
หนุ่มแน่นมาชมชอเสยเรื่องสรากขนารเป็นชอใหญ่ ครองนจะเม็นเรื่องสราก
หรือนารักไม่ทราบ เพราะทั้งสองอย่างล้วนเป็นเค้ตริคตอสมณเพศวิสัย ท่านจึง
ต้องถูกออกจากวัดคมนาหาธาตุ เคิมคิกจะออกไปอยู่ตามหัวเมือง จึงเดิน
ทางไปนมัสการเจ้าของจังหวัดพระนครคืออยุธยา และแต่งนิราศภูเขาทอง
จารึกความชมชื่นของตัวเองลงไว้อย่างน่าฟัง นิราศเรื่องนงวรวรรณกรรม
เมืองไทยถือว่า เป็นนิราศเรื่องเอกของสุนทรภู่ ท่านแต่งขณะที่ไม่มทอาศัย
จึงว่าพันอย่างขั้วคราวว่า “โอสุชาหนาแน่นเป็นแผ่นดิน ถึงสหมน
สองแสนทงแดนไตร เมอเคราะห์รายกายเราก้เท่าัน ไม่มท
พลูชาจะอาศัย ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ เหมือน
นกไร่ร้างเร่อยูเอกา...”

เมอไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทองแล้ว สุนทรภู่เกิดกลบใจไม่อยู่
หัวเมืองถึงความคิดเคิม จึงกลบมาจำพรรษาอยู่ทิวคมนาหาธาตุวรวาราม แต่
อยู่ทิวคมนาหาธาตุวรวารามได้ไม่นานก็ต้องย้ายชารามอีก เข้าใจว่ามาอยู่วัด
พระเชษฐพน มีเหตุอยู่ ๒ นัย นัยหนึ่งว่ามาฟังพระบารมกรมสมเด็จพระปรมมา-
นชคชโนรส นัยหนึ่งว่ามาฟังพระองค์เจ้าลักขณานคณ พระเจ้าลักเชอใน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงผนวชอยู่ สมยนั้นเจ้านาย
โปรดการศึกษาทกลอน โดยเฉพาะพระองค์เจ้าลักขณานคณนั้นโปรด
ฝึกปากสุนทรภู่มาก

ในระหว่างที่มายู่วัดพระเชตุพนนี้ ท่านได้เดินทางไปอยู่ชยอิก
 ครั้งหนึ่ง คราวนั้นสุนทรภู่ไปหายายายวัดมะนาววัดเจ้าฟ้าอากาศ และได้แต่ง
 นิราศวัดเจ้าฟ้าใน พ.ศ. ๒๓๗๕ อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อกลับจากจังหวัดชยอิก
 นัยว่าสุนทรภู่ได้ย้ายไปอยู่วัดมหาธาตุ ขณะนั้นพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ
 ลาผนวชแล้ว เห็นจะทรงชวนให้สุนทรภู่ไปอยู่วัดนั้น เพราะอยู่ใกล้วัง
 ท้าพระของพระองค์ท่าน และเป็นการสะดวกที่จะทรงอุปถัมภ์สุนทรภู่ในการ
 ส่งสารรับอาหาร พระองค์เจ้าลักขณานุคุณนั้นโปรดสักวามาก เมื่อทรง
 สักวามักนิมนต์สุนทรภู่ลงเรือสักวาควยเสมอ ทรงให้สุนทรภู่บอกสักวา
 ทั้ง ๆ ที่ยังเป็นพระอยู่ เจ้านายพระองค์นั้นทรงพระเมตตาสุนทรภู่มาก

ในเรื่องจำนวนพรรษาที่สุนทรภู่บวชอยู่นั้นไม่ทราบชัดว่ากบแน่ เข้าใจ
 ว่าบวชสี่พรรษา คือ พอพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๗๘
 เข้าใจว่าสุนทรภู่จะสักกระยะหนึ่ง (ภายหลังจึงบวชอีกครั้งหนึ่งจนถึง พ.ศ.
 ๒๓๘๕) ชีวิตตอนนั้นของสุนทรภู่เป็นชีวิตที่น่ายกย่องใจที่สุด แม้แต่บ้านก
 ุไม่ได้อยู่ ต้องว่าเหวอเกาะเกษจะกลายเป็นคนหลงกลอย ต้องลงเรือเที่ยว
 ุชคชอยู่ตามสวนทำกรค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ มีความเป็นอยู่อย่างพอค่าเรือเร
 ุยากจนคนหนึ่ง

อนึ่ง นอกจากการขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ สุนทรภู่ยังอาศัยอาชีพคร
 สอนหนังสือและขายปลาในกระบวนกลอนเสียงศพด้วย การเขียนหนังสือ
 ุบางเรื่องในยามตกอับนั้น สุนทรภู่จึงควรจะได้เกียรติสูงสุดในฐานะของก
 ุไทยคนแรกที่สามารลดชีพกวีเสียงศพได้ สุนทรภู่เป็นกวีมชอโด่งคัง

รังสรรค์ด้วยความฉลาด ครองหนังไตอาสาไปหาของต้องพระประสังศก
จังหวัดเพชรบุรี จึงแต่งนรภาคเมืองเพชรเป็นนรภาคเรื่องสุดท้าย

ครั้นฉกรรจ์กาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ชาติาชีวิตของสุนทรภู่
กมลขลุ่ยไวจนขึ้นอก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์
ไต่รับสถาปนาเป็นพระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าอยู่หัว พอได้ทรงประกอบ
พระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่เป็นพระสุนทรโวหาร
เจ้ากรมพระอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล ขณะนั้นท่านอายุได้
๖๖ ปี ภายหลังนายตาขยบุตรสุนทรภู่ได้แต่งเพลงยาวไว้เป็นพระลกฉง
พระมหากษัตริย์คุณตยอนหนึ่งว่า “ถึงพระราชวังบวรสะท้อนจิต คณิ่ง
คิดถึงบิดาน้ำตาไหล พระปิ่นเกล้าเจ้าสุธานีคาลัย เสด็จไปสู่ที่
นिरพาล เคยชบเลี้ยงบิดามาแต่ก่อน ให้เป็นที่พระสุนทรโวหาร
ทั้งเบยหวัดพาปมประทาน พระโปรดปรานชบเลี้ยงเป็นเทยงธรรม
เคยมาบอกสักวาหนาทหนึ่ง แต่คราวครั้งก่อนบิดาจะอาสัญ น้อม
ศิริโรตม์กราบก้มบังคมคัด พระคุณนั้นลาลภพไทร”

ในระยะที่เป็นพระสุนทรโวหารนี้ ได้แต่งหนังสืออีก ๒ เรื่อง คือขยบท
ละครเรื่องอุกฤษนราชา ถวายพระชงคเจ้าดวงประภาพระราชธิดาในพระบาท
สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าอยู่หัว กับเสภาพระราชพงศาวดาร เรื่องหลังน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมรยบสงให้แต่ง นอกจากนั้นยังมีบทเห
สำหรับกล่อมเจ้านายที่ยงทรงพระเยาว์อีกด้วย

สุนทรภู่หมกตัวไทยไว้ครองตำแหน่งเจ้ากรมพระอาลักษณ์อนมเกยรต์
 อยู่ ๕ ปี ก็ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ รวมอายุได้ ๗๐ ปี นับว่า
 เป็นฝีมืออายุย่นคนหนึ่ง ครุภาษาไทยคนสำคัญตายมาแล้ว ๑๐๐ ปีเศษ
 แต่ว่าคำสอนของท่านยังไม่สูญหาย ประชญาและภาษิตของท่านยังประทับใจ
 คนทั่วไป ท่านเองเป็นคนกล่าวไว้ว่า “อันชั่วตัวตายเมื่อภายหลัง ชอ
 ก็ยังย่นอยู่ไม่รู้หาย”

สุนทรภู่รักและหลงใหลในการประพันธ์มาก ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า
 งานของท่านได้แพร่หลายออกไปกว้างขวางเพียงไร สมดังคำประพันธ์ที่ท่าน
 ได้แต่งและตั้งเจตจำนงไว้ดังต่อไปนี้

“ไซ้จะแกล้งแต่งประกวดอวดฉลาด ทำนिरาศรักมิตรพิสมัย
 ด้วยจิตรักกาพย์กลอนอักษรไทย จึงตั้งใจแต่งคำแต่คำพิ้ง
 หวังจะให้ลือเลื่องในเมืองหลวง คนทั้งปวงอย่าว่าเราบ้าหลัง
 ถ้าใครเป็นก็จะเห็นว่าจริงจัง ประเดจดังน้ำจิตเราคิดกลอน
 ขอเดชะถ้อยคำทำราเรื่อง ให้ลือเลื่องเลิศลักษณ์ใน

อักษร
 ขอเชิญไทยเทวราชประสาทร ให้สุนทรลือทั่วธานีเอย
 (นิราศพระแท่นดงรัง)

อย่างหม่อมฉันอันทิดและชั่ว ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาลือฉาว
 เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร
 (เพลงยาวถวายโอวาท)

หนังสือฝากคำทำหนังสือ ให้ลือชื่อทั่วฟ้าสุธาสถาน
 สุนทรอาลักษณ์เจ้าจักรวาล พระทรงสารศรีเสวตเกศกฤษุช
 (นิราศพระประธม)

งานวรรณกรรมของสุนทรภู่ ตลอดเวลาที่เขียนอยู่ราว ๕๐ ปีนั้น
 คำนาน นัยเป็นกวีที่สร้างวรรณกรรมไว้มากที่สุดคนหนึ่ง คำประพันธ์ของ
 ท่านได้พิมพ์ออกแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ ๕ แทบทุกเรื่องทำให้พิมพ์
 จำหน่ายร่ำรวยไปตาม ๆ กัน เช่นหมอลำมณี เจ้าของโรงพิมพ์ที่บางคอแหลม
 เป็นต้น เพียงแต่พิมพ์เรื่องพระอภัยมณีจำหน่ายก็โตกำไรสร้างตึกได้
 ทีเดียว ทั้งนี้แสดงว่าเรื่องของสุนทรภู่เป็นที่นิยมชมชื่นกันมาก

ในหนังสือเรื่องงานของสุนทรภู่ ตามลำดับเวลา แต่งก่อนหลัง เท่าที่
 รวบรวมได้คือ

๑. โคบุตร (ราว พ.ศ. ๒๓๔๙) เป็นวรรณกรรมประโลมโลก
 เรื่องแรกของสุนทรภู่เท่าที่ทราบ
๒. นิราศเมืองแกลง (พ.ศ. ๒๓๕๐) เป็นนิราศเรื่องแรกใน
 จำนวน ๘ เรื่อง ที่สุนทรภู่แต่ง และเป็นนิราศเรื่องยาวที่สุดของท่านด้วย
๓. นิราศพระบาท (แต่งในต้นรัชกาลที่ ๒)
๔. พระอภัยมณี (แต่งในขณะติดคุกในรัชกาลที่ ๒ และแต่งต่อ
 เรื่อยไปจนถึงในสมัยรัชกาลที่ ๓ รวม ๙๔ เล่มสมุดไทย แต่ตอนหลัง
 เข้าใจกันว่ามิใช่จำนวนสุนทรภู่ทั้งหมด) วรรณคดีสโมสรยกย่องว่าพระ
 อภัยมณีเป็นยอดของกลอนนิทาน

๕. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม แต่งในรัชกาล
ที่ ๒ เป็นบทกลอนทศรวิเศษบรรจงที่สุด

๖. สวัสดิรักษา (ราว พ.ศ. ๒๓๖๔—๖๗) แต่งเมื่อเป็นพระ
อาจารย์ของเจ้าฟ้าอาภรณ์

๗. นิราศภูเขาทอง (ราว พ.ศ. ๒๓๗๐) เป็นนิราศเยี่ยมยอด
ของท่านสุนทรภู่แต่จบใจที่สุด เพราะได้พรรณนาชีวิตเศร้าของท่านไว
อย่างซึ้งใจ

๘. นิราศเมืองสุพรรณ (แต่งขณะบวชในรัชกาลที่ ๓) เป็น
วรรณกรรมเรื่องเที่ยวของสุนทรภู่เป็นโคลง

๙. พระไชยสุริยา (แต่งเป็นกาพย์รันทบเกี่ยวกับนิราศเมืองสุพรรณ)

๑๐. นิราศวัดเจ้าฟ้า (แต่งภายหลังนิราศสุพรรณ) เป็นนิราศที่
สุนทรภู่ไซ้ซอหนพดซงเป็นบุตรเป็นผีแต่งแทนตนเอง

๑๑. รำพันพิลาป (ราว พ.ศ. ๒๓๘๕)

๑๒. นิราศอิเหนา (แต่งรันทบเกี่ยวกับนิราศเมืองสุพรรณ) เป็น
นิราศเรื่องเที่ยวที่สุนทรภู่มีใ้พิศถึงตนเอง

๑๓. สุภาษิตสอนหญิง (ราว พ.ศ. ๒๓๘๐—๘๓)

๑๔. ลักษณะวงศ์ วรรณกรรมประโลมโลก สุนทรภู่แต่งเพียง ๘
เล่มสมุดไทย มีคนแต่งต่ออีก ๓๐ เล่มสมุดไทย

๑๕. สิ่งหิไตรภพ วรรณกรรมประโลมโลก สุนทรภู่แต่งเพียง ๘
เล่มสมุดไทย ยังไม่จบ

๑๖. นิราศพระปฐม (พระปฐม) แต่ง พ.ศ. ๒๓๘๕

๑๗. นิราศเมืองเพชร เป็นนิราศเรื่องสุดท้ายของท่าน มีมาตรฐาน
 ที่เท่าเทียมกับนิราศภูเขาทอง (แต่งปลายรัชกาลที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ.
 ๒๓๘๘—๒๓๙๒)

๑๘. บทละครเรื่อง อภัยนราช (แต่งในรัชกาลที่ ๔) เป็นบทละคร
 เรื่องเดียวกับของท่าน ขนาด ๑ เล่มสมุดไทย

๑๙. เสภาพระราชพงศาวดาร (แต่งในรัชกาลที่ ๕) พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้แต่งถวาย ขนาด ๒ เล่มสมุดไทย
 นับว่าเป็นเรื่องสุดท้ายของท่านเท่าที่ปรากฏ

ขอให้เราพิจารณาเห็นว่านอกจากวรรณกรรมอันมากมายแล้ว สุนทรภู่
 ได้สร้างสิ่งอันสรณอนิโตไว้อย่างไร น่าจะภาคภูมิใจที่ครุภาษาไทยอันได้
 เป็นดวงแขยแผนดังต่อไปนี้ คือ

๑. การเล่านิทานเป็นคำกลอน แต่ก่อนแก้วมุกเล่านิทานด้วยฉันท
 กาพย์และลลิตเป็นพื้น สุนทรภู่แต่งนิทานเป็นกลอนสุภาพเป็นเรื่องแรก คือ
 เรื่องโคบุตร นับว่าสุนทรภู่นำมาก่อนใคร ๆ หลังจากนั้นกวีไทยอื่น ๆ ก็เห็น
 คึกตาม จึงใช้กลอนแต่งเรื่องของตนบ้าง เรื่องที่เรียกว่ากลอนประโลมโลก
 เช่น เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ทิ้งหลาย ล้วนใช้กลอนแต่งตามสุนทรภูู่ทั้งนั้น
 นับว่าท่านได้เป็นผู้ริเริ่มในเรื่องนี้

๒. การเพิ่มสัมผัสใน ในกลอน ตามธรรมเนียมกลอนสุภาพนั้น
 แม้จะไม่มีสัมผัสในก็ไต่ แต่สุนทรภูู่ครุภาษาไทยท่านเห็นว่าสัมผัสในทวี
 ความไพเราะของกลอนขึ้นอีกมาก ฉะนั้นท่านจึงแต่งกลอนของท่านโดยให้
 มีสัมผัสใน ในทุกวรรค ไม่ว่าจะเป็นเรื่องโคบุตร พระอภัยมณี หรือ

นิราศต่าง ๆ เป็นศิลปะที่ก่อให้เกิดความไพเราะจริง ๆ กวทงหลายจึงถือว่าท่านเป็นผู้สร้างศิลปะชั้นในกลอน และแต่งตามท่านสลับเองกันมา ฉะนั้นจะกล่าวว่ามีผลในเป็นศิลปะที่ท่านนำขึ้นก็เห็นจะไม่ผิด

๓. การแต่งตำราสอนเด็ก โดยเฉพาะภาพเรื่องพระไชยสุริยา มีประโยชน์ในการสอนเด็กไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยนิยมสอนกันด้วยกวีนิพนธ์มากกว่าสมัยนี้ ผู้สอนต้องกาพย์ของสุนทรภู่กัน อย่างหนักแล้ว คือไม่เข้าใจความหมายของกวีนิพนธ์มากนัก โดยเฉพาะความหมายของถ้อยคำ เช่นที่ว่า "เข้าแต่ห่อล่อกามา" ว่ากันเรื่อยมา โดยไม่นึกถึงความหมาย หรือนึกถึงก็ไม่ทราบความหมายอันแท้จริง แต่กวีนิพนธ์เรื่องนของสุนทรภู่ก็ในฐานะกวีนิพนธ์จึงมีชอมาก โดยเฉพาะเรื่องการสัมผัส ถึงกับพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกร) แต่งตำราเรียนภาษาไทย ชื่อ มลลพทศรพิกิจ ก็ต้องนำเรื่องภาพพระไชยสุริยาของสุนทรภู่มาสอนอ่านแทบขมาตราต่าง ๆ ตั้งแต่แม่ ก. กา ถึงแม่เกะ ตอนจบสุนทรภู่ใช้คำว่าภุมรา ซึ่งคงหมายถึงช่อกล้วยของท่านนั่นเอง ดังนี้

- ๑ ภูมราการุณสุนทร ไวหวังสั่งสอน เด็กอ่อนอัน
เขาวเล้าเรยา
- ๑ ก. ข. ก. กว่าเวียน หนูน้อยค่อยเพียร อ่านเขียนผสม
กมเก
- ๑ ระวังตัวกล้วยครุหนุเอย ไม่เรียวเจียวเหวย ภูเคยเข็ดหลา
ขวามเขยว

สุนทรภู่เป็นบรมครูของกลอนสุภาพ งานของท่านเป็นคำรากลอนสุภาพ วิหะเขนของท่านเป็นแบบฉบับของนักแต่งกลอนทั้งรุ่นเดียวกับท่าน และตลอดมาจนรุ่นทุกวันนี้ หนังสือเรื่องพระอภัยมณีได้รั้มยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมประเภทกลอนสุภาพที่ยอดเยี่ยมของชาติ สุนทรภู่มูลึกคิษย์มากมาย ทั้งโดยตรงและโดยปริยาย ตั้งแต่หนุ่ม ๆ อายุราว ๒๑ ปี ก็มคิษย์แล้ว ทั้งท่านกล่าวไว้ในนิราศเมืองแกลงว่ามีคิษย์ติดตามไปด้วย ๒ คน คือ นายน้อยกับนายพุ่ม ไม่ปรากฏว่าคิษย์ทั้งสองได้เสด็จผมอในเรือกลอนไว้อย่างไรบ้าง คิษย์ที่ปรากฏในรุ่นหลัง ๆ ก็คือนายมี ผู้แต่งนิราศเทือนและนิราศเมืองกลาง ศิลปะของท่านผมในกระบวนนิราศนั้นยาวแต่งใดก็ใกล้ ๆ อาจารย์ที่เคยชม่อมราชาไซ้ท้ยเจ้าของนิราศลอนตอئكเป็นคิษย์ของสุนทรภูู่ นอกจากนนักมคิษย์หญิง คือ คุณพุ่ม กวหญิงผู้ชำนาญเพลงยาว และคุณสุวรรณกวหญิงเจ้าของเรื่อง “พระมะเหลเถไถ” เป็นต้น ถ้าจะพูดให้สั้นและถูกต้องแล้ว เราต้องนิยว่านักกลอนสุภาพทุกคนเป็นคิษย์ของท่าน ไม่ว่าเจ้าไม่ว่าไพร่ ไม่ว่าส่มย่นหรือส่มย่น แม้แต่บุคคลที่เป็นศัตรู ขอลงเพราะชนไม่ถิง ในที่สุดก็ต้องแอบส่ศคคิ เคารพท่านในใจ และไม่พนเอาท่านเป็นครู ทั้งความในอธิษฐานของสุนทรภูู่ในนิราศพระประธมตอนหนึ่งว่า

“อนึ่งมมนุษย์อยู่ตรีติต่างต่าง แล้วเอาอย่างเทียบทำคำอักษรให้พ่นเพื่อนเหมือนเราสามในกาพย์กลอน ต่อโอนอ่อนออกซ้อจิง ลือชา”

ในฐานะของคุณ สุนทรภู่เชิดชูภาษาไทยอย่างสูงสุดและอุทิศชีวิต
เพื่อวัฒนธรรมภาษาไทยโดยแท้ ในฐานะของกวี สุนทรภู่ได้ทำหน้าที่ของ
ท่านอย่างครบครัน มีวรรณกรรมมากมายมอบไว้แก่ชาติไทย ในฐานะ
ของปรีชาญาณเมธี โลกทัศน์ของท่านกว้างขวาง และในฐานะของมนุษย์
สุนทรภู่ดำรงชีวิตอย่างมีใต้อย่างไม่มีใคร

ท่านคงจะรู้สึกเหมือนชาวเขารู้สึกว่า ยิ่งอ่านวรรณกรรมของสุนทรภู่
ยิ่งอยากรู้จักตัวท่าน ยิ่งรู้จักยิ่งอยากศึกษา ยิ่งศึกษายิ่งนิยมชมชอบ ยิ่งนิยม
ชมชอบยิ่งเทิดทูนท่าน เทิดทูนท่านในฐานะครุภาษาไทยที่ควรเฝ้าเทวอย่าง
ในเรื่องวุฒิของท่าน พระราชาธรรมนิเทศ (เพ็ชร ราชธรรมนิเทศ) เคย
เขียนชมสุนทรภู่ว่า

“สุนทรภู่ครุภู่มีชื่อนัก	ว่าเมาเหล้าเมารักเมาอักษร
ทั้งสามเมาเข้าอิงสิ่งสุนทร	ไม่มีวันพักผ่อนหย่อนใจกาย
ถ้าไม่เมาสุราหรือนารี	ก็เมาการกวีเป็นทิทมาช
ในชีวิตตั้งแต่ต้นจนถึงปลาย	ไม่มีว้าวางเว้นเป็นคนเมา
แต่การเมาครุเมาสุนทรภู่	เมาทั้งรู้อักโษไม่โง่งเขลา
มันเป็นเรื่องกรรมเวรเช่นเราเรา	ที่หลงเข้าหลุมกิลเลสเหตุพาไป
ถึงเมาเหล้าก็ไม่เมาเป็นอาจิล	ครั้นสร้างสันสังข์ชักกลับตัวได้
แถมจารึกบาปกรรมที่ทำไว้	ลงในเรื่องบทกลอนที่สอนคน.”

เจือ สตะเวทิน

18324

บาทหลวง เอฟ. เอมีล กอลมเบท์

พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๗๖

บาทหลวง เอฟ. เอมีล กอลมเบท์ เกิดที่เมืองแก๊ป (Gap) ห่างจากกรุงปารีสไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๗๖๖ กิโลเมตร หมู่บ้านในเขตว็อลส์ตีมซ็ญ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๕๒ ในตระกูลผู้มั่งคั่งนัก บาทหลวงกอลมเบท์มีพี่น้องร่วมบิดามารดาด้วยกัน ๑๑ คน พี่ชายใหญ่ได้ช่วยเป็นบาทหลวงเช่นเดียวกับตัวท่าน

บาทหลวงกอลมเบท์เริ่มการศึกษาในโรงเรียนประจำหมู่บ้านนั้น แล้วจึงไปเรียนต่อที่วิทยาลัยนักบวช เมืองออบบร็อง (Embrun) และได้ช่วยเป็นบาทหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ ในปีต่อมาสมัครเข้าในคณะเผยแผ่คริสต์ศาสนาในกรุงปารีส เป็นที่ตกลงว่าท่านจะเป็นผู้มาทำงานในประเทศไทย

บาทหลวงกอลมเบท์ ออกเดินทางจากฝรั่งเศสโดยทางเรือเมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๔ (ถ้านับอย่างปัจจุบันก็เป็น พ.ศ. ๒๔๑๕) ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๕ ถ้าเป็นสมัยนั้นเราคงจะรู้สึกว่าการเดินทางนั้นนานเหลือเกิน แต่สมัยเมื่อบาตรหลวงกอลมเบท์เดินทางนั้น ท่านก็มั่งคั่งจนทนพอใจอยู่เหมือนกัน คือเรือลำที่ท่านอยู่ในที่เรือรุ่นแรกซึ่งเดินทางผ่านคลองสุเอซแทนที่จะต้องอ้อมแหลมกูดโฮปเหมือนผู้เดินทางมาก่อนไม่นานนัก

บาทหลวงกอลมเบต์มาอยู่กรุงเทพฯ ๗ ได้ไม่นานก็ล้มเจ็บลงอย่างหนัก
เมื่อหายดีแล้วท่านพูดที่เล่นที่จริงว่า ที่ไม่ยากตายก็เพราะยังมีงานที่อยาก

ทำในเมืองไทยอีกมาก ใน พ.ศ. ๒๔๑๘ บาทหลวงกอลมเบต์ได้ริเริ่ม

แต่งตั้งเป็นเจ้าอธิการแห่งโบสถ์อัสสัมชัญในกรุงเทพฯ ๗ ท่านได้สังเกตเห็น
เด็กที่มาวิ่งเล่นอยู่แถบใกล้ ๆ โบสถ์นั้นว่าอยู่เปล่าประโยชน์ไม่ได้เล่าเรียน
หรือรับการศึกษาแต่อย่างใด จึงคิดหาหนทางที่จะให้การศึกษาแก่

เด็กเหล่านั้น ใน พ.ศ. ๒๔๒๐ จึงริเริ่มเปิด “โรงเรียนไทย-ฝรั่งเศส”

ขึ้น แต่ขณะนั้น ตัวเด็กกต บิคามารดาและผู้ปกครองของเด็กไทยสมัยนั้น

กต ยังไม่ยินยอมการเล่าเรียนนัก โรงเรียนของบาทหลวงกอลมเบต์จึงมี

แต่เด็กกำพร้า ที่บาทหลวงรับมาเลี้ยงดูและสอนหนังสือให้อยู่ไม่กี่คน

ใน พ.ศ. ๒๔๒๒ บาทหลวงกอลมเบต์เปิดสอนวิชาภาษาอังกฤษชั้นนอกแผนก

หนึ่ง และเรียกชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนไทย - อังกฤษ - ฝรั่งเศส”

แต่ก็ยังมียกเรียนเพียง ๑๒ คนเท่านั้น

ในเวลานั้นการศึกษาของไทยเริ่มจะตงตงชนกด้วยพระปรีชาสามารถ

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงเป็น

อธิบดีกรมศึกษาธิการและผู้อำนวยการโรงเรียนสุนันทาลัย อันเป็นโรงเรียน

ของรัฐบาล

เมื่อบาทหลวงกอลมเบต์ได้บาทหลวงผู้ช่วยมาอีกสองคน ก็เริ่มจัด

ตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญขึ้นเมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗ วัน

แรกที่โรงเรียนอัสสัมชัญเริ่มเปิดสอนมีนักเรียนเพียง ๓๓ คน ครูสอน ๗

บาทหลวง เอฟ. เอมีล กอลมเบต์

พากันทอถอย แต่บาทหลวงกอลลมเบท์ก็คอยปลุกปลอบกำลังใจอยู่เสมอ ใน
 ตอนปลายขบวนการศึกษานมผงของเขาสัมครเรียนถึง ๗๕ คน ในวันที่
 ๒๑ ธันวาคม มังานสันนิบาตหลวงกอลลมเบท์ได้จัดใหม่พบแจกรางวัล
 และมีละครเป็นภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส ผู้มาในงานแสดงความพอใจ
 และชมเชยมาก เมื่อโรงเรียนแยกเรียนขบวนการศึกษาใหม่มีนักเรียนเพิ่มขึ้น
 เป็น ๑๓๐ คน การที่นักเรียนเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ แม้จะทำ
 ความสนใจให้แก่ท่านอย่างมากก็ตาม แต่ก็ต้องประสบปัญหาเฉพาะหน้าเรื่อง
 ไม่มีที่พักให้นักเรียนศึกษา ท่านจึงต้องคิดขยี้ขยายหาหนทางให้ได้สร้าง
 โรงเรียนขึ้นใหม่ แต่ก็ไปติดที่ขยี้หาขาดแคลนเงินอีก เพราะตั้งใจว่าจะ
 สร้างใหม่ก็จะสร้างให้ใหญ่ไว้เสียทีเดียว บาทหลวงกอลลมเบท์จึงเริ่มขอกบุญ
 ไร่ไรเงินสร้างโรงเรียน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
 สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ ก็ได้ทรงพระกรุณาพระราชทาน
 เงินสมทบทุนด้วย เจ้านาย ข้าราชการไทย ตลอดจนคณะทูตานุทูตและ
 พ่อค้าชาวต่างประเทศในเมืองไทยก็ได้ร่วมใจกันช่วยบริจาคเป็นจำนวนมาก
 ในที่สุดเมื่อได้ทุนพอเพียงแล้ว บาทหลวงกอลลมเบท์ก็ได้รวบรวมเงินมาตั้ง
 เสตัสสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงวางศิลาฤกษ์
 ตกโรงเรียนอัสสัมชัญปัจจุบัน เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๐
 ต่อมาอีกประมาณเดือนหนึ่ง บาทหลวงกอลลมเบท์ได้จัดสร้างสถาน
 เลี้ยงเด็กกำพร้าขึ้น เพราะบรรดาเด็กที่ทานรับไว้เลี้ยงดูอยู่นั้นมีมากจนไม่
 ทั่วพอเพียง จึงต้องจัดการสร้างอาคารขึ้นใหม่ ใช้เป็นที่พักเลี้ยงดูเด็กกำพร้า
 โดยเฉพาะ

โรงเรียนอัสสัมชัญที่สร้างขึ้นมาใหม่ในเขตไซในนครการศึกษา พ.ศ.

๒๔๓๓ มทพอจะรบนกรเวนโตประมาณสี่เท่าของจำนวนนักเรียนที่มอยู่ใน
ขณะนั้น ด้วยเหตุนี้จึงมีเสียงกำหนดว่าบาทหลวงกอลมเบตส์ผู้สร้างเกิน
ความจำเป็น ตัวอย่างเช่นสังฆราชเวย์ (Bishop Vey) ซึ่งมีโตอยู่ใน

ประเทศไทยขณะบาทหลวงกอลมเบตส์ดำเนินการสร้างโรงเรียนอัสสัมชัญ
ใหม่ เมื่อกลับมาเห็นโรงเรียนนี้ก็กล่าวกำหนดบาทหลวงกอลมเบตส์ซึ่งเขียน

ผู้ช่วยของท่านว่า “ท่านจะสร้างวังมโหฬารไว้ทำไมกัน ท่านคิดว่า
ก่อนท่านมรณะจะได้เห็นนักเรียนเต็มหรือ” แต่บาทหลวงกอลมเบตส์

กลับเรียนตอบว่า “เกล้ากระผมตั้งใจจะสร้างให้ใหญ่กว่านั้นอีก คิด
ใครจะต่อขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ขัดด้วยไม่มีเงินทุนพอเพียง ถึง

แม้ในชีวิตของเกล้ากระผมจะไม่เห็นนักเรียนเต็มโรงเรียน เกล้า
กระผมก็ยังเชื่อมั่นว่าต่อไปเด็กในกรุงเทพฯ จะเพิ่มจำนวนขึ้น จน

ต้องเพิ่มโรงเรียนใหญ่ ๆ อย่างนอกหลายแห่ง และคนชั้นหลัง
เกล้ากระผมจะต้องรู้สึกเสียดายเสียยิ่งกว่า เกล้ากระผมมิได้สร้าง

เพิ่มชั้นไว้อีกชั้นหนึ่ง ดังที่เกล้ากระผมปรารถนา” ท่านสังฆราชก็
เลยกล่าวประชดว่า “ขอให้ท่านอยู่ถึงได้เห็นความฝันอันวิจิตร

งดงามของท่านนั้นกลายเป็นความจริงด้วยเถิด” แต่ไม่นานนัก
นักเรียนก็เพิ่มขึ้นจนไม่มทเรียนพอ จึงต้องซ่อมแซมปรับปรุงอาคารหลังเก่าๆ

ที่มโตไซเรียน ให้เป็นห้องเรียนเพิ่มขึ้นอีก

บาทหลวงกอลมเบททำงานมาด้วยความเห็นดีเห็นชอบทั้งในคำดำเนินงานในโรงเรียนอัสสัมชัญและงานฝ่ายคริสตศาสนา ท่านอยากจะได้บาทหลวงมาเป็นครูเพิ่มเติมอีก ต่อมาไม่ช้าบาทหลวงกอลมเบทก็รู้สึกว่าคุณภาพของท่านทวีโตรมลงมาก เพราะต้องกรากกว่าอยู่กับงาน จึงต้องกลับไปรักษาที่ยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ท่านได้ฝากโรงเรียนอัสสัมชัญไว้ในความดูแลปกครองของบาทหลวงคณะเซนต์คาเบรียล ซึ่งเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ในปีนั้นรวม ๘ คนด้วยกัน และได้เข้าเป็นครูโรงเรียนอัสสัมชัญทั้งหมด บาทหลวงกอลมเบทของรักษาคืออยู่ในประเทศฝรั่งเศสถึงสองปี เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ บรรดาศิษย์เก่าได้รวมกันจัดงานต้อนรับอย่างเอิกเกริก

เมื่อจากทั้งโรงเรียนชายโตเรียบรอยแล้ว บาทหลวงกอลมเบทก็ทำการสร้างโรงเรียนหญิงสี่ห้องไป และก่อสร้างสำเร็จเป็นโรงเรียนอัสสัมชัญคอนแวนต์ใน พ.ศ. ๒๔๔๗ ต่อมาอีก ๑ ปี ท่านได้จัดสร้างโบสถ์อัสสัมชัญใหม่ ซึ่งสำเร็จเรียบร้อยเสียใช้ได้ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ และใช้ต่อมาจนปัจจุบัน

บาทหลวงกอลมเบทได้ดำเนินงานทางคริสตศาสนา และการให้การศึกษแก่กุลบุตรกุลธิดาชาวไทยมาเป็นเวลารวมถึง ๕๐ ปี จึงเป็นที่เคารพรักใคร่ของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคน ดังจะเห็นได้ว่า ในงานฉลองอายุครบ ๖๐ รอยใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ท่านได้รับเครื่องอิสริยาภรณ์อันสูงเกียรติจากรัฐบาลฝรั่งเศส และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เบญจมาภรณ์ช้างเผือกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

บาทหลวงกอลมเบทยังคงทำงานอย่างเข้มแข็งต่อมาได้เพียง ๔ ปี ก็
 ล้มเจ็บลงต้องเข้ารักษาตัว ณ โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ ใน พ.ศ. ๒๔๖๙
 นับแต่นั้นมาท่านก็ช่วยทพพลภาพ ระหว่างป่วยนั้นก็ยังเอาใจใส่สภากาชาด
 และให้คำแนะนำในเรื่องงานโรงเรียนอัสสัมชัญ ตลอดจนสนทนากับ
 วนเรื่งกับมิตรสหายและบรรดาศิษย์เก่าที่ไปเยี่ยมเยียนท่านอยู่เสมอ เมื่อมี
 ผู้คนเคยไปเยี่ยม ท่านมักแสดงความดีใจเมื่อได้พบ และแสดงความ
 เสียสยเมื่อเขาจากลยทุกครั้งไป บาทหลวงกอลมเบทถึงแก่กรรมภาพเมื่อ
 วันที่ ๒๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ณ โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ ในงาน
 พลับศพเมื่อวันที่ ๒๕ สิงหาคม ณ โบสถ์อัสสัมชัญนั้น ได้มีบุคคล
 สำคัญไปร่วมพิธีไว้อาลัยแก่บาทหลวงกอลมเบท ผู้ซึ่งอัสสัมชัญทั้งหลาย
 เรียกว่า "พ่อ" มากมายหลายท่าน เป็นต้นว่า พลเอก พระยาพหลพล-
 พยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) นายกรัฐมนตรีขณะนั้น และรัฐมนตรีอื่น ๆ
 อีกหลายท่าน คณะทูตและกงสุลของประเทศต่าง ๆ อีกมาก บรรดาอัสสัม
 ชนิกทเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และเป็นบุคคลสำคัญในหนาทอื่น ๆ ของ
 เมืองไทยก็พร้อมเพรียงกันไปไว้อาลัยท่าน อาทิ เจ้าพระยาศรีธรรมมา-
 จิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา) พระยาศรีวิสารวาท (เทียนเหลียง ชุนตระกูล)
 และพระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา) เป็นต้น

บาทหลวงกอลมเบท สิ้นกรรมได้รขสมญาว่าเป็นหลวงพ่ออันแท้จริง
 ของบรรดานักเรียนอัสสัมชัญ เพราะท่านคอยดูแลเอาใจใส่กลบทุกข์เล่าเรียน
 ด้วยความเมตตากรุณาและด้วยความเป็นธรรม เหตุนี้ผู้ที่ได้รขการศึกษา

ในโรงเรียนอัสสัมชัญระหว่างที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ส่วนมากจึงมีความเคารพ
 เกรงกลัวและรักใคร่ท่านมาก เพราะว่าผู้ใดคอยแทนความชั่วและความดี
 ด้วยความเป็นธรรมและมี ความหวังดี ท่านผู้ประนีประนอม ไตร่ตรองทุกสิ่ง
 (ข้อความส่วนใหญ่ได้มาจากหนังสือองค์พระพรหมของโรงเรียนอัสสัมชัญ)

ศาสตราจารย์ พระยาอนุমানราชชน

หอสมุดคุรุสภา

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์

(พร บุณนาค)

พ.ศ. ๒๓๕๒ — ๒๔๖๓

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ มหาประยูรพงศ์ขนิมคณีย์ นานาสัมมัย
สมันตโกศล สกลราชกิติโยปการ อเนกคุณสารสุนทรประวติ นฤปรัตนราช-
สุปรีย์ เสนาบดีอัครมคคต อัครปรมามาตย์ ชาติอาชวาราชยาศรัย
ศรีรัตนตรัยสรณชาติกา อภัยพิริยบรากรมพาท เป็นบุตรคนเล็กที่สุดของ
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ซึ่งเรียกเป็นสามัญทั่วไปว่า
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าพระยาองค์ใหญ่ หม่อมอินเป็นมารดา เกิดที่จังหวัดชุมพร ใน
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๗
แรม ๘ ค่ำ ปีระกา ทรงกษัตริย์ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ใน
เวลานั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าพระยาฯ ผู้เป็นบิดา ยังดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยา-
พระคลัง ว่าที่สมุหพระกลาโหม ลงไปตั้งกองสักเลขหัวเมืองขึ้นที่ไผ่ฝ้าย
ตะวันออกอยู่ที่เมืองชุมพร เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เกิดที่นั่น จึงได้นามว่า
ชุมพร แต่เรียกกันว่า พร เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าพระยาองค์ใหญ่ถึงพิราลัยใน
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อายเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
ได้เพียง ๔ ขวบ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพชายใหญ่

๗
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

ขณะนั้นยังดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วิวงศ์ ทสมุหพระกลาโหม
 เป็นผู้ปกครองสกุล จึงมีรางวัลแก่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ต่อมา และได้ให้
 เล่าเรียน อักษร สัมัยใน สำนัก พระ อาจารย์แก้ว ทวด ประยวง ศาวาส ด้วย
 กนกยศพรหลานของท่านซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกันหลายคน แต่การ
 ฝึกสอนในสมัยนั้นเพียงเพื่อให้อ่านหนังสือออกและเขียนไต่เท่านั้น ไม่ได้
 สอนถนัดพิสดารเหมือนเมื่อมโรงเรียนในชั้นหลัง ทั้งนี้เพราะผู้ปกครอง
 สกุลอื่นนอกจากราชสกุล ยังคงถือคติเก่าว่าวิชาหนังสือนั้นเป็นวิชา
 สำหรับเสมีชน ไม่จำเป็นที่สมุหบรรดาศักดิ์สูงจะของเล่าเรียนให้วิถกซึ่ง
 เพราะฉะนั้นในจำนวนบุตรหลานสมเด็จพระเจ้าพระยาท ไต่เล่าเรียน สำนักเดียวกับ
 กนกยศพรเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ จึงไม่ปรากฏว่ามีใคร เชี่ยว ชาญ ในวิชา
 หนังสือ แม้แต่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เองในขณะนั้นก็เช่นกัน ไม่ปรากฏ
 ว่ารหนังสือดีกว่าบรรดาเพื่อนร่วมเรียนแต่อย่างใด หากแต่อุปนิสัยรัก
 การศึกษาเล่าเรียนของท่านปรากฏมาแต่ครั้งนั้น เพื่อนร่วมเรียนของท่าน
 คือ พระยามนตรีศรีสวัสดิ์ (ชั้น มนนาค) และพระยาประภากรวงศ์-
 วรวิภักดิ์ (ชาย มนนาค) ไต่เล่าว่า เจ้าพระยาภาสกรวงศ์นั้นมี
 อุปนิสัยชอบวางตัวประคองเป็นนักปราชญ์มาแต่เด็ก ๆ จึงไม่ใคร่ลงรอยกับ
 เพื่อนฝูง มักถูกเพื่อนฝูงรังแกย่อย ๆ ยกตัวอย่างเช่น เวลาตามสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสวัสดิ์ไปเที่ยวตามหัวเมือง เวลาจะออกเดินเที่ยว
 ย่าแต่เช้า พวกเพื่อนมักแกล้งทวงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ให้มัวหลับไปไม่ทัน
 แต่ท่านก็มีปัญญาป้องกันตัว คือเอาเชือกผูกเท้าของท่านโยงวางประตูไว้
 เมื่อใครออกประตูห้องไปต้องสะดุดเชือกผูกไว้ เชือกก็กระตุกปลุกท่าน

ให้ตนทนทน นับเป็นการแสดงถึงอุปนิสัยของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่มี
ปฏิภาณเฉลียวแหลม สามารถแก้ปัญหาคณะเฉพาะหน้าได้ทง ๆ ทวยเยาววย

โดยที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เห็นว่า เจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ มีอุปนิสัยรักการเรยน ดังนั้น เมื่อได้จัดการโอนจกให้ตาม
ประเพณี และอายุย่างเข้าปีที่ ๑๕ แล้ว สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ผู้เป็นพ่ ก
ได้ส่งให้ไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ไป
เรยนอยู่ที่โรงเรียนค้ำยลแบลกลีท โกล์กรงลอนดอน เรยนอยู่ ๓ ปี พอ
สิ้นทศในเชิงภาษาอังกฤษ ก็ต้องออกจากโรงเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐
เพราะขณะนั้น เจ้าพระยาสรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เป็นราชท
ออกไปยุโรป ไม่มีล่ำมาที่จะไ้ส่วนตัว จึงขอตัวเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไป
เป็นล่ำ และเมื่อเสร็จหน้าทราชการทยุโรปแล้ว ก็เลยพากลับเมืองไทย
ด้วย ในระยนั้นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีอายุเพียง ๑๘ ปีเท่านั้น เมื่อกลับ
มาถึงเมืองไทย ยังเริญหม่อมมราโชไทย (ม.ร.ว. กระต่าย อิศรางกร)
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง ใ้ส่วย ราชกิจ โกล์ซิด
เสมือนราชเลขาณการประจำพระองค์ สำหรับเชิญพระกระแสรบส่งไป
เรจจากับชาวต่างประเทศ ได้ถึงแก่นิจกรรมในชั้น ตำแหน่งนี้จึงว่าง
ลง เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นำเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เข้า
ถวายตัว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการแทนหม่อมมราโชไทย
ต่อมาไม่นาน ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรเป็น
นายราชานตยานหาร ตำแหน่งหุ้มแพรวิเศษในกรมพระอดิษณ รัย
ราชการในตำแหน่งนี้มาจนตลอดสมัยรัชกาลที่ ๔

* เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เคยเล่าเองว่า* เมื่อแรกได้รับตำแหน่งเป็น
 ราชเลขาณการนั้น ความรู้ของท่านทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษยังบกพร่อง
 อยู่มาก เพราะได้โอกาสเรียนมาแต่ก่อนน้อยนัก แต่โดยหน้าที่ราชการ
 ประจำอยู่ในห้องพระอาลักษณ์นั่นเอง จึงได้อาศัยฝึกฝนเรียนหนังสือไทย
 สำนักพระยาศรีสุนทรโวหาร (พิทักษ์สาลักษณ์) เจ้ากรมพระอาลักษณ์
 ส่วนภาษาอังกฤษนั้นท่านได้พยายามฝึกฝนหาความรู้โดยหาหนังสืออ่านเอง
 เหมือนอย่างที่ท่านพยายามเรียนภาษามคธและสันสกฤตในเวลาต่อมา ความ
 ทกถาวรมีหลักฐานประกอบยืนยันจากผู้ใกล้ชิดและรู้เห็น กล่าวกันว่า เมื่อ
 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไปไหน มักมีสมุดพกหีบไว้ไป ด้วยเข็นนิตย

ครั้นต่อมา เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีอายุครบกำหนดอุปสมบท
 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้จัดการให้อุปสมบท ณ วัดประยูร-
 วงศาวาส อันเป็นวัดของสกุล แต่มีวชเป็นธรรมยุติกนิกาย สมเด็จพระ-
 มหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ประทาน
 นามว่า "ภาณวโร" บวชแล้วไปจำพรรษาที่วัดกุยปลาราม เมื่อลาสิกขา
 แล้ว สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ผู้พี่ได้จัดให้แต่งงาน กับนางสาวเปลี่ยน ชูโต
 ท่านผู้หญิงเปลี่ยนนี้ นับทางฝ่ายมารดาที่เป็นหลานของสมเด็จพระเจ้าพระยา-
 บรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย เมื่อแต่งงานแล้วสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ผู้พี่ได้แบ่ง
 ทยานของสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์อยู่คอนข้างริม
 แม่น้ำเจ้าพระยา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแรกเสด็จเถลิงถวัลย-
ราชสมบัตินั้น พระชนมายุยังเยาว์ สมเด็จพระยายมมาทศวิมลทรง
จึงเป็นแม่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้มีโอกาสเข้า
รับใช้ใกล้ชิดกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้สนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัย
และได้ทรงใช้สอยเป็นประโยชน์มากแต่่นั้นมา ด้วยเวลานั้น ในบรรดา
ข้าราชการไทย มีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์คนเดียวที่ทราบภาษาอังกฤษดีพอจะ
ค้นหาแบบแผนต่างประเทศได้ เปรียบเหมือนเป็นผลผลิตจากโรงงานที่ต่าง
ต่างประเทศไทยในสมัยนั้นแต่เพียงคนเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ว่า
ทเจ้าหมื่นศรีศรีธรรักษาหัวหมื่นมหาดเล็ก แต่ยังคงใช้ชื่อวานายราชาฉันทยาน-
อาหาร เพราะยังคงรับราชการเป็นราชเลขาณการอยู่อย่างเมื่อรัชกาลก่อน
ได้ตามเสด็จประพาสชวาและอินเดียด้วย ราชการต่าง ๆ ที่อาศัยแบบ
อย่างต่างประเทศจัดขึ้นในสมัยนั้น อาทิ ทรงระบียบเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ทั้งกรมทหารมหาดเล็ก ตลอดจนจัดโรงเรียนภาษาอังกฤษสำหรับเจ้านาย
และโรงเรียนภาษาไทยในกรมทหารมหาดเล็ก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็น
ผู้ค้นคว้าตำราต่าง ๆ ในกรมทหารมหาดเล็กนั้นโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) จางวางมหาดเล็กเป็นนายพันโทผู้
บังคับการ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เมื่อยังเป็นนายราชาฉันทยานอาหาร เป็น
นายพันตรีตำแหน่งเอกซันแดนท์ ครั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรีถึงจกรม
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนนายราชาฉันทยานอาหาร ขึ้นเป็นพระยา
ภาสกรวงศ์วรราชาฉันท นฤปรัตนสุปรีย์ ราชโพรเวตลีเกรตารี มีตำแหน่ง

เป็นราชเลขาการ ว่าทจางวางมหาดเล็ก และเป็นนายพันโทบังคับการ
กรมทหารมหาดเล็กด้วย

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงว่า
ราชการตั้งแต่บรมราชาภิเษกเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๐ แล้ว ก็ทรงเริ่ม
จัดการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ หลายอย่างคือ ตั้งสภารัฐมนตรี
ขึ้นเรียกในครั้งนั้นว่า เคาชิลออฟสเตต และสภาองคมนตรีขึ้นเรียกว่า
ปรัวเคาชิล เป็นต้น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เป็นเจ้าหน้าทเวยบเวยง
พระราชบัญญัติและเป็นสมาชิกคนสำคัญในสภาทั้งสองนั้น เพราะเหตุที่
ในสมัยนั้นแม้แต่ท่านผู้เควยทสามารถรับราชการในทางภาษาอังกฤษตั้งถ้าว
มาแล้ว ครั้นต่อมาเมื่อบรรดาพระเจ้านองยาเชอ ซึ่งได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ให้ทรงเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ มาแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลย-
ราชสมบัติ เริ่มมีความร้อออกจากโรงเรียนมารับราชการได้โดยลำดับกับ
สมเด็จพระยาเทเวระวงศ์วโรปการ เป็นพระองค์แรก ที่ทรงสนทนททาง
ภาษาอังกฤษ เมื่อมีพระเจ้านองยาเชอเข้ารับราชการในตำแหน่งหน้าท
ต่าง ๆ ได้มากจน จึงค่อยทรงปลดเปลื้องหน้าทราชการสำคัญ ซึ่งรวม
การบังคับบัญชาอยู่ในเจ้าหน้าทผู้เควยแยกออกไปตามสมควร แก่ ประโยชน์
ของราชการ โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้านองยาเชอ พระองค์เจ้ากาพย์-
กนกกรตน์ เป็นนายพันตรี ราชองครักษ ทรงบังคับการกรมทหารมหาด
เล็ก ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้บังคับอยู่แต่ก่อน

ต่อมาในปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ เกิดเหตุด้วยนายทอมมีส์ ขอสันชอก
กงสุลเยเนอรัลอังกฤษ เข้ามาทำวุ่นวายในเรื่องอันเนื่องด้วยนายลำอาน
อมาคยกล จึงโปรดให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชทูตพิเศษออกไปยัง
ประเทศอังกฤษ เพื่อบรรณาว่ากล่าวกับรัฐบาลด้วยเรื่องนั้น ก็เป็นการ
สำเร็จได้ดังพระราชประสงค์ และเมื่อเสด็จราชการที่ประเทศอังกฤษแล้ว
ได้โปรดให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชทูตพิเศษไปเจริญทางพระราชไมตรี
ในประเทศอื่น ๆ ซึ่งสมัยนั้นยังมีไม่เคยมีราชทูตไทยไปถึงแต่กาลก่อน
มีประเทศเยอรมันนั้นเป็นต้น

เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชทูตไปครั้งนั้น ได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เป็นราชเลขาณการ
แทนต่อมา จนพระองค์ท่านเสด็จไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่าง
ประเทศเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พ.ศ. ๒๔๒๘ ส่วนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์นั้น เมื่อ
กลับมาจากราชการประเทศยุโรปก็โปรดให้เป็นอธิบดีกรมพระคลังสวน และ
ดำรงราชการในตำแหน่งจางวางมหาดเล็กด้วย ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เป็น
ผู้แทนพระองค์เสด็จไปช่วยงาน สมเด็จฯ พระบรมราชินีนาถ วิกตอเรีย แห่ง
ประเทศอังกฤษ ตลอดรัชกาลครบ ๕๐ ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นผู้รักษา การแทนเสนาบดีว่าการ กระทรวงต่าง
เทศ ตลอดเวลาที่สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเสด็จไปราชการ
ต่างประเทศ ครั้นเมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเสด็จกลับ
เมืองไทยมาทางประเทศญี่ปุ่น ได้โปรดให้ทำหนังสือขัญญาเป็นทางไมตรี

กษัตริย์ประเทศญี่ปุ่นด้วย และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทฯ ได้ทรงนำ
หนังสือปฏิญญาฉบับมากรุงเทพฯ เพื่อรับพระราชทานบรมราชานุมัติตาม
ประเพณี เมื่อพระราชทานพระบรมราชานุมัติแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชทูตพิเศษ อัญเชิญหนังสือปฏิญญา
นั้นไปประเทศญี่ปุ่น ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ เพื่อจะได้แลกเปลี่ยนกันกับรัฐบาล
ญี่ปุ่นตามประเพณีการทำหนังสือปฏิญญาและสัญญา เมื่อเจ้าพระยาภาส-
กรวงศ์กลับจากราชการครั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรง
ตำแหน่งอธิบดีจัดการกรมภาษีร้อยชักสาม และขนานนามว่ากรมศุลกากร
ตั้งแต่นั้นมา ต่อจากนั้นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ไปรับราชการปลัดขวาอยู่ช
กลาง ในกรมพระคลังมหาสมบัติอยู่ระยะหนึ่ง แต่ไม่นานนัก ต่อมา
พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อโปรดให้เจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม) เลื่อนขึ้นเป็นเทศมูห-
พระกลาโหมแล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์
เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ แต่ก็ยังคงมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา
จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ จึงโปรดให้ย้ายจากกระทรวงเกษตราธิการไปเป็น
เสนาบดีกระทรวงนครกรรมการ นับเป็นเสนาบดีคนแรกของกระทรวงนี้

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (พระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งขณะนั้นยังทรงพระเยาว์ ประชวร
มีพระอาการเรื้อรัง แพทย์รักษาถึงคมหลายครั้งไม่หายเสด็จไปประทับ
รักษาพระองค์ที่ชายทะเล เวลานั้นประจวบกับมีราชการชุก พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปเองไม่ได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นพระอภัยลาดตามเสด็จฯ ไปอยู่เป็นผู้ดูแล ณ เกาะสีชัง

เมื่อหายประชวรแล้วจึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ ครั้นองพระราชาพิชิตไสกันต์
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ โทโปรดให้หมายตั้งพระยาภาสกรวงศ์เป็นเจ้าพระยา
ตั้งมีสำเนาประกาศในราชกิจจานุเบกษาดังนี้

ด้วยเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ ณ เขาไกรลาส ก่อนเวลาที่
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งโสกันต์แล้วจะ
เสด็จขึ้นบนเขา

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งเฉพาะกรมหมื่น
พิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงมรุธาธร ว่า ผู้ที่เชิญเสด็จ
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เสด็จขึ้นเขาไกรลาสแต่ก่อนนั้น เคย
ใช้ผู้ที่เป็นเจ้าพระยาแล้วทุกคราว ครั้นพระยาภาสกรวงศ์ ซึ่ง
โปรดให้แต่งตั้ง สมมติเป็นเทวดาจิตตบาท เป็นแต่ตำแหน่งพระยา
อยู่ พระยาภาสกรวงศ์ ก็ได้ดำรงตำแหน่ง เสนาบดีมา ช้านาน
สมควรจะดำรงฐานันดรยศเป็นเจ้าพระยาได้ จึงได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อน พระยาภาสกรวงศ์ ขึ้นเป็น เจ้าพระยาตั้งแต่
นั้นสืบไป ให้ประกาศให้เรียกพระยาภาสกรวงศ์ เป็นเจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ เหมือนเช่นหมายตั้งตำแหน่งแต่กาลก่อน แต่ให้รัญ
บัตรนั้นจะโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเมื่อมีโอกาสมควรภายหลัง

กระทรวงมรุธาธร

วันที่ ๒๕ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ทรงพระดำริว่า

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นราชินิกุลและมีบำเหน็จความชอบมามาก จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร และเครื่องยศตาม
ฐานันดรเจ้าพระยาเสนาบดีซึ่งมีราชทินนามตั้งแจ้งอยู่ข้างต้นประวัตินั้น

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์รัชมหาการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรม-
การมาจนชราภาพ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรม
ราชานุญาตให้ออกจากตำแหน่งเสนาบดีแต่ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕
ได้รัชมหาการโดยมีบำเหน็จต่อมาจนถึงอสัญกรรม มีบุตรธิดา คือ
นายวิชาญตยานุหารพาสัน และเจ้าจอมพิศม์ในรัชกาลที่ ๕

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้รัชมหาการเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูง
สุดมาโดยลำดับหลายอย่าง คือ สังวาลย์สำหรับตำแหน่งเสนาบดี
แห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ (เป็นข้าราชการชั้น
ผู้ใหญ่คนเดียวกับท่านนี้) ได้รัชมหาการเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สังข์
ชั้น) เครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้า ปฐมภรณ์ช่างเผือก
ปฐมภรณ์มงกุฎไทย เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๔ ชั้นที่ ๔ เหรียญ
รัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๕ ชั้นที่ ๒ เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๖ ชั้นที่ ๒
เหรียญกษัตริย์มาลาเข็มศิลปวิทยา และเข็มราชการในพระองค์

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้รัชมหาการสนองพระเดชพระคุณ และเทอด
ทูนราชบัลลังก์ดำเนินรอยตามบรรพบุรุษมาด้วยความวิริยะอุตสาหะจนเป็นที่
ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นลำดับมาถึง ๓
รัชกาล นอกจากเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ยัง

เป็นที่โปรดปรานรักใคร่นับถือของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการตลอดจน
 ประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศทั่วไป เป็นผลโดยเฉพะแก่
 มิตรไมตรีไม่เลือนหายว่าเป็นสิ่งที่สูงหรือค่าคึกคัก และคงด้วยโดยมีจิตเขาเปรียบ
 ผู้ใด แม้ผู้ที่เคยถูกทำโทษด้วยขบถขบขบขบขบขบขบขบขบขบขบขบขบขบขบขบขบ
 แล้วกลับเป็นมิตรกับท่านโดยมาก ท่านได้บริจาคผลประโยชน์ประจำ
 ปีที่ได้จากการฝากเงินธนาคารในวันเกิดทุกปี อธิษฐานให้เป็นเหตุปัจจัยแก่
 พระภิกษุ สามเณรในโรงเรียนมหกุฎกษัตริยารามที่ศึกษาเล่าเรียนได้ดั่งกว่า
 ผู้สอน

ในด้านการศึกษา เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็นคนแรก ที่เป็นต้นตำรับ
 จัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสำหรับเจ้านาย และโรงเรียนภาษาไทย
 อยู่ในความปกครองของกรมมหาดเล็กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ โรงเรียน
 ดังกล่าวนั้นถือว่าเป็นโรงเรียนแห่งแรกของเมืองไทยที่เป็นแบบอย่างของโรง-
 เรียนแผนปัจจุบัน ต่อมาอีก ๑๘ ปี เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็ได้มีส่วนร่วม
 สร้างโรงเรียนวัดถนนวรทิศขึ้น โดยได้อาราธนาพระศาสนานิกายจาก
 วัดพระยวงศาवासมาค้ำดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดถนนวรทิศ ด้วยความ
 ปรารถนาสามารถทั้งคฤหัสถ์และภิกษุของพระศาสนานิกาย ร่วมด้วยความ
 สนับสนุนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็ได้จัดสร้างโรงเรียนวัดถนนวรทิศ
 สำเร็จ เปิดทำการสอนเมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๔๓๓ นับว่าเป็น
 โรงเรียนที่มีอายุชุนนานแห่งหนึ่งของเมืองไทย ทนความเจริญสมัยมาจน
 กระทั่งปัจจุบัน

ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ขณะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ปรึ่ประกาศตั้ง
กรมธรรมการขึ้นเป็นกระทรวงเสนาบดีคนใหม่ ใต้แบ่งส่วนราชการดังนี้

๑. กรมพระธรรมการกลาง

๒. กรมสังฆการี

๓. กรมศึกษาธิการ

๔. กรมพยาบาล

๕. กรมราชบัณฑิต

ในขณะทำการตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้น ยังทำการ
ตำแหน่งเป็นองคมนตรีและรัฐมนตรีอีกด้วย การศึกษาในตอนนั้นว่าอยู่
ในชั้นเรียนตามแบบทุกด้าน เช่น การจัดการโรงเรียนซึ่งในขณะนั้นแบ่งเป็น
โรงเรียนมูลสามัญชั้นสูงอย่างหนึ่ง และโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำ หรือ
โรงเรียนวิเศษจะเลยศึกษาก่อนอย่างหนึ่ง การกำหนดหลักสูตรการสอน การ
วางระเบียบการสอนได้ การจัดการโรงเรียนในหัวเมือง ตลอดจนการ
รวบรวมจัดทำหลักสูตรพิเศษต่าง ๆ เป็นต้น

ในด้านการประพันธ์ ก็ปรากฏว่าใคร่เขียนไว้มาก เจ้าพระยาภาสกร-
วงศ์ ใ้พยายามศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมทั้งงานในหน้าที่และงาน
นอกเหนือหน้าที่ออกไป การค้นคว้าเพิ่มพูนความรู้ของท่านนั้น ได้
จากการอ่านหนังสือเป็นส่วนใหญ่ งานประพันธ์ของท่านนั้น ถ้าแยกตาม
ลักษณะอาจแบ่งได้เป็น ๓ อย่าง คือ เป็นเรื่องแปลจากภาษาต่างประเทศ
อย่างหนึ่ง เป็นความเรียงตามมติของท่านอย่างหนึ่ง และเป็นคำกลอน
อีกอย่างหนึ่ง จากงานประพันธ์ของท่านที่เหลืออยู่ ปรากฏว่าเจ้าพระยา

ภาสกรวงศ์มีความร่จกเจนในวิชาโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์
 ศาสตร์ ภาษา การศึกษา การทศ การทหาร การเมือง การภาษาอักษร ฯลฯ
 ท่านได้เขียนหนังสือไวหลายเรื่อง ทนขวากมากกคองเรื่องสวน และคำ
 กลอนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เรื่องสวนเป็นความเรียงเขียนด้วยความตั้งใจ
 ใช้ถ้อยคำกระทัดรัด แทรกความร่ของสวนของเมืองไทยไว้อย่างละเอียด
 น่าร้ ทำให้ทราบว่าสมัยก่อนนั้นผลไม้รสดีเยี่ยมมีถิ่นกำเนิดต่าง ๆ กัน
 เช่น ฝรั่งบางเส้าอง ทุเรียนวัดทองล่าง ลางสาตปากคลองสาน มะปราง
 ทำอิฐ อ้อยจีนบางใหญ่ อ้อยไทยบางโควัด เป็นต้น หนังสือเรื่องสวนนี้
 ท่านเขียนไว้ ๗๒ ปีเศษมาแล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก
 ผลไม้รสดีเยี่ยมที่กล่าวมาแล้วคงหาไม่ได้ในตำบลดังกล่าว

หนังสือออกเล่มหนึ่ง คือ “คำกลอนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์”

เป็นคำกลอนที่แปลกกว่าคำกลอนของผู้อื่น ทั้งที่แต่งแต่โบราณมา หรือเมื่อ
 ในสมัยปัจจุบันนี้ ที่แปลกเป็นข้อสำคัญคือกลอนของท่านชอบใช้ศัพท์ภาษา
 อังกฤษเจอป่น ทั้งนี้ใช้ในการใช้กวยจำเป็นเพราะไม่รู้จักศัพท์ภาษาอื่น
 ความจริงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีความรู้และอาจแต่งได้เช่นผู้อื่น แต่หาก
 แผลงใช้ศัพท์ภาษาอังกฤษตามชอบอัธยาศัย ถ้าใครไปถาม ท่านก็ชี้แจงว่า
 นักปราชญ์แต่งกลอนกันแต่ก่อนก็ชอบใช้ภาษาต่างประเทศเจอป่น เรียกกัน
 ว่า พุกามพากย์ เถลงพากย์ กัมพูชพากย์ หรือญชชพากย์ ก็คือ ศัพท์
 ภาษาพม่า มอญ เขมร ลาว ตลอดจนภาษาชวามลายู ที่ใช้ในขทละคร
 เรื่องอื่น ๆ กลอนเป็นภาษาต่างประเทศทั้งนี้ เอาภาษาฝรั่งมาใช้บางจะ
 เสียหายอย่างไร คำตอบของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เมื่ยาคทจะเอียง แต่

ไม่มีใครเอาเยี่ยงอย่าง กลอนของท่านจึงต่างกับของผู้อื่น และมีอยู่จำนวน
เกี้ยวในรัชกาลที่ ๕ คงจะขอยกตัวอย่างต่อไปนี้

สี่ข้างเป็นเกาะชน	เขตสมุทร ปราการเอย
โคลเมตชลไสสุทร	สะอาดแท้
น้อยหน้ารสก็คด	กว่าเทศ อื่นนา
อินวลิตมาอยู่แล	ลิพไค้เซนซรี
(โคลงชมเกาะสี่ซั	แต่งถวายเมื่อเสด็จประพาสเมืองจันทร์ พ.ศ.

๒๔๑๘)

-----	สรรพกิจจาโปลิติกอล
บวรามินิสตร	ซวิลแอนด์มิลิตารี
จักรักระลาโหม	เนตรไฟโทกรมทกกรม
จัตุสดมภ์ทั้งสี่	ทแคบิเนตเคาน์ซิล
ของสยามินทร์มงกุฎ	สรรพวิสุทธญาณชล
หม่อมขมนตระยามาตย์	ปริักษาราชการแผ่นดิน
เคาน์ซิลออฟสเตต	ระงับเหตุอรรถราชฎร์
กวาดบัตถ์วันทุกคดี	ทั้งปรัวเคาน์ซิล
ปรีนส์แลขุนนางต่างวงศ์	ทรงบำรุงพระญาณ
เห็นเหตุการณ์ชอบผิด	นำกิจทูไทแถลง ฯลฯ
(ตอนหนึ่งของลิลิตนิลิมพระเกียรติ	แต่งถวายแต่ยังเป็นพระยา-

จางวางมหาตเล็ก)

เมื่อท่านเขียนคำอังกฤษลงไว้ในคำกลอนเช่นนั้น ก็มักมีผลสอบถาม
ศัพท์ของอังกฤษกับท่านเสมอ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็มีใครงเกยจที่จะบอก สอน
หรือชี้แจงให้ผู้ถามทราบ การปฏิบัติเช่นนั้นจึงเท่ากับเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ
อย่างไม่จำกัดเวลา สถานที่ และจำนวนผู้ใคร่ศึกษา การเขียนโคลง กลอน
ยรรยง คำภาษาอังกฤษเช่นนั้น แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
มีใตทรงกำหนดหรือคัดค้านว่าไม่สมควรแต่อย่างไร เมื่อทรงแต่งตั้งให้เป็น
พระยาภาสกรวงศ์ขงใต ทรงพระราชนิพนธ์ ถวาย บรรดา คหบดี ตอนหนึ่ง ว่า
“ราชไปรเวตสิเกรตาร”

นอกจากจะเชี่ยวชาญทางภาษาอังกฤษ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ยังสนใจ
ทางภาษาไทยอีกด้วย เคยใช้นามปากกาว่า พโยมยาน จะขอยกคำโคลง
ตอนหนึ่งทกลาวถึงคำพ้องมาไว้ ณ ที่นี้

บวงบนบนนทร์พยัพทั้ง	บนบาน
กับอกทานบนนสาร	เสกให้
ล้วนบนนกริยาขาน	ทุกบท ท่านเอ๋ย
รวมรวบรังจรจน์ไว้	อ่านอ่างเสสรวด
คำบลนามพิเศษน	พากย์มคธ
คืออบลบัวสด	ปรีมน้ำ
ยังมีอีกสองบท	ไปประจักษ์ พากย์เลย
สุดคัตขจัดเขลาปล้ำ	ขบเคี้ยวสว่างไสว
ตำบลด่าถิ่นท่อง	บางหมด
บางจากบางปลากด	เรียกให้

ยุบลที่กำหนด

ทุกอย่างต่างต่างได้

สิ้นบนบนทนแท้

คือทรัพย์สินทรัพย์สดุดาม

บนณเทพบนความ

ว่าเสร็จประโยชน์จักได้

(ตอนหนึ่งของโคลงศัพท์ขณกลาง แต่งลงหนังสือวชิรญาณวิเศษ เมื่อ

พ.ศ. ๓๔๓๒)

แม้ในท่านความเรียง เจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีความเชี่ยวชาญไม่

น้อย จะเห็นไต่คองตัวอย่างต่อไปนี้

สุภษิตฝรั่งเสสได้

แถลงสาร

ดีเหล็กควรรุมนราญ

เมื่อร้อน

วันหนึ่งดีประมาณ

มากกว่า

สองพรั่งกำหนดซอ

ซัดซัดคดล

พระยาอิศรพันธ์โสภณ (ม.ร.ว. หนู อิศรางกร) ประพันธ์โคลง

คำสุภษิตท่านกล่าวไว้ในบทต้นดังนี้ เมื่อพิจารณาตุ๊กก็เห็นได้

ว่า ณ ประเทศนั้นหญ้าฟางมักจะเป็นอันตราย เพราะตากฝนทน
หมอกหิมะ คำสุภษิตจึงกล่าวสอนให้รับเร่งตากหญ้าฟางให้แห้ง
ทันแสงแดดนั้น เดิมจะเป็นคำสอนเตือนสติชาวนาที่ฉลาด ให้เร็ว
รีบเกี่ยวตากหญ้าฟางให้แห้งทันเวลาอากาศแจ่มกระจ่างมีแสงแดด

ส่องสว่างกล้าแข็ง ถ้าชวามความผิดเพี้ยนต่อการเวลาซึ่งมีอากาศ
แจ่มสว่างไซ้ร่ ภายหลังฝนตกหมอกหิมะลง ย่อมทำหญ้าฟางให้
ชุ่มชื้นเปื่อยย่อยยับเสียไป แต่เมื่อพิจารณาต่อไปโดยความละเอียด
แล้ว คำสุภาษิตนี้ไม่จำเพาะแต่เดือนชวามอย่างเดียว ดูเหมือน
เป็นคำตักเตือนตลอดไปในบรรดาวิถัมพี ๆาสังครกชนผู้ผิดเพี้ยน
ทั้งหลาย ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่าโพรแกรสตีเนเตอร์สทั้งปวงนั้น
ให้ตรึกตรองคิดหาช่องโอกาส เมื่อประสบช่องโอกาสที่ดังามแล้ว
จงรีบประพฤติกฤตย การงาน ให้ สำเร็จ ทันทคราว ทันทสมัย ทด ทัง าม
เพราะว่าช่องโอกาสที่ดั้นนั้นเป็นของผลัดเปลี่ยนผันแปร ไม่นั่นอน
อยู่นาน ดุจท้องฟ้าอากาศย่อมมีการผันแปรอยู่เสมอ และเหมือน
ดังรุ้งซึ่งมีช่องโอกาสที่จะเห็นได้เป็นครั้งเป็นคราวโดยห่างไกลและ
มิได้นานด้วย เหตุนี้ท่านผู้มปรีชาเมื่อได้ประสบการและเวลา
สมควรอันดีแล้ว อย่าหวังเห็นขผัดเพี้ยนต่อการและเวลา พึง
รีบเร่งประพฤดิแสวงหาประโยชน์โดยทางสัมมาปฏิบัติ และสัมมา
ช้พตามคลองยุติธรรมนั้นเทอญ

(คัดจาก สุภาษิตคำดาในหนังสือธรรมวิเศษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘)

ในบั้นปลายชีวิตของท่าน เมื่อพ้นตำแหน่งราชการประจำมาแล้ว ก็
ได้ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ด้วยการ ก่อสร้างและบำรุงวัดวาอารามตลอด
จนโรงเรียน อาทิ วัดพระบรมวงศาวัสซึ่งเป็นวัดในสังกัดของท่าน เป็นต้น
เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ลมห้วย ด้วย โรคชราและ ฉงแก่ อสัญกรรมเมอวันที่

๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ จำนวนอายุได้ ๗๒ ปี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงความดีความชอบของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่ได้มาทางราชการและในส่วนพระองค์ ตลอดจนเป็นเจ้าพระยาในราชินิกุล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุท้องสนามหลวง ต่อเนื่องในงานถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕

(ในฐานะผู้เขียนเป็นเหลนคนโต ซึ่งได้สืบสกุลมาในสายของท่านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ โดยตรง รู้สึกภาคภูมิใจอย่างเหลือล้นที่จะได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณเจ้าคุณทวดทศวิการรวบรวมและเรียบเรียงชีวประวัติของท่านมาพิมพ์เผยแพร่ลงในหนังสือประวัติครุฑของครุฑสภา ในการเรียบเรียงประวัติเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่ได้อาศัยหนังสือคำกลอนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพไต่ทรงนิพนธ์ ประวัติเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไว้ในคำนำ ประกอบกับพระกรุณาของหม่อมเจ้าพนพิศมัย กิติกุล และความกรุณาของเจ้าจอมพิศวษาของผู้เขียน)

พร บุนนาค

เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์

พ.ศ. ๒๔๐๖ - ๒๔๖๒

เมื่อประมาณสามสี่ปีมาแล้ว นักเรียนที่เริ่มเรียนภาษาอังกฤษโดยมากก็ใช้แบบเรียนภาษาอังกฤษของเซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ซึ่งเรียกกันว่าหนังสือบันไดภาษาอังกฤษ และทางนี้ถือว่าไต่ความรู้นั้นเป็นรากฐานของภาษาอังกฤษ

เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ เป็นชาวอังกฤษ เกิดเมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๖ ณ ตำบลแฮมส์เท็ค กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เป็นบุตรของนายและนางโรเบอर्ट มอแรนต์ บิดามีอาชีพเป็นช่างออกแบบเครื่องเรือนและผ้าไหม มักมีเจ้านายอังกฤษไปปรึกษาและจ้างให้จัดการตกแต่งภายในบ้านเรือน มารดาเขาใจใส่เลี้ยงดูบุตรสามคนตามประเพณีนิยมสมัยสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย ซึ่งเคร่งครัดในการอบรมทางศาสนาคริสต์เป็น เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ เป็นบุตรคนหัวปี และมีน้องสาวอีกสองคน ไต่เริ่มเรียนหนังสือในโรงเรียนอนุบาลใกล้เคียงกับบ้านที่อยู่ ครั้นอายุได้ ๘ ปี ไต่เข้าเรียนในโรงเรียนประถม (Preparatory School) ของนายโกลด์สมิท เพื่อเตรียมตัวสอบไล่เข้าเรียนในโรงเรียนพธิลิกสกูล อันเป็นโรงเรียนราษฎร์ ซึ่งสอนตามหลักสูตรชั้นมัธยม ต่อมาโรงเรียนประถมแห่งนั้นนักไต่ชื่อว่าโรงเรียนอีทแมนท์ เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ขยับโรงเรียนแห่งนั้นไต่ไม่

เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์

ก็เตือนให้ช่วยเป็นไขว้รากสาตอย่างหนัก และเกษจะเสยชวต ครนทวเฮง
 ฝนไขกลยเป็นปรกต บิดากช่วยเป็นไขว้รากสาตและถงแกกรมมเออเดอน
 กรกฏาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ เซอร์โรเบอรัท จึงเป็นกำพรายตาเมอชายุไต้
 ๑๐ ปี

เนื่องจากบิดาไม่ได้สะสมเงินทองไว้มาก มารดาจึงประสบความ
 ลำบากทางการเงิน แต่ก็ได้ตั้งใจอย่างแน่วแน่วไว้เช่นเดียวกับสามีว่า จะให้
 บุตรชายและบุตรสาวได้รับการศึกษาอย่างดี ไต้ส่งซอสมัครเซอร์โรเบอรัท
 มอแรนต์ เขาเป็นนักเรียนโรงเรียนรอกษี ครนยศตาของเซอร์โรเบอรัท
 มอแรนต์ ถึงแกกรมแล้ว เซอร์โรเบอรัท มอแรนต์ ก็เปลี่ยนไปเข้า
 โรงเรียนวินเชสเตอร์ ซ่งเป็นโรงเรียนพหุภคสกลทมิชชอเสยงและเก่าแก
 โรงเรียนนตงเมอ พ.ศ. ๑๘๓๖ ที่เมืองวินเชสเตอร์ ในภาคใต้ของประเทศ
 อังกฤษ และมีคำขวัญว่า มารยาท ทำให้เป็นคน (Manners maketh man)

เมื่อเขาเรียนในโรงเรียนวินเชสเตอร์ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๑๘
 เซอร์โรเบอรัท มอแรนต์ มีอายุ ๑๓ ปีครึ่ง และตั้งแต่นั้นเขาเรียนก็มีใจ
 แน่วแน่ว่าจะขยันหมั่นเรียนหาความรู้ชดใช้การขาดเรียนขณะที่ยังช่วยเป็นไข
 ว้รากสาต แต่กิดูกนกรเรียนที่โตกว่าซ่งเป็นนักเรียนประจำในคณะเดียวกัน
 คอยรังแกอยู่เสมอ แม้กระนั้นเขายังอดใจไม่ทำการรุนแรงโต้ตอบ เพราะ
 ติว่าตนเป็นเด็กเล็ก เมื่ออยู่ในภาคเรียนที่สอง ไต้มีผชโมยสมตโนตซ่ง
 ไต้เขียนไว้อย่างเรียบร้อยยง ๑๐๐ หน้ากระต่ายเพื่อให้ครูตรวจไปเสย
 เซอร์โรเบอรัท มอแรนต์ เองก็รู้ว่าใครเป็นคนชโมยสมตโนตไป แต่เมื่อ

ไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์ จึงกำหนดค่าจกโน้ตใหม่ตั้ง ๑๐๐ หน้าจนเสร็จ แล้วก็เก็บไว้ในหีบใส่ถ้อยแจ้โดยมิได้ยื่นให้เพื่อนนักเรียนทราบเลย เพียงแค่เขียนจดหมายไปเล่าเรื่องนัยข้าง โอดครวญถึงความเหินห่างของเพื่อนต้องจกโน้ตใหม่ไปให้มารดาทราบ

โรงเรียนพหุศึกษาลองกฤษมีประเพณีนิยมที่จะอบรมนักเรียนให้เป็นสุภาพบุรุษ นับถืออาวุโสเป็นใหญ่ นักเรียนชั้นเด็กจะต้องขนอมและรับใช้นักเรียนที่โตกว่า ทำงานให้นักเรียนที่โตกว่าเช่น คมนำร้อน ชงน้ำชา เช็ดรองเท้า ปัดท่อนอน เพราะเป็นทฤษฎีกันว่าสุภาพบุรุษที่จะเป็นผุ้บังคับบัญชาคนภายหลัง จะต้องเคยผ่านงานรับใช้มาก่อน ระเบียบนักเรียนเด็กจะต้องรับใช้นักเรียนที่โตกว่า (Fagging System) คงปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงเวลายี่ห้าจบ

นักเรียนโรงเรียนพหุศึกษาลองกฤษจะต้องเล่นกีฬาและเกมต่าง ๆ เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ไม่ชอบกีฬามากเหมือนนักเรียนอื่น เล่นคริกเกตและฟุตบอลเมื่อโรงเรียนต้องการให้เล่น แต่ก็เล่นไม่เก่ง เป็นผู้ที่ชอบเดินไกล ๆ กับเพื่อนชอกลิน ซึ่งได้เข้าเรียนในโรงเรียนวินเชสเตอร์พรีอิมมิ่งและเป็นนักเรียนประจำคณะโมเชอร์ลีย์ด้วยกัน ต่อมาภายหลังกลายเป็นเพื่อนสนิท วันหนึ่งซึ่งเป็นฤดูใบไม้ผลิในเดือนพฤษภาคม เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ไปเดินเล่นกับเพื่อนคนนั้น เป็นระยะทางถึง ๑๐ ไมล์ และได้เก็บเศษไม้ระหว่งทาง ทำให้เขามีจิตใจสดชื่นชอบชีวิตตามบ้านนอก การเล่าเรียนของเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ที่โรงเรียนวินเชสเตอร์ได้ผลดี ได้

สอบไล่เล่นชนชนเป็นลำดับ เมื่ออายุได้ ๑๕ ปีก็ไต่รบเก่งคองเป็นหัวหน้า
 นักเรียนประจำคณะ (Prefect) และมนตรีเรียนชั้นตากวารีย์ใช้ทำความสะอาด
 ห้องทำงานให้ เมื่อโรงเรียนได้เปิดโรงฝึกพลศึกษาขึ้น เซอร์โรเบิร์ต
 มอแรนต์ชอบเล่นยิมนาสติก ซกมวยและสควอช ซึ่งช่วยให้ร่างกายของ
 เขาเติบโตอย่างรวดเร็ว ต่อมาก็คือเขาแข่งขันการแล่นยิมนาสติกให้แก่
 คณะ และชนะได้ด้วยรางวัล ครั้นอายุ ๑๗ ปี ได้เป็นหัวหน้าซกมวยยิมนาสติก
 ของคณะและมชยปรากฏอยู่ในหนังสือของโรงเรียนชื่อ "The Wykhamist"
 เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ตั้งใจจะเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยออกัสฟอร์ด และ
 ออกสำให้เล่าเรียนจนได้เล่นชนอยู่ชน ๖ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียน ใน
 ที่สุดเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ก็สอบเข้ามหาวิทยาลัยออกัสฟอร์ดได้สัมตาม
 ความประสงค์

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๒๔ เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ได้เข้า
 เรียนในมหาวิทยาลัยออกัสฟอร์ดสังกัดวิทยาลัยนิว (New College) และ
 เลิกเรียนวิชาเพื่อเตรียมตัวเป็นนักบวช การศึกษาในมหาวิทยาลัย
 ออกัสฟอร์ดมีหลักสูตรแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

- (๑) ประเภทปริญญาตรีธรรมศา ซึ่งประกอบด้วยวิชาต่างๆ หลาย
 วิชา
- (๒) ประเภทปริญญาตรีเกียรตินิยม ซึ่งประกอบด้วยวิชาสำคัญ
 เพียงหนึ่งวิชา และแบ่งแยกออกเป็นหลายแขนงวิชา

ตามปรกติในขั้นแรกนิตจะต้องสอบไล่ชนบทหนึ่ง (Pass Moderations)
 ให้ได้เสียก่อน หลักสูตร Moderations ประกอบด้วยวิชา ๓ หมวดคือ

หมวดหนึ่ง ภาษาละติน ภาษากรีก

หมวดสอง ภาษาอังกฤษ ประวัติศาสตร์หรือวรรณคดีกรีก ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน

หมวดสาม คณิตศาสตร์ ตรรกศาสตร์ หลักวิชาเศรษฐศาสตร์

นักศึกษาต้องเลือกวิชาต่าง ๆ ทั้งสามหมวดรวม ๔ วิชา และใน

๔ วิชาจะต้องเลือกภาษาต่างประเทศ ๒ ภาษา เมื่อสอบได้ วิชาปีที่ ๑

(Pass Moderations) แล้ว ถ้าเป็นผู้ที่อ่อนในการเรียนมักเลือกเรียนตาม

หลักสูตรปริญญาตรีธรรมดาให้เสร็จภายในสองปี ถ้าเป็นผู้ที่มีสติปัญญา

เฉลียวฉลาดก็เลือกเรียนตามหลักสูตรปริญญาตรีเกียรตินิยมภายในเวลา ๒

หรือ ๓ ปี ทั้งนี้แล้วแต่อาจารย์ผู้ควบคุมความประพฤติและการศึกษาจะได้

แนะนำ เมื่อสอบไล่ได้ครบตามหลักสูตรทั้งกล่าวแล้วจะได้รับปริญญา ปี เอ

หรืออักษรศาสตร์บัณฑิต ไม่ว่าจะเลือกเรียนวิชาใด ๆ ซึ่งจะเป็นภาษาอังกฤษ

ภาษากรีกและละตินโบราณ (Classics) ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน

ภาษาสเปน ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์

เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ กฎหมาย

ปรัชญา เป็นต้น ผลของการสอบไล่ชั้นปริญญาตรีเกียรตินิยมแบ่งออกเป็น

อันดับ ๑-๒-๓ และ ๔ และผลของการสอบไล่ชั้นปีที่ ๑ (Pass Modera-

tions) ก็แบ่งออกเป็นอันดับ ๑-๒-๓ เหมือนกัน

เมื่อตั้งใจที่จะเป็นนักฆราวาส เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ก็ชอยไปฟังเทศน์

และปาฐกถาเกี่ยวกับศาสนาคริสต์เถย ณ ลัทธิอังกฤษ (Church of England)

อยู่เนื่อง ๆ ต่อมาก็ก็นิยมสมัครสอนหนังสือในโรงเรียนวันอาทิตย์ (Sunday School) ในเดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๕ สอบไล่ได้วิชาปีที่ ๑ (Pass Moderations) ชั้นที่ ๓ ก็ตั้งหน้าเรียนวิชาเทววิทยา (Theology) ตามหลักสูตรปริญญาบัณฑิตเกียรตินิยมเพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่มีชีวิตเป็นนักบวช หลักสูตรวิชาเทววิทยาแย่งออกเป็นแขนงสำคัญหลายแขนงมี ประวัติศาสตร์ ปรัชญา และคำสอนคริสต์ศาสนาเป็นต้น ระหว่างที่เรียนที่มหาวิทยาลัยออกัสฟวร์ค เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ได้เล่นกีฬาแข่งเรือกรรเชียง สนใจในกิจกรรมนอกหลักสูตรหลายอย่าง เช่น สนใจในปัญหาสังคมสังเคราะห์ที่ช่วยเหลือคนยากจน ได้เข้าร่วมประชุมพิจารณาหาทางช่วยเหลือคนจนยังผลให้มีการตั้งศาลาทอยนบี (Toynbee Hall) ซึ่งเป็นสถานสงเคราะห์คนทางชุกตะวันออกของกรุงลอนดอน ในขณะเดียวกัน เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ประสยความขาดแคลนทุนทรัพย์ที่จะใช้จ่ายในการเรียน เงินที่มารดาสะสมเป็นทุนเล่าเรียนก็ไม่เพียงพอ วิทยาลัยนิวพิจารณาว่าเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ เป็นนัศตทเรียนก็ได้ให้ทุนอุดหนุนการเรียน ๒ ทุน ทุนหนึ่งมีมูลค่า ๒๐ ปอนด์ต่อหนึ่งปี และอีกทุนหนึ่งเป็นทุนของบริษัทช่างทอง (Goldsmith's Company) มีมูลค่า ๕๐ ปอนด์ต่อปี แต่ถึงกระนั้นก็ดี เงินทุนอุดหนุนการเล่าเรียนก็ยังไม่เป็นจำนวนมากพอที่เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ จะเล่าเรียนอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน จึงต้องทำการสอนพิเศษระหว่างหยุดภาคเรียนหลายคราว เพื่อหาเงินมาใช้จ่าย ครึ่งหนึ่งเป็นครูพิเศษให้แก่เด็กชายคนหนึ่งทกรุงลอนดอน ต่อมาเป็นครูพิเศษสอนให้แก่บุตรของนายทหารนอก

ราชการใกล้เมืองเสลสะทั้นในมณฑลนครสวรรค์ แล้วเป็นครูพิเศษสอนเด็กชายที่ตำบลศรีทังคนใกล้เมืองเวียงจันทน์ แต่ก่อนได้รับปริญญาแล้วก็ไม่แน่ใจว่าจะเป็นนักบวชตามความคิดเดิมหรือไม่ ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะว่ารู้สึกชอบการสอนมากจน

เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ศึกษาวิชาอยู่ ณ มหาวิทยาลัยออกัสฟอร์ด ๔ ปี ครั้นเรียนสำเร็จได้รับปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิตเกียรตินิยมอันดับ ๑ แล้ว ก็ตัดสินใจที่จะประกอบอาชีพเป็นครู แต่โอกาสที่จะได้รับตำแหน่งครูในโรงเรียนพหุศึกษาชั้นมัธยม เพราะว่างสอยได้ วิชาชั้นมัธยม ๑ ในอันดับ ๓ การสอยได้ปริญญาเกียรตินิยมอันดับ ๑ ในวิชาเทววิทยาคงจะเป็นประโยชน์เป็นอันมากแก่เขาถ้าประกอบอาชีพนักบวช เมื่อเป็นตงนักศึกษาคณะทำงานเป็นครูในโรงเรียนเทมเปิลโกรฟ ที่เมืองอัสตซัน เริ่มเข้ารับตำแหน่งนั้นเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๒๘ โรงเรียนเทมเปิลโกรฟ เป็นโรงเรียนประถมตงแห่งหนึ่ง มีนักเรียนชาย ๑๓๐ คน สอนนักเรียนเพื่อเตรียมสอยคัดเลือกเข้าโรงเรียนพหุศึกษา เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยครูใหญ่ดูแลนักเรียนในชั้นกลางของโรงเรียน และสอนนักเรียนชั้นสูงของโรงเรียนเพื่อสอยคัดเลือกเข้าโรงเรียนพหุศึกษา เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์เคยมีประสบการณ์มาตั้งแต่ครั้งยังเป็นครูพิเศษว่า ในการควบคุมนักเรียนชายจะต้องสนิทสนมติด ตามการเล่าเรียนของนักเรียน ร่วมในการกีฬา และงานอดิเรกต่าง ๆ จึงช่วยเหลือนักเรียนในงานช่างไม้ และถ่ายรูป นอกจากนี้ได้ใช้เวลาว่างอ่านหนังสือศาสนาและยังเก็บ

ความสนใจในเรื่องพหุศาสตร์ทางเซอร์เวตวัน อาร์โนลด์ ได้แบ่งไว้ใน
 หนังสือ ประทับแห่งเอเชีย (The Light of Asia) จึงคิดอยากจะมาทำ
 งานทางทวีปเอเชีย ครั้นรู้จักโรงเรียนพหุทางานอยู่คน ก็เห็นว่า การจัด
 และการสอนของโรงเรียนยังไม่เป็นไปตามแนวความคิดของตน ทั้งไม่มี
 ทางที่จะจัดการศึกษาให้เป็นไปตามอคมคติของตนเองได้ จึงคิดไปสมัคร
 งานที่อื่น พอดีได้ทราบจากครอบครัวธรรมอนดซึ่งเป็นเพื่อนว่า พระเจ้า
 นงยาเธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ ผู้เคยเป็นอัครราชทูตไทย ณ กรุง
 ลอนดอน ได้เสด็จกลับมาจากเมืองไทยแล้ว หม่อมสภานในพระองค์ท่าน
 กำลังจะกลับตามมา ต้องการใครสักคนเป็นครูให้แก่โอรสที่ยังเยาว์วัย
 อยู่ ๓ องค์ ซึ่งจะพากลับเมืองไทย ให้เงินเดือนยี่ละ ๒๕๐ ปอนด์ การ
 จ้างมีกำหนด ๓ ปี ครอบครัวธรรมอนดทราบข่าวมาจากนายเอฟ. คับบิลว.
 เวอร์นีย์ เลขานุการฝ่ายองกฤษประจำสถานทูตไทย วันที่ ๕ กันยายน
 พ.ศ. ๒๔๒๙ เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ก็ได้เขียนหนังสือถึงนายเอฟ.
 คับบิลว. เวอร์นีย์ ขอสมัครเป็นครูมาเมืองไทย เพื่อจะได้ศึกษาหาความรู้
 เกยวกยประเทศทางตะวันออก นายเอฟ. คับบิลว. เวอร์นีย์ เป็นหลานของ
 นางสาวฟลอเรนซ์ ในดิงเกล พยายามผู้ใดทำชื่อเสียงโด่งดังไว้ในสงคราม
 โครเมีย และเมื่อมีระยะเวลาใดก็ปรึกษาหารือกับนางสาวฟลอเรนซ์ผู้เป็นนา
 อยู่เสมอ สำหรับเรื่องนักใดปรึกษาว่าควรจะเลือกผู้ใดเป็นครูส่งไปทำงาน
 เมืองไทย เพราะมีผู้สมัครเข้ารับตำแหน่ง ๗ คน และคิดที่จะเลือกเซอร์-
 โรเบอर्ट มอแรนต์ไว้ ภายหลังที่ได้พอกับนายเวอร์นีย์และนางสาว
 ฟลอเรนซ์ ในดิงเกลแล้ว เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ก็ได้รับตำแหน่งครู

มาเมืองไทย ในสมัยนั้น การมาทำงานในประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียง
 ว่าเป็นงานลำบากสำหรับฝรั่ง ผู้ที่จะมาทำงานก็จะต้องมีสัญเป็นนิกผจญภัย
 อยู่บ้าง ดังนั้นเห็นได้ว่าพวกนักเรียนที่โรงเรียนเทมเปิล โกรฟ ไทเปใคร
 เงินชอยบ่นพรอวอลเวอร์เป็นของขวัญให้แก่เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ เนื่อง
 ในโอกาสที่พ้นจากตำแหน่งครูในโรงเรียนนั้น และจะมาเป็นครูทางตะวันออก
 เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ได้โดยสารเรือมาพร้อมกับไฮรอสทั้งสาม
 องค์ของพระเจ้าอันองยาเออ กรมหมื่นนเรศวรวรฤทธิ อิงกรุงเทพ ฯ เมื่อ
 เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๒๗ และเริ่มสอนหนังสือให้แก่หม่อมเจ้าทง
 สามองค์คนนั้น ซึ่งผู้ใหญ่มีพระชันษาเกือบ ๑๒ ปี ต่อมาพระอิสริยยศเป็น
 พระวรวงศ์เออ พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร พระเจ้าอันองยาเออ กรม-
 หมื่นนเรศวรวรฤทธิโปรดให้จัดแพให้เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์อยู่กับไฮรอส
 เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ มหนาทสอนเตรียมหม่อมเจ้าทงสามองค์เพื่อ
 สอนเข้าโรงเรียนแฮร์โรว์ ซึ่งเป็นโรงเรียนพบลีกส์กลชั้นหนึ่งในประเทศ
 อังกฤษ เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ เริ่มเรียนภาษาไทยเพื่อความสะดวก
 ในการติดต่อ และให้เข้าใจจิตใจของนักเรียนที่สอนอยู่เป็นอย่างดี ต่อมา
 เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ภาษาไทยได้คล่องพอใช้ พระวรวงศ์เออ พระองค์เจ้า
 จรัญศักดิ์กฤดากรได้ทรงเขียนไว้ว่า เมื่อแรกพบเซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์
 กริสิกประหม่าและเกรงมากเพราะเป็นคนทรปร่างใหญ่โต ความจริงเซอร์
 โรเบอर्ट มอแรนต์ สูง ๖ ฟุต ๔ นิ้ว แต่ในไม่ช้าพระองค์ก็สนิทสนม
 กับเซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ และยังได้ทรงเล่าเพิ่มเติมไว้ว่าเซอร์โรเบอर्ट
 มอแรนต์ชอบเดิน มักจะพาพระองค์ไปเดินไกล ๆ ภายหลังเวลาน้ำชา เซอร์

โรเบอर्ट มอแรนต์ เติบโตมาจนโต จึงทำให้พระองค์ต้องวิ่งเหยาะ ๆ ตลอดเวลา แต่การเดินไกล ๆ ก็เป็นยาวิเศษสำหรับร่างกายของพระองค์ท่านด้วย

เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ มาทำงานในเมืองไทยได้ราวปี ๑๘๖๓ คิใจที่อาจจะได้มีโอกาสกลับไปประเทศอังกฤษ ด้วยทราบข่าวว่าพระเจ้า

นองยาเออ กรมหมื่นนเรศวรยุทธจักรทิพ จะส่งโอรสกลับไปศึกษาต่อในประเทศนั้น และมีพระประสงค์จะให้ เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ติดตามไปสอนกวดวิชาให้ได้เข้าโรงเรียนพริตทิสทอลล์ด้วย แต่ เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ก็ไม่ได้กลับไปอังกฤษตามที่คิดไว้ เพราะได้รับลายพระหัตถ์จาก

พระเจ้าอนองยาเออ กรมหมื่นสวัสดิศุวตทนต์วิษณุ เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะแต่งตั้งเซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เนื่องจากพระอาจารย์คนเก่าได้ถวายพระอักษรไม่เป็นที่สยพระราชหฤทัย เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์คุ้นเคยสนิทสนมกับพระเจ้าอนองยาเออ กรมหมื่นสวัสดิศุวตทนต์วิษณุ มาก่อน ด้วยได้ศึกษาวิชาในมหาวิทยาลัยออกัสฟอร์ดด้วยกัน พระเจ้า

นองยาเออ กรมหมื่นสวัสดิศุวตทนต์วิษณุ เป็นนิตสังกตวิทยาลัยแบล็ดล (Balliol College) ขณะที่เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ศึกษาอยู่วิทยาลัยนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงรู้จัก เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์มาก่อน หลังจากทบทินทางมาฉงกรุงเทพฯ เพียงเวลาเล็กน้อย ได้เข้าเฝ้าเฝ้าในโอกาสพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม

พ.ศ. ๒๔๒๙ เมื่อทูลกระหม่อมพระองค์หนึ่งมีพระชนมายุครบ ๙ พรรษา
 เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ใช้เวลาครึ่งครองเรื่องที่จะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง
 ให้เป็นพระอาจารย์สมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวิชิตฤทธิศอยู่เป็นเวลานาน ก็ตกลง
 รับตำแหน่งเมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๑ จึงโปรดเกล้าฯ
 ให้จ้างเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์เป็นพระอาจารย์สอนสมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวิ-
 ฤทธิศมีกำหนด ๒ ปี พระราชทานเงินเดือนปีละ ๖๐๐ ปอนด์ และจัด
 บ้านพักมกุฎของเรือนพร้อมให้เป็นที่อยู่ เป็นอันว่าเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์
 ต้องระงับการลาไปพักผ่อน ณ ประเทศอังกฤษชั่วคราว

การที่โปรดเกล้าฯ ให้เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ เป็นพระอาจารย์
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชองค์แรก นับว่าเป็นเกียรติยศอย่างสูง ดังจะ
 เห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งของลายพระหัตถ์ของพระเจ้าอนิงยาเอ็ด กรม-
 หมนสวัสดิศวัตนวิศยภูถงเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ว่า

“ปัญหาที่เหลืออยู่ก็เพียงแต่ว่าท่านจะรับหรือไม่รับตำแหน่ง
 ฉันหวังว่าท่านคงจะรับ เพราะว่ามันนอกจากจะพิจารณาในแง่อื่นแล้ว
 ท่านยังจะภูมิใจ ได้ว่าเป็น พระอาจารย์ชาว อังกฤษคนแรกของ พระ
 มหากษัตริย์ของเราในอนาคต ”

เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ มีโอกาสอย่างค่งที่จะศึกษาหาความรู
 เรื่องราชสำนัก ได้เคยตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 และสมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวิชิต ทั่วประเทศ ไทโรโยคเมื่อตอนต้นปี พ. ศ.
 ๒๔๓๒ ครั้นกลับจากการไปเที่ยวไทโรโยคแล้ว ก็ได้ถวายพระอักษร
 แก่สมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวิชิต เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ได้เล่าไว้ใน

หมายความว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ที่กระหายงาน (Glutton for work) ถวาย
 พระอักษรเป็นเวลาหลายชั่วโมงทุกวัน และยังได้ตามเสด็จไป ณ ที่ต่าง ๆ
 ด้วย เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ต้องตรากตรำทำงานมาก เมื่อยังไม่
 โอกาสได้ไปพักผ่อนในประเทศยุโรป ก็ไปตากอากาศที่เกาะสีซิง ต่อมาได้
 โดยสารเรือไปยังฮ่องกง อากาศทะเลทำให้มีชีวิตสดชื่นกลับมา มีกรยา
 กระปรี้กระเปร่า แข็งแรงขึ้น ระหว่างที่บรรณาการอยู่ในเมืองไทย เซอร์
 โรเบิร์ต มอแรนต์ ก็ออกกำลังกายโดยการขี่ม้าและเดิน คิดอยู่เสมอว่า
 คงจะอยู่ในเมืองไทยเป็นเวลานาน จึงย้ายที่พักจากแพไปอยู่บ้านท่าพระใกล้
 กับพระบรมมหาราชวัง เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒ และกรสูดสหาย
 หนึ่งคนเป็นอันมาก เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ไม่ใช่แต่ถวายพระอักษรเฉพาะ
 สมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวชิรุณหิศเท่านั้น แต่ยังได้ถวายพระอักษรพระองค์
 เล็กอีกสององค์ และในเวลาเดียวกันก็ได้ลงมือแต่งแบบเรียนภาษาอังกฤษ
 ซึ่งต่อมาได้แก้ไขปรับปรุงเป็นชุดขึ้นใหม่สอนอ่านอังกฤษ เซอร์โรเบิร์ต
 มอแรนต์ได้จากประเทศอังกฤษมาเป็นเวลานาน ขณะที่มีเวลาว่างในเดือน
 สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ จึงคิดที่จะกลับบ้านเมืองของตน ได้หนังสือ
 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการว่า เมื่อสัญญาจ้างของเขา
 ครบกำหนด ๒ ปีในวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๓ ก็ควรจะกลับ
 ยุโรป ครั้นความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็
 โปรดเกล้าฯ ให้จ้างเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ เป็นพระอาจารย์พิเศษโดยม
 ใจอันไขว่ สมเด็จพระเจ้าพ้ามหาวชิรุณหิศจะได้อยู่ในความดูแลของเซอร์-

โรเบอर्ट มอแรนต์ ทั้งในด้านการศึกษาและการอบรมฝึกฝนพระจริยาวัตร ส่วนการลาพักผ่อน ไปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เซอร์ โรเบอर्ट มอแรนต์ ได้ไปเยี่ยมประเทศญี่ปุ่น และใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ก็ ได้ลาไปพักผ่อนในประเทศอังกฤษตามความปรารถนา

เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ไปตั้งอังกฤชเมือตอนปลายฤดูร้อน พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้ตั้งมือคิดต่อชาวอังกฤษเพื่อจ้างมาเป็นอาจารย์สอนในโรงเรียน ราชกุมารและโรงเรียนราชกุมาร และได้คัดเลือกอาจารย์ทั้งชายหญิง สำหรับโรงเรียนดังกล่าว นอกจากนี้ ยังได้จัดหาอาจารย์สำหรับจัดตั้ง โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ทั้งนักสตรีคคละของกับโครงการที่โต้ตกลงกับพระเจ้า นองยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ข้าราชการกรมศึกษาธิการไว้ เซอร์-โรเบอर्ट มอแรนต์ กลับจากการลาพักผ่อน ณ ประเทศยุโรปถึงกรุงเทพฯ เมื่อก่อนเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ และก็ได้ทูลรายงานว่ามีการปรับปรุง ปรุงใหญ่ในวงราชการ มีการตั้งกระทรวงต่าง ๆ ขึ้น รวมทั้งกระทรวง อธิการด้วย แต่เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์รู้สึกเสียดายที่พระเจ้าอนงยา เธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ซึ่งได้ร่วมมือทำงานในด้านการศึกษากัน มาด้วยดี ได้ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ ได้ยอมรับสั่งสอนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชอย่างใกล้ชิดดีกว่า แต่ก่อน ตามเสด็จพระองค์อยู่เสมือ และมีประจำอยู่ ณ พระตำหนัก คนทั่วไปก็เรียกเซอร์โรเบอर्ट มอแรนต์ว่า ครูใหญ่ เนื่องจากมีร่างกาย ใหญ่โต นอกจากถวายพระอักษรแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เซอร์-

โรเบอรัท มอแรนต์ ยังมีหน้าที่วางหลักสูตรควบคุมดูแลการสอนในฐานะ
ที่เป็น อาจารย์ใหญ่โรงเรียน ราชกุมาร และ ยัง ตระเตรียม การ ตั้งโรงเรียน
ราชกุมาร ตลอดจนได้นำหนังสือแผนเรียนภาษาอังกฤษชุดที่แต่งขึ้นไปใช้
ในโรงเรียนหลวงซึ่งนับว่าเป็นระบบการศึกษาใหม่ ต่อมาเซอร์โรเบอรัท
มอแรนต์ ได้ประสบเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ อย่างใกล้ชิด และกวีตกว่า
เรือบฝรั่งเศสจะระดมยิงพระบรมมหาราชวัง แต่เหตุการณ์นั้นก็มีไต่เกิด
ขึ้น เพราะรัฐบาลอังกฤษ พรรคดิเบอราลซึ่งมีนายแกลดสโตน เป็นนายกรัฐมนตรี
และลอร์ด โรสเบอรัท เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศได้ขยงฝรั่งเศสไว้
รัฐบาลฝรั่งเศสได้แจ้งแก่รัฐบาลอังกฤษว่า
ไม่ได้ตั้งใจจะแทรกแซงบูรณภาพของราชอาณาจักรไทย

ภายหลังเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนองยาเอช กรมหมื่นสวัสดิศุวตวนวิศิษฎ์
เสด็จไปราชการ ณ ประเทศยุโรป กับโปรดมอริให้จัดหาอาจารย์ใหม่ให้
แก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แทนเซอร์โรเบอรัท มอแรนต์ อาจารย์
ใหม่ จะต้องสอน ภาษา ฝรั่งเศสให้ แก่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้ ด้วย
หนังสือประวัติ "Sir Robert Morant, A Great Public Servant" ของ
Bernard M. Allen, M.A. LL. D. กล่าวว่า เซอร์โรเบอรัท มอแรนต์
ก็ยัง พ้น จาก ตำแหน่ง ก็ เพราะ ว่า อังกฤษไม่ ช่วย คุ้มครองไทยใน การต่อสู้
ฝรั่งเศส มีแต่แนะนำให้ตกลงกับฝรั่งเศส เซอร์โรเบอรัท มอแรนต์
เป็นชาวอังกฤษคนสำคัญในกรุงเทพฯ และก็ยังม่เป็นที่ไว้วางใจในวง

ราชการไทยเนืองจากเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ถึงนั้น ในวันที่ ๑๕
 ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ จึงได้กราบบังคมทูล
 จากพระเจ้าอนงยาเออ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการขอกเลิกสัญญาจ้าง
 เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ กลับไปตั้งประเทศอังกฤษเมื่อก่อนสิงหาคม
 พ.ศ. ๒๔๓๗ ในไม่ช้าก็ได้รับราชการตำแหน่งการศึกษาคือดำรงตำแหน่ง
 ผู้อำนวยการสอบสวนและรายงานพิเศษ (Director of Special Inquiries and
 Reports) ได้รับเงินเดือนชนคนยี่ละ ๓๐๐ ปอนด์ แล้วจะเพิ่มเงินเดือน
 ยี่ละ ๕๐๐ ปอนด์เป็นเต็มอัตรา ชีวิตในราชการอังกฤษของเซอร์โรเบิร์ต
 มอแรนต์ ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๒
 ได้รับตำแหน่งเลขานุการส่วนตัวของปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ครั้นถึง
 พ.ศ. ๒๔๔๖ ก็ได้เป็นปลัดกระทรวงศึกษาธิการ เนื่องจากได้ทำความดี
 ความชอบเป็นกำลังสำคัญเสนาอพระราชบัญญัติการศึกษา ซึ่งประกาศใช้
 ใน พ.ศ. ๒๔๔๕ มีสาระสำคัญว่า รัฐบาลเป็นผู้จัดการศึกษาชนมध्यม
 ใน ประเทศ อังกฤษ นั้น ราษฎร ได้ จัด การ ศึกษา กัน มาก่อน แล้ว ใน
 พ.ศ. ๒๔๑๓ อังกฤษได้ตรา พระราชบัญญัติการศึกษา ซึ่งมีใจความ
 ว่า การจัดการศึกษาชนประถมเป็นหน้าที่ของรัฐบาล พระราชบัญญัติ
 การศึกษา พ.ศ. ๒๔๔๕ เพิ่มการจัดการศึกษาชนมध्यมเป็นภารกิจ
 ของรัฐบาลด้วย ครั้นวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระเจ้า
 กรุง อังกฤษได้ พระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ บาริ ชน สอง (Knight
 Commander of the Order of the Bath หรือชื่อย่อว่า K.C.B.) ตาม

ระเบียบราชการอังกฤษ ผู้ที่ใด รับผิดชอบราชการอธิปไตยสองคนไป ก็จะ
 ครอบงำบรรดาคัดเป็นเซอร์ ฉะนั้น เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ก็ได้เป็นเซอร์
 ในยูนัน ตำแหน่งปลัดกระทรวงเป็นตำแหน่งสำคัญในกระทรวง เพราะ
 ปลัดกระทรวงเป็นหัวหน้าข้าราชการประจำ ต้องรับผิดชอบในการปฏิบัติ
 ราชการทุกอย่าง ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ หนังสือพิมพ์ไคลิง
 กล่าวว่า กระทรวงศึกษาธิการมีชนบทถึงผิดราชการศึกษาแนะนำ ผู้ที่จะได้
 รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญทางบริหารในวงการศึกษา ควรได้รับการ
 ศึกษาจากมหาวิทยาลัยออกัสฟอร์ดหรือเคมบริดจ์ ปรากฏว่ามีผู้คัดค้าน
 เรืองนกันมาก เพราะเป็นการจำกัดสิทธิของชาวอังกฤษที่จะเข้ารับราชการ
 ในตำแหน่งดังกล่าว สมาชิกสภาสามัญได้ตั้งกระทู้ถามรัฐมนตรีกระทรวง
 ศึกษาธิการเกี่ยวกับเรื่องนี้ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการตอบกระทู้
 ว่า ชนบทคนนั้นไม่ใช่นโยบายของกระทรวง เพราะกระทรวงไม่ได้ให้
 คำแนะนำแก่ผิดราชการศึกษาดังที่ปรากฏอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์ แต่เซอร์
 โรเบิร์ต มอแรนต์ ได้รับสารภาพแก่รัฐมนตรว่าการศึกษาธิการว่า เขา
 ได้กระทำผิดพลาดไป ที่ไคลิงนามในบันทึกนั้น เพื่อใกล้เกลยเรือนให้
 เรียบร้อย ทางรัฐบาลจึงได้ย้ายเซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ไปเป็นประธาน
 คณะกรรมการประกันสังคมแห่งชาติสำหรับอังกฤษ ต่อมาเซอร์โรเบิร์ต
 มอแรนต์ ได้เสนอให้รัฐบาลตั้งกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งรัฐบาลก็เห็นชอบ
 ด้วย กระทรวงสาธารณสุขซึ่งมีหน้าที่จัดการประกันสังคมด้วย ได้เริ่มทำ
 งานเมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๒ เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ได้รับ

แต่งตั้งเป็นปลัดกระทรวงสาธารณสุขคนแรก ได้ดำรงตำแหน่งนี้สืบต่อมา
จนถึงแก่กรรมด้วยโรคปอดบวม (Septicpneumonia) เมื่อวันที่ ๑๓
มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ รวมอายุได้เกือบ ๕๗ ปี

แบบเรียนภาษาอังกฤษที่เซอร์โรเบิร์ต มอแรนต์ ได้แต่งไว้มีดังนี้

๑. บันไดแบบสอนอ่านอังกฤษเล่ม ๑ ผู้แต่งกล่าวไว้ในคำนำว่า
“ตำราเล่มนี้เรียบเรียงขึ้นเพื่อจะสอนนักเรียนชาวสยามให้หัดอ่าน
ภาษาอังกฤษแต่ส่วนเดียว มิได้หมายจะให้แปลหรือจะสอน
ใจความของศัพท์ด้วยกัน เมื่อถึงเวลาที่จะสอนให้แปลเนื้อความ
จะต้องใช้เล่มอื่นหาได้ใช้เล่มนี้ไม่” ขอยกข้อความตอนหนึ่งในบท
เรียนที่ ๑๒ มาเป็นตัวอย่าง

A - my is a pu - ny ba - by . Tony is a ro - sy
fel - low. To - by is a ti - ny pup - py . Bil - ly is a la - zy
lad. The ba - by lay in tha cot.

๒. บันไดแบบหัดแต่งอังกฤษเล่ม ๒ สอนการแต่งอังกฤษ
อย่างง่าย ๆ โดยอาศัยการแปลไทยเป็นอังกฤษ และอังกฤษเป็น
ไทย ในที่นี้ขอยกข้อความตอนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้เป็นตัวอย่าง

EXERCISE 41

Translate the following sentences, naming the tenses :-

๑. เด็ก เหล่านั้น เล่า หนังสือ ได้ หมด แล้ว หรือ ยัง

๖. เมื่อนาน ท่าน ได้ เข้า วัง หรือ เปล่า
 นั้น ไม่ สบาย นั้น อยู่ บ้าน วัน ยังก่ำ

๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒
 ๑๖. หนังสือ ที่ นั้น ชอมา เมื่อนาน นั้น ทำหายเสียแล้ว

EXERCISE 42

Read the following sentences ; say in what sense the verb "can" "to be able", is in each sentence : then translate them into Siamese, and back into English.

1. I cannot understand what that man says when he speaks to me.
2. I cannot help you now, I am too busy.
3. I was not able to go to Paknam yesterday, as the boat started early in the morning.

๓. บัดนี้เดิมนั้น ๓ แปลภาษาอังกฤษเป็นไทย สอนแปล
 เรื่องภาษาอังกฤษเป็นไทย ดั่งมีตัวอย่างต่อไปนี้

LESSON 66

THE BOY AND THE BROOK

An old man saw a small boy sitting down by a brook for a long time.

"My boy" said the old man, "what makes you sad? Why do you look so long at this stream?"

“Sir”, said the boy, “I want to go to that village there and I am waiting till the water in the brook has all run by, so that I can cross over.”

“No, no,” said the man, “You will wait for ever, if you wait till all the water has passed away. You must wade across.”

๔. บันไดเล่ม ๔ แปลไทยเป็นภาษาอังกฤษ มีข้อความยากกว่าบันไดเล่ม ๒ ตอนปลายเล่มนี้มีแบบฝึกหัดแปลเป็นเรื่อง

๕. บันไดเล่ม ๕ สอนการแปลอังกฤษ ไวยากรณ์อังกฤษ และการแต่งจดหมาย (English Translation, English Grammar and Letter Writing)

รอง ศยามานนท์

หอสมุดคุรุสภา

พระอริการเท็งคงปณโณ

(เท็ง ชูมาประโคน)

พ.ศ. ๒๔๐๘-๒๔๕๕

พระอริการเท็ง คงปณโณ เดิมชื่อ เท็ง ชูมาประโคน เกิดวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๐๘ ตรงกับวันจันทร์ เดือน ๔ ปีชวด ณ บ้านตาเป็ก ตำบลตาเป็ก อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นบุตรนายมา นางอ่วม ชูมาประโคน นายเท็งผันเป็นผลภักษณะธิดาอ้วนเคย ศรัทธา ไผ่หย้อชยาน เป็นผู้มีแววฉลาด มีจิตใจโอบอ้อมอารีแก่เพื่อนฝูงและคนทั่วไป มีอารมณ์ขัน พุดจาบเบียดผล นำคิดนำฟัง

เมื่อเด็ก ๆ บิดามารดาให้ทำหน้าที่เลี้ยงกระบือ นายเท็งมักจะทำกระบือไปเลี้ยงใกล้ ๆ วัดทุก ๆ วัน เพื่อจะได้ไปเฝ้าครูพระสงฆ์สอนหนังสือ ศิษย์ ด้วยนิสัยรักการเรียนและความเฉลียวฉลาดของนายเท็ง ได้ทำตัวออกขจรพระสงฆ์สอนศิษย์อยู่ทุก ๆ วัน แล้วใช้ความพากเพียรขุดเขียนตัวหนังสือเล่นตามพื้นดินบ้าง ตามข้างตามขาของตนเองบ้าง เขียนกบใบไม้บ้าง กระทำอยู่เช่นนั้นทุก ๆ วัน ไม่ช้าก็สามารถอ่านและเขียนหนังสือได้โดยปราศจากครูสอน และเป็นผู้มีความสามารถพิเศษ คือ สามารถเขียนหนังสือได้ทั้งมือขวาและมือซ้าย บิดามารดาเห็นว่า นายเท็งมีนิสัยรักการเรียน จึงได้นำไปฝากให้เรียนหนังสือและวิชาการต่าง ๆ กับพระภิกษุสงฆ์ ปรากฏว่า นายเท็งมีความเฉลียวฉลาดสามารถศึกษาได้คึกคักจนหาผู้เสมอเหมือนได้ยากในระแวกนั้น นายเท็ง ได้เล่าเรียนหนังสืออยู่

วัดสูง อำเภอนางรอง จนอายุ ๑๖ ปี บิดามารดาเห็นว่า มีความรู้
แตกฉานพอสมควรแล้ว จึงรับตัวนายเท่งกลีบขาน ต่อมานายเท่งได้สมัคร
เป็นเสมียนอยู่กับนายรอง ชยชนธิ เมื่อบิดาราวงทัพอยู่ที่เมืองนางรอง ทำ
หน้าที่เสมียนอยู่กับนายรอง ๒ ปีเศษ ก็พอลูกของทหารฉันทพิภลกับ นายเท่ง
จึงกลับไปอยู่อยู่กับบิดามารดาตามเดิม

เมื่ออายุครบยี่สิบ บิดามารดาจึงได้จัดการอุปสมบทนายเท่ง เป็น
พระภิกษุ ญ วัดตาเป็ก โดยมีหลวงพ่อบิด บิดาของท่านซึ่งชวช้อยู่ก่อน เป็น
เจ้าอาวาส โดยเหตุที่พระภิกษุเท่ง เป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อมอารี มีนิสัยรัก
เด็ก ๆ และรักการเป็นครูอยู่แล้ว จึงทำให้ท่านอนนศิษย์ได้อย่างคึกคักตั้งแต่
เริ่มแรก ท่านได้พยายามค้นคว้าหาหลักการสอนและวิธีสอนต่าง ๆ จาก
ตำรับตำราเก่า ๆ บ้าง และจากการคิดค้นด้วยสติปัญญาของท่านเองบ้าง
จึงทำให้ท่านมีชื่อเสียงในการเป็นครู เป็นที่เคารพนับถือแก่ศิษย์และปกครอง
ท่านเป็นผู้หลักใจวิทยา สามารถทำการสอนและปกครองเด็กได้ดีมาก
เวลาสอนมักจะใช้จิตวิทยาของท่านสอดแทรกในบทเรียนเสมอ บทเรียนของ
ท่านจึงมีชีวิตชีวา เด็กไม่เบื่อ มีความสนใจ สนุกสนานรื่นเริงเสมอ ผู้
เขยิบซึ่งเคยเป็นศิษย์ที่อยู่ใกล้ชิดท่าน เห็นว่า แผนการสอนของท่านก็เหมือน
การสอนแผนปัจจุบันนั่นเอง

กาลต่อมา โรงเรียนนี้ได้เปลี่ยนสภาพเป็น “โรงเรียนประชาบาล
ตำบลตาเป็ก ๑ (วัดอัมมาราม)” พระภิกษุเท่งได้รับแต่งตั้ง เป็นครูใหญ่
คนแรก มีเงินเดือนประจำ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๑

หอสมุดศรีสุภา
พระอธิการเทิ่ง คงปญฺโญ
(เทิ่ง ขุมาประโคน)

ทางฝ่ายศาสนา เมื่อหลวงพ่อกุมา เจ้าอาวาส ซึ่งเป็นบิดาของท่าน
มรณภาพแล้ว พระภิกษุเท่งก็ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดตาแขกแทน
ต่อมาได้รับตำแหน่งเจ้าคณะตำบลตาแขก และได้อยู่ในตำแหน่งนั้นจนตลอด
อายุของท่าน พระอธิการเท่งได้ปฏิบัติกิจของสงฆ์ด้วยความเรียบร้อยไม่
ต่างพร้อยเลย ในด้านการก่อสร้าง ก็ได้สร้างพระอุโบสถก่ออิฐถือปูนอย่าง
สง่างาม จัดเป็นถาวรวัตถุอันมีค่ามากชิ้นหนึ่ง

ในด้านการศึกษา เมื่อท่านได้รับตำแหน่งครูใหญ่ ก็ได้พยายามวาง
รากฐานการศึกษาไว้อย่างมั่นคง โดยเฉพาะขณะนั้น โรงเรียนของท่าน
มีเด็กนักเรียนชั้นประถม มีครูประจำทำการสอนไม่เพียงพอแก่จำนวนนักเรียน
ท่านพิจารณาแล้ววิตกว่า จะให้การศึกษแก่เด็กได้ไม่เต็มที่ จึงเรียกเงิน
เดือนของท่านซึ่งได้รับเดือนละ ๒๐ บาท ไปจ้างผู้ที่มีความรู้สูงในละแวก
นั้นมาเป็นผู้ช่วยทำการสอนนักเรียนเป็นจำนวน ๓ คนบ้าง ๔ คนบ้าง นับ
ว่าท่านได้เสียสละเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของเด็กจริงๆ และเมื่อพิจารณา
เห็นว่าศาลาการเปรียญซึ่งอาศัยเป็นสถานศึกษานั้นคับแคบไม่พอแก่จำนวน
นักเรียน ท่านก็ได้ขยายคอกเดิมออกไปให้กว้างขวาง พออาศัยเรียนได้โดย
สะดวก ชีวิตการเป็นครูของท่านดำเนินมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๙๑ จึงได้
ขอลาออกจากตำแหน่งครู ทั้งนี้เพราะท่านเป็นห่วงงานด้านพระศาสนา
เกรงจะปฏิบัติไม่ไต่เต็มที จึงขอมลละตำแหน่งอันเป็นที่รักของท่านไปปฏิบัติ
กิจพระศาสนามาแต่เพียงอย่างเดียว ถึงแม้ว่าท่านจะได้ลาออกจากตำแหน่งครูไปแล้วก็

ตาม ก็ยังเอาใจใส่ดูแลช่วยเหลือกิจการของโรงเรียนอยู่เสมอ ทำให้โรงเรียนเจริญรุ่งเรืองดีเป็นตัวอย่างได้ในแถบนั้น

ต่อมา นายสุวรรณ ภูตะ ไท้เป็นครูใหญ่แทน จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้น สถานะที่เรียนคับแคบไม่พอกับจำนวนนักเรียน ท่านจึงได้ร่วมมือกับนายสุวรรณ ดำเนินการจัดหาไม้ เครื่องเหล็ก มาทำการปลูกสร้างโรงเรียนถาวร ตามแบบ ป. ๑ ของกระทรวงศึกษาธิการ ขนาดห้องเรียน ด้วยความพยายามช่วยเหลือเอาใจใส่ในการก่อสร้างโรงเรียนเมื่อโรงเรียนสร้างสำเร็จแล้ว ทางกรมจึงใช้นามของท่านเป็นชื่อโรงเรียนว่า “โรงเรียนตาเป๊ก (เท็งฮอนสุวรรณ)” เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ท่านสืบไป นอกจากจะช่วยเหลือในการปลูกสร้างโรงเรียนแล้ว พระอธิการเท็งยังไปช่วยสนับสนุน จัดหาวัสดุครุภัณฑ์และอุปกรณ์โรงเรียนมาจนตลอดอายุของท่าน

พระอธิการเท็ง ขุนมาประโคน เป็นผู้มีความรู้ความจักเจนหลายอย่าง เช่น

หอสมุดครูสภา

๑. ในด้านหลักการสอน วิธีสอน ท่านใช้สิ่งเป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม ถ้าสิ่งใดเป็นนามธรรมไม่สามารถจะหยิบยกมาให้เห็นตัวอย่างก็ใช้วิธีเราทางอื่นให้เกิดความสนใจขึ้น บางครั้งก็เล่าเป็นนิทาน บางครั้งก็ผูกเรื่องเป็นเพลงให้เด็กหัดร้อง เล่นท่ายปริศนาเพื่อให้เกิดรู้จักขบคิดปัญหาง่าย ๆ การสอนของท่านในสมัยนั้นของท่านเองเดี๋ยวนี้ก็ยังมีสอนในปัจจุบัน

๒. ในด้านการคำนวณ ปรากฏว่าท่านมีความรู้ความเข้าใจหลัก
การคำนวณที่ ทดถนดีมากคือในด้านการคิดเนื้อที่รูปต่างๆ การคำนวณหน้า
และ การคำนวณโดยใช้ลูกคิด

๓. ในด้านการช่าง ท่านมีความรู้ในการช่างไม้ การก่อสร้าง
อาคารสร้างโต๊ะ เก้าอี้ ตู้ และ สร้างบ้านเรือนได้ไม่แพ้ช่างอาชีพ

๔. ในด้านศิลปะ ท่านมีความรู้และสามารถเขียนภาพต่างๆ เช่น
ภาพคน สัตว์ ผลไม้ ตลอดจนลวดลายต่างๆ เช่น ลายไทย ลาย
ลวดลาย ฯลฯ

๕. ในด้านการประพันธ์ ท่านมีความรู้ในการแต่งกาพย์ กลอน
ทุกชนิด เช่น กลอนสี่กั๊ก กลอนคอกสร้อย กลอนลำตัด และแหล่เทศน์
อื่น ๆ แต่ท่านไม่ใช่นักสะสม บทประพันธ์ของท่านจึงไม่มืเหลืออยู่ ที่
เหลือพอจะยกมาเป็นตัวอย่างได้มีดังนี้

ดอกลสร้อย

กาเอ๋ยกาตัว ดรูปร่างคมขำดีนักรหา
ไซ้ไม่ถามก็บอกนามว่ากา ช่างโหมษณาตัวเองไม่เกรงใคร
ช่างอวดโก้โชว์ฉลาดสามารถนัก ว่าแหลมหลัดลับลิบมีพริบไหว
พอเขาชด้วยขปอกก็ตกใจ ช่างเขาวนัไวขัตนว่าปนเอย.

เนื่องจากคณงามความดีของท่านที่ได้กระทำไว้มาก และประกอบ
ด้วยท่านมีอัธยาศัยอันดี จึงเป็นที่เคารพนับถือของ คนทั่วไป แม้
ข้าราชการผู้ใหญ่ทางจังหวัดก็เคารพนับถือและไปมาหาสู่ท่านเสมอ เช่น
พระปลัดกลางสมร (มุงคล หงส์ไกร) ซึ่งเคยเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด

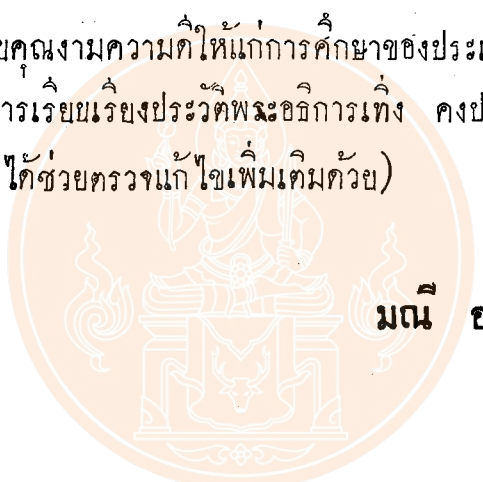
หลวงวิจิตรเทเวศน์ (ชิต อ่อนแสงคุณ) ซึ่งเคยเป็นผุ้พพากษาหัวหน้าค
หลวงสารสินประเสริฐ (เก้า สิงหนุต) ซึ่งเคยเป็นสรวพากรจ้งท
และหลวงณรงค์รักษาเขต (อาจ ประยงค์) ซึ่งเคยเป็นนายอำเภอ เป็น

พระอธิการเท่งไต่ถงแก่มรณภาพเมอวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๑๑

ตรงกับวันอังคารแรม ๔ ค่ำ เดือนยี่ ปีมะเสาะ ด้วยโรคชรา ท่านผู้
ว่าไต่ประกอยคุณงามความดีให้แก่อการศึกษาของประเทศชาติเป็นอันมาก

(ในการเรียบเรียงประวัติพระอธิการเท่ง คงปญฺโญ นี้ นายอาภร

บุญประสาธ ไต่ช่วยตรวจแก้ไขเพิ่มเติมด้วย)

มณี อภยกุล

หอสมุดคุรุสภา

พระอาจารย์วชิรญาณ

(ยอร์ช บี. แมคฟาร์แลนด์)

พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๘๕

พระอาจารย์วชิรญาณหรือเรียกกันว่าหมอยอร์ช มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Dr. George B. Mc. Farland เป็นชาวอเมริกันผู้หนึ่ง ซึ่งทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยมาก ท่านผู้นี้เกิดในกรุงเทพฯ ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ อันเป็นสำนักงานของหมอยอร์ชเลย นายแพทย์สโตนคาสนาชาวอเมริกัน ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังในสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ และต้นรัชกาลที่ ๕ พระอาจารย์วชิรญาณเป็นบุตรคนที่ ๓ ของคาสนาจารย์ เอส. จี. แมคฟาร์แลนด์ (Rev.S.G. Mc. Farland) และนางเจนนี อี. แมคฟาร์แลนด์ (Mrs. Jennie E. Mc. Farland) ซึ่งเดินทางมาลงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๔๐๓ ในรัชกาลที่ ๔ และได้ถูกส่งไปอยู่จังหวัดเพชรบุรี เพื่อยเผยแผ่คริสต์ศาสนาฝ่ายโปรแตสแตนต์ในจังหวัดนั้น ท่านทั้งสองมีบุตรชาย ๓ คน คือ วิลเลียมเฮลล์ แซมมูเอล เอ็ดวิน สันเตอร์ ยอร์ชยอร์ช (พระอาจารย์วชิรญาณ) และธิดาคณเด็ยวคือ แมรีคิธแรล เห็นจะเป็นเพราะพระอาจารย์วชิรญาณเกิดในเมืองไทย และได้ใช้ชีวิตตอนปฐมวัยผูกพันกับความทุกข์ยากในท้องถิ่นชนบทของเมืองไทยมามาก ทั้งได้ร่วมแรงช่วยเหลือด้วยความรักทำงานบำเพ็ญประโยชน์แก่คนเจ็บไข้ และคนยากจน

มาทางแค่อายยงน้อย จึงมีจิตใจเต็มไปทั่วด้วยวิรยภาพอนแก่กล้ามุ่งมนตรีจะ
กระทำประโยชน์โดยไม่ทอดยอต่ออุปสรรคใด ๆ งานสำคัญที่สุดของท่าน
ก็คืองานก่อสร้างโรงเรียน สอนวิชาแพทย์แผนปัจจุบันจนเป็นผลสำเร็จและ
เจริญรุ่งเรืองเป็นยกแผนมาตราขายเท่าทุกวันนี้

เมื่อนายยอรัช บ. แมคฟาร์แลนด์ มีอายุได้ ๑๘ ปี บิดามารดา
ก็ส่งตัวไปเรียนหนังสือที่สหรัฐอเมริกา ได้ศึกษาอยู่ที่วิทยาลัยวอชิงตัน
และเจฟเฟอร์สัน (Washington and Jefferson College) ได้รับปริญญา
อักษรศาสตร์บัณฑิต (B.A.) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ ต่อมาก็ได้เข้าเรียนวิชา
แพทยศาสตร์ที่วิทยาลัยแพทย์เวสต์เพนซิลเวเนีย (Western Pennsylvania
Medical College) และได้รับปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิต (M.D.)
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ต่อจากนั้นก็ไปเรียนวิชาศัลยกรรมที่วิทยาลัย
อาเยอร์แพทย์ และศัลยแพทย์ ณ เมืองบัลติมอร์ (Baltimore College of
Physicians and Surgeons) และยังได้ฝึกหัดงานทางทันตแพทย์จนได้รับ
ปริญญาทันตแพทยศาสตรบัณฑิต (D.D.S.) อีกด้วย ได้เดินทาง
กลับมาเมืองไทยตอนปลาย พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อมีอายุครบ ๒๕ ปีพอดี
ท่านได้เริ่มทำงานที่โรงพยาบาลศิริราชตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๕

เพื่อที่ผอานจะได้เข้าใจประวัติชีวิตของพระอาจารย์ชยาคุณ ตลอดจน
อุปสรรคต่าง ๆ ที่ท่านผนต้องประสบในการก่อกำเนิดโรงเรียนแพทย์โดย
แจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น จึงสมควรนำประวัติเกี่ยวกับภารกิจที่โรงพยาบาลใน
เมืองไทยมาเล่าไว้ในที่นี้ด้วย

พระอาจารย์วชิรญาณ (ยอร์ช บี. แมคฟาร์แลนด์)

ใน พ.ศ. ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะให้มีโรงพยาบาลชนในบ้านเมืองให้ สัมกับเป็น ประเทศที่ รุ่งเรือง จึงทรงตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่งให้ดำเนินงานสร้างโรงพยาบาล รักษาผู้ป่วยให้เป็นที่านแก่อาณาประชาราษฎร์ไม่เลือกหน้าว่าผู้ใด คณะ กรรมการซึ่งมีพระเจ้าอนงยาเออกรมหมื่นสวัสดิวัดดกมล เป็นนายกกรรมการ ประกอบด้วยเจ้านายชั้นผู้ใหญ่อีกหลายพระองค์ได้เริ่มดำเนินงาน โดย กรายทูลขอแบ่งที่ดินวังหลังตอนใต้ อันเป็นที่หลวงวรราชอยู่ทางปากถนนบุรี สร้างโรงพยาบาลชนในที่นั้น และซื้อที่ดินริมแม่น้ำเหนือ โรงเรียนหม่อมไค้ล ของมิชชันนารีอเมริกันทำทานาชนไปยังโรงพยาบาล เดิมเรียกว่า "โรง พยาบาลวังหลัง" เป็นโรงพยาบาลหลวงถาวรแห่งแรกในเมืองไทย มี เรือนคนไข้มุ่งจาก ๔ หลัง พอรียบคนไข้ได้ ๕๐ คน ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้มีงานพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ มีพระราชดำริจะพระราชทาน สิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในงานพระศพครั้งนั้นแก่โรงพยาบาล เพื่อเป็นถาวรวัตถุสาธารณประโยชน์ต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำศาลา อาคารทั้งหลายของพระเมรุนั้นด้วยเครื่องไม้จริง พอเสร็จงานพระเมรุ แล้วจึงพระราชทานให้รื้อมาสร้างโรงพยาบาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอม- เก้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทรงทำพิธีเปิดโรงพยาบาล เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน ๒๔๓๑ พระราชทานนามว่า "โรงศิริราชพยาบาล" ชนอยู่กับกรมพยาบาล พระเจ้าอนงยาเออ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาวงศ์ ทรงเป็นอธิบดี แทนนามา คนทั้งหลายไม่เลือกกว่าชาติศาสนาใด ก็มีแก่ใจช่วยโรงพยาบาลด้วยประการ

ทาง ๆ มีผู้บริหารทรพยสร้างตึกและเรือนไม่สำหรับคนไข้อีกหลายหลัง ผู้
 ท่อกกถในการอนกียงมคตอมาเนองนคย เลยเกิดประเพณถกนว่าการชวย
 เหลือยารุงโรงพยาบาลเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง

เมื่อใดจกตงโรงพยาบาลเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็เกิดอุปสรรคข้อแรก
 คคือการหาหมอประจำโรงพยาบาล เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะบรรดาหมอไทย
 แแผนโบราณทมิชอเสียงต่างถอตัวแยกกันเป็นพวกเป็นเหล่า ไม่ยอมใช้วิชา
 รักษาคนไข้หรือใช้ยาอย่างเดียวกัน จึงไม่อาจจะทำงานร่วมกันได้ อุปสรรค
 ข้อต่อไป ก็คือการหาคนไข้ เมื่อมีโรงพยาบาลและมีพนักงานรักษาพยาบาล
 แล้ว กรรมการให้ประกาศว่าโรงพยาบาลหลวงจะรักษาคคนไข้เจ็บให้
 เป็นทาน ทั้งจะให้คนไข้กินอยู่หนึ่งห่มเวลาอยู่ในโรงพยาบาลไม่ต้องเสียเงิน
 ชวญช่าว ค่ายา อย่างหนึ่งอย่างใดด้วย แต่ถึงกระนั้นคนก็ยังไม่วัวใจ
 ไม่มีคนไข้ไปยังโรงพยาบาล คชยอยู่หลายวันจึงเริ่มมีผู้ส่งคนไข้ไปรักษา
 แต่ก้ถวนเป็นคนไข้อาการเพี้ยข ส่งไปค้เมื่อไม่มีใครรักษาแล้ว ไปถึง
 โรงพยาบาลไม่ช้าก้สนใจ ทำให้โรงพยาบาลกลายเป็นเรือนตายของคนไข้
 กรรมการพากันวิตกเกรงจะเสียชื่อโรงพยาบาล จึงปรึกษากันให้เที่ยวหา
 คนไข้ทพอจะรักษาหายมาเข้าโรงพยาบาล มีผู้แนะนำว่าพวกคนเขินแผล
 เรอรงตามหนาแข็งนงชอทานอยู่ท้สะพานหิน และแห่งอื่น ๆ ในถนนลำเพ็ง
 มีมาก หมอช้เตอร์เคาแวน (Peter Cowan) ว่าจะรักษาให้หายได้ไม่ยาก
 จึงให้ไปรับพวกชอทานเหล่านั้น แต่ก้ล้วยมีผลลิตคาค ด้วยพวกชอทานไม
 มีใครยอมไปรักษาท้ที่โรงพยาบาล ขอกสัญญาว่าจะรักษาให้หายก้ล้วยโกรธ

เดียงว่า ถ้าแผลหายเสียแล้วจะขอทานเขากันอย่างไร ชนง ในขณะนั้น
 ยาฝรั่งและวิธีการรักษาแผนปัจจุบันยังไม่แพร่หลายและเป็นทวิไว้ในเมืองไทย
 ราษฎรยังเชื่อดลลพิษประเพณีโบราณอยู่มาก โรงพยาบาลศิริราชดำเนิน
 ไปได้ก็เพราะยอมมอบโลมให้คนไข้เลือกการรักษาได้ตามใจ จะเป็นยาฝรั่ง
 หรือยาไทยก็ได้ ผู้หญิงที่ไปคลอดลูกในโรงพยาบาล ยังร้องขอให้ใช้วิธี
 พยายามอย่างเดิม เช่น ให้วงสายสิญจน์แขวนบนศรีษะหรือห้อยอยู่ที่ และให้
 อยู่นอนบนเตียง (การอยู่นอนบนเตียง คือ ให้หญิงที่คลอดลูกนั่งผ่าซีกเดียว
 นอนบนกระดานแผ่นเดียว มีเตาต้มไว้ข้างกระดานนั้น และให้กินยาทายา
 ไปด้วยกัน พร้อมกับขอดของแสลงทุกชนิด มีกำหนดเวลาถึง ๑๕ วัน)
 ที่เล่ามานั้นเป็นเพียงเกร็ดคร่า ๆ ยางเรื่อง เพื่อแสดงให้เห็นว่าการทำงานใน
 โรงพยาบาลสมัยนั้นมือปลื้มกรรมมากมายเพียงไร

ล่วงมาถึงหนึ่งคืบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ (ขณะที่นายแพทย์ ยอร์ช
 บี. แมคฟาร์แลนด์ ยังเป็นนักศึกษาแพทย์อยู่ในสหรัฐอเมริกา) คณะ
 กรรมการได้ดำริที่จะผูกติดหมอแผนปัจจุบันไว้ใช้ในโรงพยาบาลต่าง ๆ เพื่อ
 ทำการแทนแพทย์แผนโบราณต่อไป จึงได้จัดให้มีการสอนวิชาแพทย์อย่าง
 ฝรั่งขึ้นในโรงพยาบาลศิริราช ทางราชการได้จ้างนายแพทย์ ที. เฮวาร์ด
 เฮย์ (Dr. T. Heyward Hays) แพทย์คณะมิชชันนารี มาเป็นอาจารย์
 สอนให้เงินเดือน เดือนละ ๘๐๐ บาท และให้บ้านอยู่ด้วย (คือที่กิน
 บ้านหลังโรงพยาบาลบางรักและเลิศสินในปัจจุบัน) กรมศึกษาธิการก็จัด
 การเปิดโรงเรียนแพทย์ขึ้นในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ในขณะนั้น
 มีผู้สมัครเข้าเรียนประมาณ ๔๐ คน แล้วค่อย ๆ หายไป คงเหลืออยู่

๑๕ คน อาจารย์นายแพทย์เฮสจึงส่งทั้ง ๑๕ คนนี้ไปให้ทำสัญญาารบทุน
 เล่าเรียนกับ ม.จ. ประภากร มาลากุล รองอธิบดีกรมศึกษาธิการ นักเรียน
 เหล่านี้ได้รับเงินเดือน เดือนละ ๑๒ บาท เบี้ยเลี้ยงเดือนละ ๗ บาท
 การเรียนในตอนนั้นจะต้องเรียนวิชาแพทย์ทั้งแผนปัจจุบันและแผนโบราณ มี
 หลักสูตรการเรียน ๓ ปี ในการสอบไล่วิชาแพทย์ฝ่ายฝรั่ง ครั้งแรกเมื่อ
 ตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๕ มีผลสอบได้ ๘ คน นับว่าเป็นแพทย์รุ่นที่ ๑ ของ
 โรงเรียนแพทยากร นักเรียนแพทย์เลขประจำตัว ๑ คือ นายชัชวาล หัตถิระเวช
 (พ.ศ. หลวงวิมลเนคร์ประสิทธิ์วิทย) เป็นผลสอบได้คะแนนเยี่ยม และเป็น
 แพทย์คนเดียวในรุ่นนั้นที่ยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน ประกอบอาชีพส่วนตัวอยู่
 ทางหัตถิชาลย

ความยากลำบากของนักเรียนแพทย์สมัยเปิดโรงเรียนใหม่ ๆ นั้น อยู่
 ที่ภาษาของอาจารย์ผู้สอน กล่าวคือ นายแพทย์เฮส มีความรู้ภาษาไทย
 พออ่านได้ แต่ไม่มีความหมายของข้อความที่อ่าน เพราะเพิ่งเริ่มเรียน
 ภาษาไทย เวลาสอนหมอเฮสอ่านภาษาไทยให้นักเรียนเขียนตามคำบอก
 ถ้านักเรียนจะถามหรืออาจารย์จะอธิบายข้อความใด ๆ นายคปอนท์ (ล่ามชาว
 อเมริกัน) เป็นผู้แปลร่วมกับนายพัน (ภายหลังได้เป็นขุนวิรัชเวชกิจ
 แพทย์กรมวัง) นักเรียนแพทย์จึงมีความลำบากในการเรียน และพากัน
 ท้อถอยเสียเป็นส่วนใหญ่ อีกประการหนึ่งนักเรียนแพทย์ยังไม่ใคร่เชื่อว่า
 คนจะใช้วิชาที่เล่าเรียนไปนั้นเป็นประโยชน์ในการหาเลี้ยงชีพได้ เพราะคน
 ึ่งหลายยังคงเชื่อถือแต่หมอกเป็นลักษณะของหมอบุราณที่มั่งคั่งอยู่แต่
 เดิม หมอประกาศนียบัตรทฤษฎีวิชาใช้เข็มหาผลประโยชน์ไม่พอเลี้ยงชีพ

ของโรงพยาบาล เครื่องใช้ไม้สอยก็ขาดจำเป็น ห้างพยาบาลก็มุ่ง
 ด้วยจาก เครื่องมือผ่าตัดก็น้อยเต็มที ตำรับตำราจะศึกษาค้นคว้าก็มี
 เท่าที่บันทึกอยู่ในสมุดพกของหมอหนุ่มที่ไม่เคยงาน (คือหมายถึงตัว
 พระอาวธิตายาคมเอง) นี้แหละการก่อร่างสร้างตัวแท้ นักเรียนแพทย์
 สมัยนั้นเป็นคนที่มีครอบครัวแล้ว ต้องจ้างมาเรียนให้เงินเดือนเดือน
 ละ ๑๒ บาท ข้าพเจ้าเองก็ได้รับอย่างงามถึงเดือนละ ๓๒๐ บาท
 หากว่าเมื่อเด็ก ๆ เคยได้รับการอบรมมาเป็นอย่างดีในเรื่องความ
 มัธยัสถ์ จึงทำให้ข้าพเจ้าทำงานอยู่ได้ในตำแหน่งอันรุ่มร่า เป็น
 ทั้งแพทย์ผ่าตัด ทั้งคนบดแห่งแพทยาลัย และผู้จัดการโรงพยาบาล
 และโรงเรียน ตำแหน่งมากอย่างน่าปลื้มใจ แต่อย่างอนน้อยเต็มที

๒. ความขัดข้องอันใหญ่ยิ่งในการสอนนักเรียนในสมัยเริ่ม
 ตั้งโรงเรียนนั้นก็คือ ตำราเกี่ยวกับกรแพทย์ เพราะจะหาตำราที่
 เป็นภาษาไทยไม่ได้จนเล่มเดียว และนักเรียนก็มีพินความรู้เดิม
 ต่ำมาก ไม่สามารถจะอ่านตำราต่างประเทศออกเลย พินเดิมของ
 เขามาจากชาวนาชาวสวน ได้รับการศึกษาบ้างก็ต่อเมื่อเวลาไปบวช
 การรับนักเรียนในสมัยนั้น เมื่อปรากฏว่ามีความรู้หนังสือไทย
 พออ่านออกเขียนได้ก็รับไว้ ข้าพเจ้าต้องบอกให้นักเรียนจดคำ
 สอนแบบตามคำบอกทีละคำ และต้องบอกทบทวนกันอีกตั้งแต่
 ต้นจนจบอย่างน้อยก็สัปดาห์ละครั้ง

๓. นางพยาบาลไม่มีความรู้ในเรื่องความสะอาด (Asepsis)

มากนัก เขาขาดความชำนาญในการพยาบาลโดยแท้ เวลากลางวันมีพยาบาลเฝ้าไข้อยู่ แต่ก็ไว้ใจไม่ได้ ฉะนั้นการผ่าตัดสำคัญ ๆ ข่าพเจ้าต้องเป็นผู้ทำ เป็นผู้พยาบาล ตลอดไปจนกว่าจะพ้นระยะอันตรายของคนไข้

๔. เวลานั่งประมาณค่ายาให้ใช้จ่ายเพียงเดือนละ ๑๐๐ บาท และต่อมาได้ให้เพิ่มจนออกปละ ๕๐ บาท การขาดเครื่องอุปกรณ์นั้นทำให้ข่าพเจ้าลำบากมาก เพราะไม่มีพอแก่ความต้องการของคนไข้ และ ถ้าเมื่อ คนไข้มาแล้ว จะบอกว่าไม่มีเครื่องมือพอก็ยากที่จะพูดได้ ฉะนั้น โดยมากจึงต้องใช้เครื่องมือที่มีอยู่นั้นถูไปตามกำลัง ไฟฟ้า น้ำประปา ส่วนที่ถูกต้องตามแบบสุขาภิบาลก็ไม่มี ผู้บวชที่นอนถ่ายอุจจาระก็จำต้องอาศัยปับรองแล้วหิ้วเอาไปเททิ้ง ไข้ขาดบัลลังบ้าง ปูนขาวบ้าง ไรยทับลงไปแล้วกลบด้วยดิน

นอกจากนี้การที่ระชกุงจิตใจของประชาชนซึ่งมีความเลื่อมใสศรัทธาฝังแน่นอยู่แต่ในการรักษาโรคแผนโบราณให้หันมาสนใจในวิธีการรักษาโรคตามแผนปัจจุบัน ย่อมเป็นภาระที่ลำบากยากเย็นอย่างยิ่ง แม้กระนั้นพระอาจารย์ชยาคม ก็ได้พากเพียร พยายามทุ่มเท กำลังกาย และ กำลังใจ อย่างหนักจนสามารถแก้ไขอุปสรรคต่าง ๆ ให้หลุดพ้นเป็นขั้น ๆ ไปจนได้ บางครั้งท่าน ก็จำต้องใช้ไข้อย่างต่าง ๆ ชกุงที่ประชาชนให้มีความ เลื่อมใสในยา

ต่างประเทศ เช่น เขยาควินินบรรจุแคปซูลแล้วตงซอเป็นยาไทย หรือ
 มิฉะนั้นก็ใส่ยาควินินแทรกลงไปเป็นยาไทยเป็นต้น พระอาจารย์ยาคุมได้
 พยายามอย่างยิ่งที่จะให้การ ศึกษาแพทย์แผน บำรุงบั้นเจริญ รุ่งเรือง ก้าวหน้า
 อยู่เสมอ แม่เพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นที่ท่านได้มีโอกาสไปเยี่ยมเยียน
 สหรัฐอเมริกา ท่านก็ยังอุตสาหะสละเวลาไปดูการสอบตามโรงเรียนแพทย์
 ต่าง ๆ เพื่อจะได้ นำเอาความรู้มา เป็น หลักมูลฐาน ปรับปรุง เวชศึกษาใน
 เมืองไทย นอกจากนี้ท่านยังได้เสียดสละทรัพย์ส่วนตัวของท่านจกซอห
 เครื่องมือ เครื่องใช้ ต่าง ๆ นำติดตัวมาใช้สอน ในโรงเรียน แพทย์ อีกด้วย
 ก็ยังได้พยายามเรียบเรียงตำราแพทย์เป็นภาษาไทยหลายเล่มเพื่อช่วยเหลือ
 นักเรียน ตำราที่ท่านแต่งไว้มคังน

๑. กายวิภาคศาสตร์ เล่ม ๑—๒—๓ (Human Anatomy Vol I, II & III)
๒. วิชาสรรพคุณยา และ วิชาว่าด้วยกา รักษาโรค (Materia Medica & Therapeutics)
๓. สรีรวิทยาขั้นต้น (Elementary Physiology)
๔. สรีรวิทยาขั้นสูง (Advanced Physiology)
๕. ตำราว่าด้วยกาฬโรคในทวีปเอเชีย (Treatise on Asiatic Plague)
๖. ตำราว่าด้วยโรคและระบบประสาท (Treatise on Diseases of the Nervous System)

เนื่องจากพระราชาวิทยาลัยาคมต้องสอนนักเรียนเป็นภาษาไทย จึงสนใจ

ศึกษาภาษาไทยด้วยความพากเพียรเป็นพิเศษจนมีความรู้ทางภาษาไทยอย่าง
แตกฉาน (ก่อนไปเรียนแพทย์เมืองนอก ท่านได้เรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียน
สวนอนันต์ จึงมีความรู้ภาษาไทยอย่างดีเช่นตอนอยู่ก่อนแล้ว) ได้ทำ

การแก้ไขเพิ่มเติมปทานกรมภาษาอังกฤษเป็นไทยที่บิดาของท่านได้ริเริ่มขึ้นไว้
และได้พิมพ์เผยแพร่ลงสัปดาห์ อนึ่ง ท่านได้บัญญัติศัพท์แพทย์ชนไฮ่มาก

มายหลายคำ ตัวอย่างเช่น สรีรศาสตร์ (Anatomy) ปราณธรรมคุณศาสตร์
(Physiology) ศรรักษานเคราะห์ (Obstetrics) เป็นต้น ศัพท์เหล่านี้ใน

ปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างถนัด นอกจากนั้นท่านยังได้เผยแพร่การใช้
เครื่องพิมพ์ดีดภาษาไทย จนแพร่หลาย และเบ็ดเตล็ด ๕๐๐ คำ สัมผัสพระเมษ

และบริษัทแมคฟาร์แลนดพิมพ์ดีด (ปัจจุบันนี้เป็นบริษัทวิทยาลัยาคมจำกัด)
กับได้เปิดโรงเรียนสอนพิมพ์ดีดแบบสัมผัสขึ้น พระราชาวิทยาลัยาคมเป็นผู้คนควา

แก้ไขดัดแปลงเครื่องพิมพ์ดีดภาษาไทยจนใช้การได้เหมาะสม สะดวกยิ่งขึ้น
เป็นลำดับ จนบริษัทต่าง ๆ นำแบบไปสร้างจนตามอย่างและเป็นที่ยอมรับ

กันแพร่หลายมาจนกระทั่งทุกวันนี้

นอกจากกิจการทางด้านโรงเรียนแพทย์และการพิมพ์หนังสือ พระ
ราชาวิทยาลัยาคม ยังได้ ทำคุณประโยชน์ ในด้าน การศึกษาของชาติอีกเป็นอัน

ประการ ก่อนที่จะไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ท่านเคยช่วยบิดาสอน
หนังสือที่โรงเรียนสวนอนันต์ (ภายหลังย้ายมาอยู่โรงเรียนสุนันทาลัย)

และได้มีส่วนช่วยเหลือ ในการขยาย วิทยาลัยาคม โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง

ไปตั้ง ณ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยในปัจจุบัน โดยได้ชอชอชคนบางกะปิ
เตรียมไว้สร้างโรงเรียนใหม่ชนบทนั้นเป็นจำนวนถึง ๗๐ ไร่ อนึ่ง ท่านได้
ชอชอชคนเล็ก ๆ แปลงหนึ่งไว้ทาสะพานสว่างและได้สนับสนุนทางการเงินให้
ตั้งโรงเรียนสตรีชนบทนอกแห่งหนึ่ง คือโรงเรียนเยนเฮล์เมมโมเรียล ซึ่ง
ได้นำมาจากมรดกของท่านนั่นเอง พระอาชีวศึกษาคมอุทิศโรงเรียนนี้ให้
เป็นกรรมสิทธิ์ของขงศ์การศาสนาเพรสไบทีเรียนอเมริกัน เพื่อเป็นอนุสรณ์
แห่งความดีของมารดาผู้ได้พลีกำลังกายอบรม วิชาการเรียน ให้แก่สตรีใน
จังหวัดเพชรบุรี นอกจากนี้ ท่านยังได้แก้ไขเพิ่มเติมพิมพ์ตำราเรียนชน
บทหลายเล่ม ซึ่งส่วนมากเป็นผลงานของบิดามารดาและพี่ชายของท่าน
นั่นเอง เช่น คู่มือสำหรับเรียนภาษาอังกฤษและไทย หนังสือนิวไพรเมอร์
ตลอดจนปทานุกรมคังทเถามาแล้วในคอนตัน แม้แต่ตำราแพทย์ต่าง ๆ ที่
กล่าวแล้ว พระอาชีวศึกษาคมก็ลงทุนสร้างและพิมพ์ชนกด้วยทุนและหยาดเหงื่อ
ของท่านเองทั้งสิ้น แล้วแจกจ่ายแก่นักเรียนโดยไม่คิดมูลค่าเลย

ในเรื่องอุปนิสัยใจคอ พระอาชีวศึกษาคมเป็นผู้ทรมความมานะพากเพียร
อย่างหาตัวจับยากผู้หนึ่ง ในขณะที่ท่านสอน ถ้าหากนักเรียนไม่ตั้งใจหรือ
ไม่เข้าใจในคำบรรยาย ท่านก็พยายามเคี่ยวเข็ญกวัดข้นจนนักเรียนได้บรรลุ
ความรู้อย่างเต็มที่ ได้จัดพิมพ์คำสอนแยกข้อสำเนาชนเกินชุด ๆ แจก
เพื่อช่วยให้นักเรียนมีความเข้าใจชัดเจน กล่าวกันว่า ท่านเป็นผู้นำเอาเครื่อง
ฉายกระจกสะไลด์เข้ามาประกอบการศึกษาเป็นครั้งแรกในเมืองไทย เป็นผู้
เครื่องครัดต่อระเบียบและตรงต่อเวลาอยู่เสมอ ลูกศิษย์ของท่านเล่าว่า

พระอาจารย์สามารถบรรยายวิชาต่าง ๆ ติดต่อกันคราวละนาน ๆ อย่าง
ไม่กลัวเสียงแหบแห้ง พอได้เวลา ๑๐ โมงเช้า คนใช้ก็จะนำแก้วใส่น้ำ
มะนาวจากบ้านมาตั้งไว้บนโต๊ะของท่าน ๑ แก้ว เมื่อกดนมามะนาวหมดแล้ว
ก็ตั้งหน้าตั้งตาบรรยายต่อไปอีกอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ท่านมีความ
ปรารถนาที่จะทอศิษย์ทุก ๆ คน ถึงที่เคยกกล่าวว่า “ข้าพเจ้าได้สอน
ลูกศิษย์ออกไปเป็นรุ่น ๆ จะเรียกลูกศิษย์เหล่านั้นว่าลูกชายของ
ข้าพเจ้าก็ได้ เพราะข้าพเจ้ารักและให้ความรู้อย่างดีที่สุดที่
ข้าพเจ้าจะให้ได้” เนื่องจากในขณะนั้นอาจารย์ยังมีจำนวนน้อย พระ
อาจารย์ท่านจึงต้องทำการสอนหลายวิชา เช่น สรีรวิทยา อายurvedic ศาสตร์
วิชาสัตวแพทยศาสตร์ และศัลยศาสตร์ เป็นต้น นอกจากการอบรมในวิชา
การแล้ว พระอาจารย์ท่านยังเพาะอบรมในเรื่องศีลธรรมและจรรยาแพทย์
แก่ศิษย์อยู่เสมอ ท่านเจริญเติบโตมาในหมู่แวดล้อมของมิชชันนารี จึง
เป็นผู้ที่เคร่งครัดในเรื่องศีลธรรมอย่างยิ่ง คราวใดที่ท่านบังเอิญเดินไปพบ
ขวดเหล้ากลางอยู่ข้างทาง ท่านจะหันมาพุดกับนักเรียนว่า “เห็นไหมนั่น
ใครเอางพี้มาโยนไว้” ครึ่งหนึ่งเกิดเรื่องฮอตฉาวขึ้น เนื่องจากแพทย์
ผู้เคยเป็นศิษย์ของท่านผู้หนึ่งซึ่งคบค้าหาญวาทของผืน เมื่อบรรยายเรื่องของท่านก็
รู้สึกสลดใจมากและได้กล่าวแก่นักเรียนว่า “ควรหรือที่เรื่อนำอายุเช่นนี้
จะเกิดขึ้นในหมู่พวกเรา ขออย่าได้เอาเป็นเยี่ยงอย่างเป็นอย่างนั้นขาด”

แม้พระอาจารย์ท่านจะได้คร่ำเคร่งอยู่ถึงงานตลอดเวลา ท่านก็ยัง
เป็นคนที่มีอารมณ์ขันอยู่เสมอ เช่น เมื่อบรรยายว่า นักเรียนคนใดไม่ค่อย

เขาใจใส่ในการศึกษา ก็มักพูดประชดว่า “เวลาจะเข้านอนเธอเอาหนังสือหนุนศีรษะไว้บ้างซี เพื่อวิชาจะได้ซึมทราบเข้าไปในหัวเวลาที่เราอนหลับบ้าง” ครึ่งหนึ่ง ท่านกลับจากอุระลงเรือจ้างจะข้ามฟากกลับบ้าน ระหว่างที่คนแจวเรือจ้างแจวไปถึงกลางแม่น้ำ ก็พอดเพื่อนร่วมอาชีพเดียวกันแจวเรือสวนมา คนแจวฝ่ายโน้นร้องถามว่า “เฮ๊ย ไปส่งใครโว้ย” ชะรอยคนแจวเรือลาที่พระอาจารย์ทวยาคมนั่งมาจะไม่ทราบว่ามีท่านเป็นฝรั่งกรูภาษาไทยดีเท่ากับคนไทย จึงร้องตะโกนคอยไปด้วยความคะนองปากว่า “ส่งหมาขี้มฟากหน้อยโว้ย” พระอาจารย์ทวยาคมไม่ได้ปรีะยากพูดอะไร จนกระทั่งเรือจ้างถึงตลิ่ง ท่านก็ก้าวเท้าเดินพรวดขึ้นท่าน้ำไปโดยไม่ชำระค่าโดยสาร คนเรือจึงร้องเฮะอะพร้อมกับแบมือขอเงินค่าโดยสารเสียงโหวกเหวกว่า “นาย—นาย อัฐยังไม่ให้” พระอาจารย์ทวยาคมจึงหันมาตชบด้วยสำเนียงคนไทยอย่างชัดเจนนว่า “ก็แกว่าแกมาส่งหมา หมาไม่มีอัฐหรือ” เล่นเอาตาคนแจวเรือจ้างตกตะลึง อ้าปากค้าง เป็นอันว่าออกค่าโดยสารเพราะความหยาบคายของตนเอง (พระอาจารย์ทวยาคมพูดภาษาไทยได้อย่าง ชัดเจน ทั้ง สำเนียงชาวกรุงและชาวเมืองเพชร)

ถึงแม้จะได้ประสบความสำเร็จในด้านการงานเป็นอย่างดีก็ดูเหมือนโชคชะตาจะไม่ค่อยเข้าข้างท่านนัก เพราะพระอาจารย์ทวยาคมต้องประสบความทุกข์โทมนัสอยู่ตลอดชีวิต พี่ชายของท่าน (วิลเลียม) ซึ่งเข้ารับราชการอยู่ในกระทรวงกลาโหมและกำลังเจริญรุ่งเรืองได้ถึงแก่กรรมด้วย

ทั่วทุกโรคในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ในขณะที่พระอาจารย์วิทยาคม
 กำลังจะเดินทางกลับเมืองไทย ต่อมาไม่นานพี่ชายคนรอง คือ เอ็ดวิน ซึ่ง
 เปรียบราชการเป็นเลขานุการอธิบดีกรมศึกษาธิการ (สมัยสมเด็จพระเจ้า-
 รมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ก็ถึงแก่กรรมลงอีกคนหนึ่ง
 ขณะพักกลับไปเรียนเภสัชกรรมศาสตร์ที่สหรัฐอเมริกา เพื่อนำความรู้มา
 ำงานให้แก่ประเทศไทย ภรรยาของพระอาจารย์วิทยาคมคือ นางแมริ
 มคฟาร์แลนด์ ผู้ได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาเป็นเวลาถึง ๒๘ ปี และ
 ก็มีสวนช่วยเหลือแบ่งเบาภาระให้แก่ท่านเป็นอย่างมาก จนนับว่าเป็นกำลัง
 ำคัญที่สุดของท่านก็ช่วยเป็นวิฆโรค และถึงแก่กรรมลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖
 ำให้พระอาจารย์วิทยาคมเศร้าโศกและหงอยเหงาลงไปมาก ท่านได้ใช้ชีวิตใน
 ำนี้ปลายอย่างเรียบง่าย ำ ที่บ้าน “โฮลลิวูด” (Holywood) ปลายถนนสาทร
 ำจะมีอายุมากแล้ว พระอาจารย์วิทยาคมก็ยังคงแลดูความกรุณาต่อเด็กเรียน
 ำพทย์รุ่นหลัง ำ อยู่ทุกโอกาส เช่น เมื่อมีนักเรียนแพทย์ไปขอรับรองให้ช่วย
 ำเขียนรับรอง “เวชนิสิต” ท่านก็ยังอุตสาหะเล่าเรื่องให้บรรณาธิการ
 ำดกรวาทหนึ่ง ำ ดังชื่อเรื่อง ทั้งยังพยายามวิงวอนคนคว่ำหาหลักฐานต่าง ำ
 ำหัดควย เครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญตราที่ท่านได้รับพระราชทานคือ
 ำริตราภรณ์ช้างเผือก และเหรียญจักรพรรดิมาลา ทั้งยังได้รับแต่งตั้งเป็น
 ำศาสตราจารย์อุปการคุณ (Professor Emeritus) แห่งคณะแพทยศาสตร์อีก
 ำด้วย แต่สิ่งที่ท่านภูมิใจยิ่งกว่าเกียรติยศอื่น ๆ ทั้งหมดก็คือ เมื่อท่านมีอายุ
 ำย่างเข้า ๗๐ ปี บรรดาศิษย์ได้รวมกันจัดงานบูชาครูขึ้นเมื่อวันท ๘ กุมภาพันธ์

พ.ศ. ๒๔๗๘ สำนักศิษย์ไต่กระทำพิธีรับขวัญและเวียนเทียนชวคร และ
ไต่รวมกันร้องเพลงสวด เพลงเชิญขวัญและอำนวยการ เเนอร่องของ
เพลงสวดก็มีดังต่อไปนี้

มวลข้าเจ้าเหล่าคณาสำนักศิษย์ ต่างน้อมจิตสการะคุณพระอาช
วิทยาคมบรมครูผู้สามารถ ที่ประสาทแพทยวิชาการ
ในทางแผนปัจจุบันทันสมัย ช่วยวางรากไว้ให้เป็นแก่นสาร
เป็นพระคุณยิ่งล้นพ้นประมาณ จะเปรียบปานดังบิดาข้าทั้งปวง
จบเวลาอายุพระอาจารย์ บรรลุกาลวัยชราเหล่าข้าฯ ห่วง
จึงประชุมเชิญขวัญจันทร์จวง กระแจะเจิมทั้งปวงบูชาคร

ท่านไต่กล่าวด้วยความปลื้มว่า “ข้าพเจ้าเห็นลูกศิษย์บาง
คนผมขาวอย่างข้าพเจ้า โดยมากเป็นผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่สำคัญใน
การงาน บางก็มียศถาบรรดาศักดิ์สูง ทงนทำให้ดวงใจของข้าพเจ้า
เต็มตันไปด้วยความปลื้มปิติและอัมเอิบในโชคชาตา ปิติในเกียรติ
ที่ข้าพเจ้าได้เป็นผู้เชิดชูรัศมีของเขาให้ลอยเด่น งานเริ่มแรกของ
ข้าพเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่เห็นคุณค่า แต่เขาจะเห็นได้อย่างไร คนเรา
จะรู้คุณค่าของงานใด ๆ ได้ ก็ต่อเมื่อตนเองได้หยิบจับงานนั้น
ตลอดไป ได้ประสบกับอุปสรรค ความผิดหวัง ความไม่แยแสนำพา
ของใคร ๆ อื่น ตลอดจนกระทั่งความเหนื่อยยากแทบสายตัวขาด
ข้าพเจ้าได้ล้มรสสิ่งเหล่านี้ตลอดเวลา ๓๕ ปี สังกอบแทนที่ข้าพเจ้า
ได้รับก็คือ ได้เป็นผู้เริ่มงานให้คนอื่นเขาต่อ แต่ข้าพเจ้าก็พอเ

ชีวประวัติ และประวัติของพระอาจารย์ทวยหาญ
บิดา แห่งการแพทย์แผนโบราณของประเทศไทย และเป็น "อิฐ
ก้อนแรก" ของโรงเรียนแพทย์ที่เจริญก้าวหน้ามาจนบัดนี้

ในระหว่าง ๕ ปีที่หายแห่งชายชียของท่าน พระอาจารย์ทวยหาญ
ท่านกรมไทยเป็นอังกฤษสำเร็จ และพิมพ์ออกเผยแพร่ก่อนหน้าหนังสือ
สกปรกทั้งสองจะขอขาน พระอาจารย์ทวยหาญเป็นล้นพิน ที่ใดยากขึ้นทำ
งานสำเร็จ เพราะท่านรู้สึกว่าเป็นงานช่นเย็บมัทธานจะมีโอกาสสมัยให้แก่
ประเทศไทยทั่วๆ ทั่วกลอนชาวไทยผู้เป็นมิตรที่ดีของท่านเป็นครั้งสุดท้าย

ในสมัยสงครามโลกทั้งสอง พระอาจารย์ทวยหาญพักอาศัยในบ้านของ
ท่านนั่นเอง จนกระทั่งปลายเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕ ท่านก็ต้อง
ไปนอนป่วยอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ด้วยโรคไส้เลื่อนอก (Strangulated
inguinal hernia) และถึงแก่กรรมอย่างสงบ เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม ปี
เดียวกันนั่นเอง

พระอาจารย์ทวยหาญเกิดในกรุงเทพฯ ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ (บ้าน
ของหมอบรัดเลย์) เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๐๘ เรียนภาษาไทยและ
อังกฤษที่โรงเรียนสวนสนวนที่ ซังบิดาของท่านเป็นอาจารย์ใหญ่ สำเร็จ
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ แล้วช่วยบิดาสอนหนังสืออยู่ ๒ ปี จึงไปศึกษาต่อ
ณ สหรัฐอเมริกา ถึงโตกลับแล้ว ท่านเริ่มเข้ารับราชการเมื่อ
วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๓๕ ลาออกจากราชการเมื่อเดือนมีนาคม ๒๔๖๘
รวมรับราชการ ๓๕ ปี พระอาจารย์ทวยหาญแต่งงานกับ น.ส.แมรี่ โอนา รัด
(Miss Marie Ina Root) และอยู่ด้วยกันมาจนเข้าเขตวัยชรา เมื่อภรรยา

ผู้เป็นทอกรของของท่านจงแก่กรรมไปนานแล้ว ด้วยความว่าเหว่ ท่านจึงแต่งงาน
กับ น.ส. เบธธา บลูนต์ (Miss Bertha Blount) อาจารย์โรงเรียนวัฒนา
วิทยาลัยอัครวงหนง ภริยาคนหลังนถดงแก่กรรมไปแลวเมอไมกยมา

พระอาวทยาคนไม่มีบุตรและธิดาสยสกลเลย ท่านได้ขำเพ็ญประโยชน์ให้
แก่เมืองไทยตลอดอายุขัย ได้รับพระราชทานเพลิงศพในพิธีฌาปนกิจแบบ
ไทย ณ ฌาปนกิจสถานวัดเทพศิรินทราวาส อัฐิของท่านก็ฝังอยู่ในเมืองไทย
นั่นเอง แม้ร่างกายของท่านจะได้คืนสลายไปนานแล้ว คุณความดีของท่าน
ก็ยังคงฝังลึกอยู่ในดวงกลมของบรรดาศิษย์และชาวไทยรุ่นหลังเปรียบเสมือน
กับก้อนศิลาฤกษ์ที่ฝังลึกอยู่ในใต้ถุนของคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล
ซึ่งถึงแม้จะไม่มผู้ใดมองเห็น “อิฐก้อนแรกของโรงเรียนแพทย์” ก็
จะยืนยงเป็นพื้นฐานที่มั่นคงของเวชศึกษาเมืองไทยตลอดไปชั่วกาลนาน.

(ในการเรียบเรียงประวัติพระอาวทยาคนนั้น ผู้เขียนได้รวบรวม

อนุเคราะห์จากนายแพทย์มนส่ว อุณหนันท และพระยาบวรวิทย์เวชการได้
ช่วยตรวจท่วย.)

พระบาราศนราดรุ

พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร

(คำ พรหมกลีกร)

พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๔๗๗

พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร เป็นบุตรนายพรหม พรหมกลีกร และนางจันทร์ พรหมกลีกร เกิดวันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๕ ทรงกนิยมนคร ขัน ๑๒ คำ เกษนข บวช จิตวาศก จุลศักราช ๑๒๓๔ ณ เมืองพนานคินคม จังหวัดอุบลราชธานี การศึกษาของตนได้เล่าเรียนหนังสือแบบชาวบ้านในชนบท จนอายุได้ ๑๑ ปี ย้ายมากรุงเทพฯ เข้าเรียนที่โรงเรียนสามเณรอุบลราชธานี ในเมืองที่เกตุคน เรียนสวดมนต์และหนังสือไทยเหนือตามประเพณีท้องถิ่น ได้เรียนมูลกัจจายนจบเพียงกฤตแล้วเรียนคัมภีร์ธรรมบทจบเช่นกัน ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ มารดาได้ถึงแก่กรรม ขณะที่ยังอายุได้ ๑๗ ปี จึงได้มาศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ ได้ศึกษาจากสามเณร มาผ่านอยู่ที่วัดโสมนัสวิหาร จังหวัดพระนคร ต่อมาประมาณ ๓ เดือนเศษก็กลับบรรพชาเป็นสามเณรใหม่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระพรหมมุนี (เหมือน) วัดบวรนิเวศเป็นอุปัชฌาย์ ครั้นอายุได้ ๑๘ ปี ก็เข้าเฝ้าถวายตัวต่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงบรรพชาอยู่ในขณะนั้น และได้ตามเสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ครั้งหนึ่ง พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตรจึงมี

จะเป็นผู้มาจากชนบทอันแสนไกลและกำพร้าตามมารดาที่ตาม แต่ด้วย
 ความมานะอดสาหัสไม่ใ้ทิ้งจะศึกษาหาความรู้และมีความเพียร ประกอบกับ
 เสนอญได้ประสยโชคและโอกาสดียิ่งขึ้น คือ ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ นั้นเอง
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งยังดำรง
 พระยศเป็นพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เสด็จประทับที่วัด
 ขวรนิเวศวิหาร พระยาวชิรธรธรรมปรีวตรกิจไ้เรียนบาลีไ้ยากจนจน
 ธรรมบท และพระวินัยบัญญัติในสำนักของพระองค์ท่านต่อมา เมื่ออายุได้
 ๒๑ ปี ไ้สอบสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดขวรนิเวศวิหารนั้น มีพระพรหมมุนี
 (แพ่ง) วัดมกุฏกษัตริยารามเป็นอุปัชฌาย์ ใน พ.ศ. ๒๔๓๗ สอบได้
 ชั้นเปรียญตรี ซึ่งเทียบเท่ากับ ๔ ประโยค ก็ไ้รับรางวัล ๑ ในชั้น
 ด้วย ไ้รับฐานานกรมเป็นพระครูปรตโกศล และไ้รับมอบหมายให้เป็นผู้
 ำแนะนำธรรมวินัยแก่พระภิกษุสามเณรที่บวชใหม่ ไ้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยดี
 จึงไ้รับประธานรางวัลในการแนะนำจากพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นวชิร-
 ญาณวโรรส เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาส
 จอมข่ง จังหวัดราชบุรี พระยาวชิรธรธรรมปรีวตรกิจไ้มีโอกาสดำตามเสด็จ
 ไปด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ เมื่ออายุได้ ๒๔ ปี สอบได้ไ้ชั้นเปรียญ
 เอก ซึ่งเทียบเท่า ๗ ประโยค อันเป็นชั้นสูงสุดของมหาวิทยาลัย และได้
 รับรางวัล ๑ ในศึกเดียวกันนี้ไ้รับตำแหน่งเป็นครูเอกในมหามกุฏราช-
 วิทยาลัย วัดขวรนิเวศวิหาร ในระหว่างบัสขงบทรเป็นครูเอกนี้ไ้มีโอกาสด
 สอนโดยวิทยาลัยภาษาอววยตวตขอพระพักตร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวที่ทรงหน่ง สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงหน่ง และ

เคาตทแห่งทริน เจ้าชายอิตาเลียน ออกครึ่งหนึ่ง ซ่งทง ๓ พระองค์ได้เสด็จ
 มาทอพระเนตรสถานศึกษาแห่งนี้ เนื่องจากสอนคัมภีร์วินสยโกล์โตมาก
 พออายุ ๒๗ ปีก็ไต่รับพระราชทานสมณศักดิ์ชั้นสัญญาบัตร เป็นพระราชาคณะ
 ทพระสาส์นติลก และไต่รับพระราชทานตราตั้งเป็นกรรมการมหามกุฏราช-
 วิทยาลัย และตราตั้งเป็นผู้ช่วยการศึกษามณฑลชุมพร ด้วยอีกตำแหน่ง
 หนึ่ง รุ่งขึ้นอีกยหนึ่ง ก็ไต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าคณะใหญ่ใน
 มณฑลชุมพรด้วย ในระหว่างรับตำแหน่งนี้ไต่เคยแต่งเรื่องเทศนาถวายใน
 การพระราชกุศล ซ่งทรงอุทิศแด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และ
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน ทเกาะสมุย ในคราวที่
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาส
 หัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ก็ยไต่เคยทูลลาไปนมัสการพระธาตุเมืองย่างกุ้ง
 และเมืองหงสาวดี แล้วเลยไปมณฑลภูเก็ต เกาะปันง และ เกาะสิงคโปร์

ต่อมาพระยาวชิรธรรมปรีวัตรไต่รับพระบรมราชานุญาตให้ลาสิกขาบท
 ไต่ จึงลาสิกขาบท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ อายุไต่ ๓๐ ปี เจ้าพระยาพระ
 เสด็จจุฬาราชมนตรี เมื่อครั้งยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวชิรธรสรียศักดิ์
 ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ ได้นำพระยาวชิรธรรมปรีวัตรซ่งลา
 สิกขาบทแล้วใหม่ ๆ เข้าถวายตัวทูลเกล้าฯ ถวายตอกไม้ขี้เทียนทหน้า
 พระที่นั่งวรมานเมฆ พระราชวังคีรีท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้า
 รับราชการในกรมราชบัณฑิต ในตำแหน่งผู้ช่วยแต่งตำราเรียน ไต่รับ
 พระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๔๐ บาท ในคณัน ไต่รับพระราชทาน

รางวัล ในการแต่งหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย ๒ ครั้ง คือ เรื่องยกยและ
 เทวาทตามอาฏานาฎิยสูตรและมหาสมยสูตรครั้งหนึ่ง และเรื่องว่าด้วยข้อ
 และสัฎกายเครื่องทรงอาวุธของยกยและเทวาทอีกครั้งหนึ่ง รุ่งชนอกยกยหนึ่งก
 ไทเลื่อนตำแหน่งเป็นผู้ช่วยแต่งตำราเวียนชนน ๒ ไทแต่งเรื่องทิศทางของ
 เมืองราชคฤห์ ทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงโปรด มีพระราชกระแสว่า "แต่ง
 ละเอียดดี จะตั้งให้เป็นขุนหรือหลวง" จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
 เป็น หลวงญาณวิจิตร นายกำนกรมราชบัณฑิตซ้าย ระหว่างรับตำแหน่ง
 นี้ได้ช่วยแต่งตำราเวียนตลอดมา ได้ช่วยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เมื่อ
 ครองขงมบรรดาศักดิ์เป็นพระไพศาลศิลปศาสตร์ แต่งธรรมจริยาเล่ม ๖ และ
 ไทแต่งวิชิสอนเบญจศีลเบญจธรรมหนึ่งเล่ม กับแปลทำวทรเสาศาออกหนึ่งเล่ม
 ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ พระยาวิจิตรธรรมปรีวัต ได้รับหน้าที่ถวาย
 ภาษายาลและอักษรขอมแปลร้อย แต่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรพงค์
 รัชสมัยโฆธ ฉ โรงเรียนมหาดเล็ก และได้รับบัญชาเสนาบดีกระทรวง
 ธรรมการให้ไปตรวจวัดฝ่ายธรรมยุต ในกรุงเทพฯ ฯ ทั่วทุกวัด ในคืนนี้
 เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระวิจิตรธรรมปรีวัต รุ่งชนอกยกยหนึ่งไทเลื่อนเป็น
 ผู้ช่วยแต่งตำราขึ้น ๑ ในขณะที่มีบรรดาศักดิ์เป็นพระวิจิตรธรรมปรีวัตรับ
 มีส่วนในการแต่งนิทานตามกระทู้ในหนังสือนิทานสุภาษิต ขึ้นเป็นแบบเวียน
 ทยงไซอยู่ในปัจจุบันถึง ๘ เรื่อง คือ

๑. เรื่องตะป่เกิดหมา
๒. เรื่องนกมเหสี หนุมชก

๓. เรืองสองสหาย
๔. เรืองสามสหาย
๕. เรืองชายขจรมา
๖. เรืองราชสหายเขยคนอย
๗. เรืองธรรมจรัสศรี
๘. เรืองพระยาเนอสองทวิ
๙. เรืองนางลลิตาศรี

การแต่งแบบเรียนเล่มนี้ต่างกับแบบเรียนเล่มอื่น ๆ กล่าวคือกรม
ศึกษาธิการ ได้ประกาศให้สมาชิกของ สหประชาชาติ มาตั้งประกวดกัน
โดยกำหนดหัวข้อบรรยายเป็นกระทู้สำหรับแต่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงพระเมตตาแต่งตั้งตัวอย่างประทานมา ๖
เรื่อง เมื่อสมาชิกแต่งส่งมาแล้ว เจ้าพนักงานกรมศึกษาธิการตรวจว่า ฉบับ
ของใครก็พอจะใช้ได้ ก็เลือกเอาของคณบดี ปราบฎว่าแบบเรียนเล่มนี้
พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตรเป็นผู้แต่งมากกว่าคนอื่น ๆ

ใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพนักงานคัมภีรชน ๑ และ
ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้รับ
พระราชทานตำแหน่งเป็น เจ้ากรมราชบัณฑิต แต่ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้
กลับมาเป็นพนักงานคัมภีรชน ๑ ตามเดิม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ เพราะ
หน้าที่ราชบัณฑิตย้ายไปชนกยราชบัณฑิตยสภา ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งชน
ใหม่ ท่านคงรับราชการอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ อายุ ๕๗ ปี จึงออกจาก

ราชการรับพระราชทานบำนาญ รวมเวลารับราชการ ๒๘ ปี ในระหว่าง
 ระยะเวลารับราชการอยู่ พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตรได้บำเพ็ญกรณียกิจเป็น
 ประโยชน์แก่วงการศึกษามหาชนไทยเป็นอย่างมาก จนเป็นที่พอพระราช-
 หฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงปรากฏในเบื้องต้นนั้น
 แล้ว นอกจากเรื่องหนังสือไทยแล้ว ก็ยังมีความเชี่ยวชาญในการแปลภาษา
 ขาลอกด้วย สามารถนำหัวข้อพจนานุกรมภาษาสันสกฤตมาประพันธ์ขึ้นเป็นโคลงให้
 ชื่อว่า "โคลงพจนานุกรมสันสกฤต" นัยร้อย ๆ บท ทั้งยังได้ประพันธ์ "โคลง
 ปราภวสุทศคาถา" และ "ลิลิตปกรณกภาษิต" ขึ้นเป็นกาพย์กลอนและ
 โคลงฉันทอกหลายสิบบท ซึ่งได้นำลงพิมพ์ในหนังสือไทยเขมรบ้าง และ
 หนังสือเสนาศึกษายัง พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตรเป็นสมาชิกสามัคยาจารย์-
 สยามคมและเป็นสภาราชนกรหนังสือพิมพ์วิทยาศาสตร์ นอกจากนั้นยังได้ริบเชิญ
 ให้แสดงปาฐกถาวิชาอย่าง และเป็นที่กรรมการตัดสินเรียงความแก้ปัญห
 ธรรม ณ สโมสรสามัคยาจารย์ กบฏได้เป็นกรรมการที่ปรึกษาของสามัคยา-
 จารย์สยามคมอีกด้วย เนื่องจากพระยาวิจิตรธรรมปรีวัตรมีคุณความดีถึง
 กล่าวแล้ว จึงได้รับพระราชทานยศ เริ่มด้วยรองอำมาตย์เอกเลย มีต้องไต่
 บศไปตามลำดับจากรองอำมาตย์ตรี ไต่รับพระราชทานยศสูงสุดคือ อำมาตย์
 เอกเมื่ออายุ ๔๔ ปี และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุด
 ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ (ท.จ.ว.) เมื่ออายุ ๕๒ ปี

พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตรออกจากราชการเพียง ๕ ปี ไม่ทันพักผ่อน
 ชีวิตหรือบำเพ็ญชีวิตเป็นอิสระไถ่บ้านพอสมกับสภักดิ์บุญญาที่มอญ เพื่อบำเพ็ญ

ประโยชน์ในทางวรรณกรรมของชาติให้เจริญยิ่งขึ้น ก็มาพลนถึงอนิจกรรม
ด้วยโรคไข้ได้พิการเมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๗ รวมอายุได้ ๖๓ ปี
ณ บ้านถนนวิสุทธิกษัตริย์ จังหวัดพระนคร เป็นที่น่าเสียใจอย่างยิ่งที่พระยา
วิจิตรธรรมปรีวตรมได้มีผู้สืบสายสกุลที่จะถ่ายทอด สติปัญญาจากท่านต่อมา
อีกเลย เพราะบุตรและธิดาหลายคนที่เกิดจากคุณหญิงละม่อมมักมี และจาก
นางแม่อนรรฆยากดี ได้ถึงแก่กรรมหมดแล้วทั้งสิ้น เช่น บุตรของท่าน
คนหนึ่งชื่อ นายจินดา พรหมกสิกร เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ก็ได้ถึง
แก่กรรมขณะกำลังเป็นนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๔๗๗ อัน
เป็นศกเดียวกับที่บิดาถึงแก่อนิจกรรม

ในการ พระราชทานเพลิงศพของท่าน และ ฉายา ปณิกิจศพนายจินดา
พรหมกสิกร เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๔๗๘ ณ วัดศรีเทพ ได้มี
หนังสือแจ้งในงานนเล่มหนังสือหนึ่งชื่อ “พุทธศาสนานิสสรณ์และปรากฏ-
สัจตคคาถา” ซึ่งพระยาวิจิตรธรรมปรีวตร เป็นผู้ประพันธ์เอง ท่านผู้
ประพันธ์ได้เขียนคำนำสำหรับหนังสือเล่มนี้ไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งเป็น
เวลาก่อนถึงแก่อนิจกรรมประมาณ ๑๐ ปีว่า :-

คำนำ

ของผู้ประพันธ์

โคลงพุทธศาสนานิสสรณ์ ข้าพเจ้าได้พยายามประพันธ์ขึ้นได้
โดยยาก เพราะข้าพเจ้าไม่ชำนาญในทางฉันทวิธีประการหนึ่ง

และหัวข้อพุทธศาสนสุภาษิตที่เลือกเอามาจากหนังสือพุทธศาสน-
 สุภาษิต ซึ่งเป็นหัวข้อสำหรับให้นักธรรมแต่งเรียงความแก่กระทุ
 ษกรรม เป็นหัวข้อที่มีใจความย่อ ๆ เช่น “ปาป ปาเปน สุกริ
 ความชั่วคนชั่วทำได้ง่าย” ๆ ดังนี้ ถ้าจะแต่งเป็นโคลงว่า “คนชั่ว
 ทำบาปได้ ง่ายดาย” เท่านั้นหมดความตามกระทุเสียแล้ว ต้อง
 นักหาถ้อยคำมาแต่งอธิบายจนให้เต็มโคลง นักเป็นความยากอีก
 ประการหนึ่ง แต่การที่ข้าพเจ้าได้พยายามแต่งจนสำเร็จก็เพราะ
 ปรารถนากาลอนาคตว่า เมื่อข้าพเจ้าถึงแก่ความมรณะลง ผู้ที่จะ
 จัดการปลงศพข้าพเจ้า คงจะคิดพิมพ์หนังสือเป็นของแจกแต่ท่านผู้
 มาช่วยเหลือตามสมณนิยม และจะค้นคว้าหาเรื่องที่ข้าพเจ้าได้แต่ง
 ไว้ เช่น เรื่องพระสูตรบางสูตร ที่ข้าพเจ้าแปลและแต่งเป็นปุจฉา-
 วิสัชนาลงในหนังสือธรรมจักษุ หรือเรื่องนิบาตชาดกบางชาดก
 ที่หอพระสมุดสำหรับพระนครพิมพ์ไว้ เป็นต้น อันจะเป็นเครื่องทำ
 ความลำบากแก่ผู้ค้นคว้า ทั้งเรื่องเหล่านั้นก็ไม่สู้เหมาะแก่การที่จะ
 พิมพ์แจกในการศพนัก อาศัยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้พยายามเก็บ
 หัวข้อพุทธศาสนสุภาษิตมาประพันธ์เป็นโคลงสั้น และมีโคลง
 ปราภวสุตตคาถา กับลิลิตปกรณกภาษิตต่อท้ายด้วย เพื่อให้พอ
 เหมาะแก่กำลังของผู้จัดการศพจะพิมพ์ได้ เมื่อแต่งเสร็จแล้ว
 ได้ให้คนเขียนและเย็บเป็นเล่มถวายเสด็จสถานายกหอพระสมุด
 สำหรับพระนครไว้ เพื่อให้ผู้จัดการศพข้าพเจ้าจะได้ขออนุญาตต่อ
 กรรมการหอพระสมุดพิมพ์แจก ข้าพเจ้าหวังใจว่าท่านผู้เป็นทศ

นับถือและบรรดาญาติมิตรของข้าพเจ้า เมื่อได้รับหนังสือไป

จะเป็นที่พอใจและอนุโมทนาทั่วกัน

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความขอบคุณ พระยาอุปกิต
ศิลปสาร (น้อม กาญจนาชวีระ) ผู้ช่วยตรวจแก้คำโคลงจนตลอด
เรื่องไว้ในหนังสือด้วย

พระยาวิจิตรธรรมปริวัตร

วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๘

หอพระสมุดแห่งชาติ ไท่กล่าว สกดิ์ สรร เสริญใน คณะธรรม และ สติ
ปัญญาของพระยาวิจิตรธรรมปริวัตรไว้ในหนังสือเล่มนี้ว่า :-

คำของหอพระสมุดแห่งชาติ

หนังสือเรื่องน เจ้าคุณวิจิตรธรรมปริวัตร ได้มีความอุตสาหะ
แต่งขึ้น ให้เขียนด้วยมือ แล้วเย็บเล่มถวายสมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยข้อความในจดหมาย
ดังต่อไปนี้

วันที่ ๑๐ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

ข้าพระพุทธเจ้า ขอประทานกราบทูล ใต้ฝ่าพระบาท ผู้
เป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทรงทราบ

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้เก็บหัวข้อพทธศาสนสุภาษิตซึ่งเป็น
กระทู้ธรรม สำหรับนักธรรมแต่อภิบาล มาประพันธ์ขึ้นเป็น

โคลงให้ชื่อว่า โคลงพุทธภาสิตานุสรณ์ และแต่งโคลงปรากฏ
 สุตตคาถา ลิลิตปกรณกถายัต เสร็จแล้ว ได้ให้เขียนด้วยลายม
 บรรจงแล้วเย็บเข้าเล่มเป็นปกแข็งหุ้มหนังถว้น

ข้าพระพุทธเจ้า ขอถวายไว้สำหรับหอพระสมุด เมื่อข้า
 พระพุทธเจ้าถึงมรณะแล้ว ขอให้ผู้จัดการศพข้าพระพุทธเจ้า ใ
 ้รับประทานพระอนุญาตพิมพ์เป็นหนังสือแจกในการปลงศพข้าพระ
 พุทธเจ้า ตามที่ปรากฏในคำนำนั้นแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตร

เมื่อเข้าคุณวิจิตรธรรมปรีวัตรถึงแก่กรรม บรรดาญาติมิตร
 ใคร่สนองเจตนาของท่าน โดยพิมพ์หนังสือเรื่องนแจกในงาน
 ปลงศพ กรมศิลปากรก็ยินดียินยอมทนา

เจ้าคุณวิจิตรธรรมปรีวัตร เป็นปราชญ์ที่ดียงคนหนึ่งของ
 ประเทศสยาม มีวีริยะอดุทธาหะ และทำการสำคัญต่าง ๆ ที่เป็น
 ประโยชน์ดังปรากฏในประวัติที่พิมพ์ในหนังสือเล่มนี้

ขอให้กุศลบุญราศี อันบังเกิดจากการพิมพ์หนังสือนี้แจก
 จ่ายเป็นวิทายาทาน จงบรรลุเป็นผลเพื่อคติสุขแต่เจ้าคุณวิจิตรธรรม
 ปรีวัตร ทุกเมื่อเทอญ.

หลวงวิจิตรวาทการ

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๘

จากคำนำของท่านจะเห็นข้อปรารถนาว่า “.....แต่

การที่ข้าพเจ้าได้พยายามแต่จนสำเร็จก็เพราะปรารถนาถึงกาลอนาคต
ว่า เมื่อข้าพเจ้าถึงแก่ความมรณะลง ผู้ที่จะจัดการปลงศพข้าพเจ้า
คงจะคิดพิมพ์หนังสือเบ็นของแจกแต่ท่านผู้มาช่วยเหลือตามสมัย
นิยม.....” แลคงถึงคุณธรรมอันสูงที่น่าสรรเสริญเป็น

อย่างยิ่ง ที่ท่านเป็นผู้เจริญด้วยมรณานสติ ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท
ถึงถึงความไม่เที่ยงของสังขารอันเป็นนิตย์ อันเป็นเหตุให้บุคคลตั้งตนไว้
ชอบ สมดังคำประพันธ์ของท่านว่า

“นิเมาเหล่ากรูสร้าง	และห่างหายบเซชวน
นิเมารักสิรัถยวน	บห่อนหายสิเนหา
นิเมายศและถิมสนิท	มิกิดถึงจะมรณา
นิเมากายสีกายา	ชราแก่มีรูเลย”

กับคำประพันธ์ของท่านอีกตอนหนึ่งว่า

“ผู้หวังเจริญจูงได้	เร่งทำ เพียรเทอญ
ประกอบสุจริต, กำ-	กับด้วย
วันน่มุ่งให้สำ-	เร่งกิจ เทียวแล
ใครจักรู้วันม้วย	มอดสนสังขาร”

และอีกตอนหนึ่งแห่งคำประพันธ์ของท่านว่า

“ผู้เห็นมฤตภัย	หฤทัยมิควรเฉย
เร่งคิดภิปรายเปรย	กลเทียบสกนธ์ตน

รับเร่งกระทำบุญ

ศุภคุณอนเนกนนต์

สืบสร้างกุศลตลอด

สุขสานต์สราญเทอญ”

พระยาวิจิตรธรรมปรีวัตรเป็นผู้มีความวิริยะ อุตสาหะ พากเพียร

มีสติสัมปชัญญะสำรวมตนในชาติความเกิดของตนทุก อย่างเสมอต้นเสมอ

ปลายเช่นนี้ นับว่าเป็นบุคคลที่หายากและควรอย่างยิ่งที่จะยกย่องเป็นนักค้น-

อูทาทรรณแก่นุชนรุ่นหลังเป็นอย่างดี.

ภักดี จิวส์สุข

หอสมุดคุรุสภา

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ (ให้ กภาพดิษย์)

พ.ศ. ๒๔๒๓ - ๒๔๗๒

ข้ามาตย์เอก พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ (ให้ กภาพดิษย์) เกิดเมื่อ
วันที่ ๑๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นบุตรร้อยเอก หลวงครวชิต-
สรกรรม (เจริญ กภาพดิษย์) กับนางครวชิตสรกรรม (เอี่ยม กภาพดิษย์)
ได้ศึกษาวิชา ณ สำนักโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ แล้วมาเข้าโรงเรียน
ฝึกหัดอาจารย์ สอบไล่ได้ประกาศนียบัตร มีปัญญาความรู้และความ
ประพฤติ กระตวรวงธรรมากรจึงได้คัดเลือกส่งออกไปศึกษาวิชาครุ
ประเทศอังกฤษ ได้ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ไปศึกษาวิชาครุกรรมในมหา
วิทยาลัยเรดดิ้ง และได้ฝึกหัดรับทำการงานจริง ๆ อยู่กับคหบดีกสิกร
ในประเทศอังกฤษเป็นเวลานาน จึงเป็นผู้อดทนต่องานหนักตรากตรำกลาง
แจ้ง อันเป็นงานจำเป็นสำหรับอาชีพกสิกร

การที่ใคร่ขอบรมมาทางนี้ ประกอบกับความรู้วิชาเพาะปลูก ได้ทำ
ให้พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ เป็นกสิกรทั้งใจและกายมาจนอวสานแห่งชีวิต
แม้เมื่อเวลาช่วยหนักความรู้อันสูง มีอาการเพื่อเป็นบางขณะ ก็เพื่อด้วย
เรื่องการเพาะปลูก เช่น การต่อต้นไม้และวิธีปรายหญ้าคา ฯลฯ ซึ่ง

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ เคยทดลองได้ ความรู้มากในโรงเรียนฝึกหัดครู
กสิกรรม

สักขยานทแสดงถึงความวิชาน กิจการทพระยาเทพศาสตร์-
สถิตย์ ไทซอลูกโคพินัน ทชนะรางวัลในประเทศอังกฤษ และนำกลับมา
เมืองไทยด้วย เงินทชอกเป็นเงินทท่านออกส่ำให้เก็บไว้ได้ เพราะท่านไม่ได้
เกิดในตระกูลเศรษฐี ท่านได้ปฏิบัติเลี้ยงดูพระคปประหมกลโคงามทวัน
ด้วยตนเองเป็นอย่างดี จนตลอดชีวิตของมน บรรดาเพื่อนทได้ไปมาหาสู่
พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ ครังนน ย่อมจะต้องเห็นคอกโคงามเด่นเป็นคู่อยู่
กับเรือนน้อยของนายโคบาลหนุ่มผู้เป็นเจ้าของ

ในการ ทำงานหนัก ครากตรา แขนกสิกร ของพระยาเทพศาสตร์สถิตย์
ได้ปรากฏแก่เพื่อนข้าราชการเป็นอันมาก ต่างมักจะเห็นพระยาเทพศาสตร์-
สถิตย์ หัวหน้าองค์กษากสิกรรมและอาจารย์โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรม
จับจอบเสียมทำงานหนัก ฝึกหัดนักเรียนครูกสิกรรมอยู่กลางแดดกลางฝน
เป็นปรกติ แม้แต่อาจารย์ประจำวิชากสิกรรมสาขาต่าง ๆ ผู้ได้รับปริญญา
สูงมาจาก สหรัฐอเมริกา และ ฟิลิปปีนส์ ตลอดจนนักเรียนครูกสิกรรม
ทั้งหลายผู้มาจากมณฑลต่าง ๆ ทั่วประเทศ ก็ได้รับการอบรมจากพระยา
เทพศาสตร์สถิตย์ โดยท่านทำตนเป็นตัวอย่างในทางสนุกในงานหนักกลาง
แดดกลางฝนอันเป็นข้ำจยให้ประเทศได้ กสิกรผู้สามารถทวิชาการ และการ
ปฏิบัติอย่างอวยแห่งชต่างนำต่อไป

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ได้เคยกล่าวแก่เพื่อนข้าราชการว่า วิชาการ
และการปฏิบัติทั้งสองอย่างนี้ประกอบกันเป็นส่วนสำคัญมากมายสำหรับกสิกร

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ (โห้ กาทดิษย์)

ในภายหน้า และเป็นของยากที่จะเพาะให้เกิดขึ้นได้ร่วมกันในบุคคลคน
 เดียว แต่วิชาศีลธรรมซึ่งราชการต้องการจะเพาะควรชนฝึคนราษฏรทั่วไป
 ในชั้นประถมและมีมัธยมศึกษา จำเป็นต้องอาศัยผลสำเร็จในคุณสมบัติ
 ารสองส่วนนี้ใหม่ประกอบกันจึงได้ ถ้าไม่แต่แรงทำ วิชาวิชา ก็จะไม่แตก
 ่างอะไรกับชาวนาทั่ว ๆ ไป หรือถ้าไปแต่วิชา ก็จะไม่ไ้เป็นชาว
 ไร่ชาวนาเสียด้วยซ้ำ ด้วยทำไม่ไหวหรือไม่อยากทำ เพราะเกิดโรคด้วย
 โศก มีผลเสียแล้ว

ราชการที่ พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ ได้ ทำมาในแผนก กสิกรรม ศึกษา
 ึ่งแต่เริ่มฝึกหัดกรกสิกรรมเป็นเวลา ๑๐ ปีเศษ เป็นงานซึ่งจะเห็นผลเร็ว
 ไม่ได้อยู่เอง แต่กรกสิกรรมที่ใคร่รับการฝึกหัดสำเร็จและกลับคนไปสู่ท้องถื่น
 ของตน มีทกมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร เป็นจำนวนไม่น้อยแล้วนั้น
 เมื่อมีโอกาสให้ช่องใดทำงานนอกทางที่โดยบรมมา ก็คงจะไ้เป็นเชื้อให้
 เกิดผลในทางกสิกรรมศึกษาในอนาคตเป็นแน่ ถึงที่สุดไ้เป็นนครสอนวิชา
 กสิกรรมก็อาจคงตัวเป็นกสิกรชนกลางไ้โดยไม่มากนักอย ผลที่พอจะเห็น
 ได้โดย ตรงในงานของ พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ ส่วนกสิกรรม ศึกษา ก็คือ
 ขรรดาโรงเรียนกสิกรรมในมณฑลต่าง ๆ ก็ไ้ตั้งขึ้นบ้างแล้วในเวลาต่อมา

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ ได้แต่ง แบบเรียน วิชาเพาะปลูก กับ แบบสอน
 อ่านหลายเล่ม ไ้แต่งบทละครพูดชวนชอคือเรื่อง จกกระแหล่น เพอนบ้าน
 ใหม่ แกงขวน และ แว่นตาของคณพ นอกจากนี้ไ้เขียนเรื่องเกยวด้วย
 การศึกษาสิกกรรม โดยมากเขียนให้แก่หนังสือพิมพ์กสิกรและวิทยาคารย
 ใช้นามปากกาว่า "กสิกร"

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ไม่ใช่ผมมันสย คบใครคบได้ เข้าไหนเข้าได้
เป็นฝรั่งคนยาก แต่เมื่อใครรักและคนเคยกับใครแล้วก็ไม่มวนลม ตาม
ธรรมดาคนเช่นนี้มักจะมีเพื่อนน้อย แต่ก็เป็นและมมีมิตรแท้ นิสัยของ

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์นั้นปรากฏชัด ทั้ง ทางราชการ และ ทาง ครอบครัว
ตลอดระยะเวลาที่ท่านมีอารมณ์ของคนหนึ่งอยู่ ความบกพร่องของคนเราที่
รักคนยาก คนคนยากนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเป็นความเยื่อหยิ่งถือตัว หรือ

เป็นความตระหนี่เห็นแก่ตัวเสมอไป พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ก็เป็นคนหนึ่ง
ซึ่งไม่น่าจะสงสัยว่าเป็นผู้เยื่อหยิ่งหรือเห็นแก่ตัวเลย เพราะมีโรคชดกัน
ชัดเจนนั่น คือ โรคช่อนตัวกับโรคปีกทองหลังพระ เป็นที่ทราบกันดีว่า

ได้เอาเนื้อหนอพอกเนื้อข้าง คอ ควักกระเปาะของตัวออกหนาราชการย่อย ๆ
แล้วก็นำตาเฉยเหมือนจะปิดไม่ให้ ใครทราบ ยิ่งเรื่องเห็นแก่ตัวยิ่ง
ปรากฏชัดในทางตรงกันข้าม เพราะทราบว่าในหมู่คนรู้จักว่า พระยา

เทพศาสตร์สถิตย์เป็นคนสนใจในสวัสดิภาพของคนทั่วไป และรักความเป็น
ธรรมอย่างยิ่ง เรื่องต่าง ๆ ที่ "กสิกร" แต่งไว้รวมทบทะเลศรพศ ย่อม
แสดงน้ำใจของผู้แต่งให้เห็นชัดในคุณธรรมดังกล่าวแล้วก็ได้

ชีวิตราชการของพระยาเทพศาสตร์สถิตย์ มีการ เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ
เมื่อแรกกลับจากประเทศอังกฤษ ก็ดำรงตำแหน่งครูในกรมศึกษาธิการ
แล้วย้ายไปดำรงตำแหน่งอื่น คือเป็นอาจารย์ในโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่ง

ภายหลังเปลี่ยนเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน เป็นผู้ช่วยกรมทบทพิชชา
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นสมุหบัญชีในกรมทบทนากระทรวงเกษตรา-

วิชาการ เป็นเลขานุการของที่ปรึกษากระทรวงเกษตรราชการ เป็นหัวหน้าใน
กรมเพาะปลูก เป็นข้าหลวงเกษตรมณฑลลพบุรี แล้วกลับมาเป็นอาจารย์
ในฟ้าสูงกรมมหาวิทยาลัย เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูประถม
กสิกรรม เป็นผู้อำนวยการงานในแผนกนี้ และได้เป็นหัวหน้ากองศึกษา
กสิกรรมในกรมวิสามัญศึกษาด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง เมื่อก่อนเวลาถึง
อนิจกรรมไม่กี่เดือน ได้ร้อขออนุญาตจากกระทรวงธรรมการให้พินหนาททาง
กระทรวง เพื่อดอกไปประจำหน้าที่อาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรม
ที่ทบวง จังหวัดสระบุรี เพื่อจะได้ทำหน้าที่นั้นตำแหน่งเดียวได้หมด

พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ บัวยเป็นโรคเนื้องอกในกระเพาะอาหาร ถึง
แก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ มีบุตรชายสืบสกุล
๒ คน คือ นายโสภณ กับ นายประเสริฐ กาฬศิษย์

ประวัติของพระยาเทพศาสตร์สถิตย์ ดังปรากฏอยู่ข้างบนนี้ ได้มา
จากหน้าคั่น ๆ ของหนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิงศพของท่าน เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๒ หนังสือแจกเล่มนั้นชื่อว่า “แกงขวน” เป็นละครสามองก์
ในฉากเดียวของ “กสิกร” ซึ่งเคยลงพิมพ์ในหนังสือวิทยารจารย์ เล่มที่
๒๗ ตอนที่ ๒ มาแล้ว

ประวัติชีวิตบนปลายของพระยาเทพศาสตร์สถิตย์เมื่อพิจารณาในแง่คร
ก็เป็นตัวอย่างที่ดีของครู น่าสนใจและน่าศึกษา ไม่น้อยกว่าประวัติครอื่น ๆ
ที่จะนำมากล่าวต่อไป

๑. เป็นปฐมอาจารย์ในทางหัตถศึกษา ในสมัย พ.ศ. ๒๔๖๐ ซึ่ง
เป็นปีที่โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม (ป.ป.ก.) มีกำเนิดขึ้น ณ

บริเวณหลวง หรือบริเวณสนามกีฬาแห่งชาติเขยวน เป็นสมัยการปกครอง
 รัชชประชาชาติไปไทย ดังนั้น ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยา จึงนับว่าเป็น
 ข้าราชการชั้นสูงและมีเกียรติมาก ข้าราชการชั้นพระยาในสมัยนั้น นับว่า
 เป็นเจ้าคนนายคน มีบริวารใช้สอยบริวาร จนมีคำกล่าวที่ว่า “สิบพ่อค้า
 ไม่เท่าพระยาเลี้ยง” เหตุฉะนั้น การที่พระยาเทพศาสตร์สถิตย์มาจับขวาน
 จับจอบ จับเสียม นำครูผู้ช่วยและนักเรียนฝึกหัดศรประถมกสิกรรมชุดที่
 ๑๐ นั้นไม่ทราบที่ ยกแปลงฝึก ลอกท้องร่อง ไร่ฝ้าย และเก็บฝักเก็บหญ้า
 โดยความเต็มใจอย่างหน้าเฉยตาเลย จึงเป็นของใหม่และของแปลกใน
 สายตาข้าราชการและประชาชนทั้งหลายในสมัยนั้นมากทีเดียว ซึ่งไม่มีใคร
 จะได้พบได้เห็น

ถูกยกเลิกของโรงเรียนฝึกหัดศรประถมกสิกรรมหลวง ชะรอยจะตก
 ถูกยกเลิกอาจารย์ จึงปรากฏว่าชั่วระยะเวลาเพียงไม่กี่ปีก็ต้องรื้อถอนย้ายไป
 ย้ายมาหลายครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ย้ายไปอยู่ที่พระประโทน จังหวัด
 นครปฐม เป็นเวลา ๑ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ย้ายไปอยู่บางสะพานใหญ่
 จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นเวลา ๗ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ย้ายไปอยู่
 ทัพขวาง จังหวัดสระบุรี เป็นเวลา ๘ ปี และใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ย้ายจาก
 ทัพขวางไปอยู่โนนวัต จังหวัดนครราชสีมา อีก ๑๕ ปี

การย้ายโรงเรียนแต่ละครั้งนั้นมาจาก พ.ศ. ๒๔๖๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๘
 เป็นการฝึกหัดอบรมไปด้วยในตัว เช่นเมื่อย้ายไปอยู่ที่พระประโทนต้องหยุด
 เรือนเพื่อสร้างโรงเรียนใหม่เกือบ ๘ เดือน เริ่มตนด้วยครู อาจารย์ ขน

เปรียบสมบัติพิเศษของโรงเรียนจากห้องไปลงเรือทกลองมหานาค แฉวเรือ
 ทกลองมหานาคออกมาแม่น้ำเจ้าพระยา ตัดข้ามไปฝั่งธนบุรี แล้วแฉวต่อไป
 มาทกลองข้างนอกใหญ่ไปจนถึงวัดพระประโทน ที่นครอาจารย์ไม่มทอยู่
 ที่อาศัยโรงเรียนนักธรรมและโสตถิ์เป็นทนอน จากเจ้าฉวงคำ พระยาเทพ-
 ศาสตร์สถิตย์ไต่เป็นผู้นำชดทอสะแก ชดทง้ำไต่ ชดทปรายที่ ทลอคจนชด
 วรรคกณทพชนฉฉ่า กว่าจะสำเร็จเป็นโรงเรียนชนมา ทกคนมอด้าน และ
 หงอไหลโคลย้อย แต่ร่างกายไม่ผอม ไม่เจ็บป่วย กินข้าวไต่ และร่าง
 กายสมบรูณคิ นคอยอดของหัดคศึกษา ทพระยาเทพศาสตร์สถิตย์อชม
 แจกจ่ายให้

ตอนย้ายไปข้างสะพานใหญ่กัหมอนกัน แต่กลบฉ่ายากยิ่งกว่าเพราะ
 ้องสร้างโรงเรียนในป่าคตคย ทนเข้าเวลา ๕.๓๐ น. พระยาเทพศาสตร์-
 สถิตย์แยกจอยแยกชวานำหน้า พวกรครและนักเรียนตามหลัง ผ่านป่าสี่
 เพื่อไปฉางหญ้าและโค่นต้นไม้ สำหรับเป็นทสร้างโรงเรียนและบ้านพักคร
 อาจารย์ ทนเราไต่เสียหิงอเป็นชวด ๆ เสียเลอคเพราะถูกไม้ชากชาก
 และประสยงานหนักยิ่งกว่าทพระประโทน ทชขนาดใหญ่ข้างทอ ๕-๖ คน
 ช่วกันชด ๗ วัน หรือ ๓๕ แรงจ้งเขาออกไต่ แม้กระเนนคตามอะไร ๆ
 ทหนักและยาก ก็คเป็นง่ายไปหมค ทกคนร่วมใจและเต็มใจทำงาน
 โดยไม่เห็นแก่เหนอยยาก เพราะพระยาเทพศาสตร์สถิตย์ทำเป็นทตัวอย่าง
 จ้งบรรคาลให้เห็นช้างเท่าหมไปหมค ทำให้ทอสู้อาชนะไต่ ทงครและ
 นักเรียนภายไต่การนำของท่าน ไต่กลายเป็นผู้ฉางงานฉอการอย่างชยันชน
 ฉ่าง และมีแรงแยกช่าวสารทงกระสอยไต่อย่างคนงานคนหนึ่ง เมอออก

จากโรงเรียนไปแล้ว การฝึกหัดอบรมดังกล่าว ก็ได้เป็นนิสัยขจัดจิตตัวไป
แม้ว่าในสมัยนั้นในวงการศึกษายังไม่ไ้รวมเอาหัตถศึกษาเข้าไว้ก็ตาม แต่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเห็นในเรื่องหัตถศึกษาหนักหนา จึงนับได้ว่า
ท่านเป็นบิดา หรืออุปฐมาจารย์ในทางหัตถศึกษาของเมืองไทยโดยแท้

๒. เป็นนักประชาธิปไตย การที่ได้มีโอกาสทำงานด้วยมือของตน
เอง เพื่ออบรมครูผู้ช่วยและนักเรียน และทำงานร่วมกับกรรมกรโรงเรียน
ตลอดจนได้รู้จักคบหากับกสิกรทั่วไป จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เป็นคนไม่ถนัดนอนเฉยๆ แม้จะอยู่ในสมัยราชาธิปไตยเต็มที กรรมกรวิบัติ
จนเป็นทาสและนิยมรักใคร่ของบุคคลภายในภายนอกทั่วไป และ
เป็นตัวอย่างของครุฑทศโคกแห่งหนึ่ง

๓. เป็นนักคิด ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ นั้น ได้คิดถึงปัญหา
สำคัญอย่างสำคัญอย่างหนึ่ง คือ เมื่อประกาศบังคับให้เด็กทั่วประเทศเรียน
หนังสือแล้ว เด็กจะมีทางไรทางนา ซึ่งเป็นอาชีพเดิมของพ่อแม่และบรรพ
บุรุษมาทำราชการเสียหมดหรือ เพราะโรคภัยการระบาดของไข้หวัด
และระบอบไปทั่วเมืองไทยอยู่แล้ว จะมีทางแก้ปัญหานี้ได้อย่างไร เจ้า
พระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ขณะนั้นเป็นอาจารย์อยู่ในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนหอวัง ซึ่งต่อมาเป็น
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จทอดพระเนตร
วิชาที่จะแก้ปัญหาดังกล่าว จะทำได้ด้วยการส่งสอนและฝึกหัดอบรมให้
นักเรียนประถมศึกษาในโรงเรียนประชาบาลทั่วประเทศ รักษาการทำงาน

ด้วยมือและมันส์ขี้จายในงานศิลปะ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพ
 ยบุรุษ แต่แก้ไขให้ดีขึ้นด้วย การใช้วิทยาศาสตร์ ทางเกษตร เข้าช่วย
 ทำให้เกิดผลดีกว่าเดิม เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเห็นดีด้วยกับความคิ
 ดนั้น แต่เกิดมีข้อหาใหม่ขึ้นมาว่าจะทำตั้งกล่าวได้อย่างไร เพราะครุ
 เมืองไทยสมัยนั้นเป็นแต่เพียงครูสอนวิชาสามัญ จะเอาขึ้นไปชั้นประ
 ณี ไก่จะทำไต่หรือ พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ก็เรียนแก้ปัญหาว่า จะทำได้ด้วย
 การจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม (ป.ป.ก.) ขึ้น โดยนอกจาก
 วิชาภาษาไทย วิชาครู คำวณ และการฝึกหัดสอนแบบโรงเรียนฝึก
 คุรประถม (ป.ป.) ของโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์แล้ว ก็ให้เรียนวิชา
 กสิกรรมและฝึกหัดทำการกสิกรรม หรือฝึกหัดงานกลางแจ้งให้ชำนาญด้วย
 เมื่อดอกไม้โตออกไป ก็ส่งไปเป็นครูน้อย ครูใหญ่ตามโรงเรียนประชาบาล
 ทั่ว ๆ ทั่วประเทศ นอกจากสอนวิชาครูประถมกสิกรรม พวกนี้ก็จะมี
 ช่วยสอนให้เด็กมีความรู้ทางกสิกรรมแผนใหม่ และอบรมให้มันส์ขี้จาย
 รักรงานเกษตร โดยสอนวิชาและศิลป์ในการทำสวนในโรงเรียนก่อน เพื่อ
 ให้อายุจะได้ขยายไปทำสวนเองบ้าง แล้วขยายต่อไปเป็นสุมาตราของกสิ
 ทั่วประเทศ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ก็เห็นดีด้วยกับความคิ ดนี้ จึงได้ตั้ง
 โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมชนบทบริเวณหอดวัง คคือ สนามกีฬาแห่ง
 ชาติเคยวน

๕. เป็นนักทำและเป็นบิดาของระบบการศึกษาเกษตร พระยาเทพ-
 ศาสตร์สถิตย์ได้ริบมอขหมายให้ รมฝึกหัดผลิต ครูประถมกสิกรรม ขึ้นมาใช้

ตามโครงการศึกษาประชาบาล ตามแนวความคิดที่กล่าวมาแล้วนั้น ทง
 กันจากไม่มีอะไรก็ได้ พระยาเทพศาสตร์สถิตย์ก็ได้ทอดอวย รัยทำงาน
 นั้นมาเช่นระยะ ๆ ตามลำดับ นับจากการสร้างโรงเรียน จัดหานักเรียน
 ผลิตรัฐช่วย กำหนดหลักสูตรและทำรัยคำร่าที่จะนำไปใช้สอนในโรงเรียน
 ผลิตรัฐประณมสถิตรวม และหลักสูตรที่จะใช้ในโรงเรียนประชาบาล
 ทั่วประเทศ ทง ๆ ที่ขาดเงินและมีอุปสรรคร้อยแปด พระยาเทพศาสตร์
 สถิตย์ก็ได้สร้างโรงเรียนผลิตรัฐประณมสถิตรวมจนสำเร็จ และสร้าง
 การศึกษาประชาบาลตามความคิดที่กล่าวมาแล้วข้างบน จนเป็นปกแผ่น
 แพร่หลายและเป็นผลดีแก่ประเทศชาติ จึงนับได้ว่า พระยาเทพศาสตร์สถิตย์
 เป็นนักรู้ และเป็นบิดาหรือเป็นปฐมอาจารย์ของการศึกษาเกษตรคดีใน
 มาแล้วเป็นอย่างมาก เป็นที่น่าเสียดายที่งานชิ้นนี้ของท่านดำเนินต่อมาได้
 เรียบร้อยเพียง พ.ศ. ๒๔๗๗ เท่านั้น แต่แม้กระนั้นโดยการมองเห็น
 การณ์ไกลของท่าน จึงได้สร้างอาจารย์ผู้ช่วยชนหลายคน เช่น นายอินทรี
 จันทรสถิตย์ (หลวงอิงศศรีสถิตร) พระช่วงเกษตรศิลปการ (ช่วง
 โดจายะ) หลวงผลสัมฤทธิ์สถิตรวม (ผล สิ้นธุระเวชญ์) หลวงสุวรรณ
 วาจากสถิติ (ทองดี เวศานนท์) และคนอื่น ๆ จนไว้ดำเนินงานแทนตัว
 ท่านต่อไป

ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ จะเป็นด้วยเหตุผลกลใดไม่ทราบแน่ กระทรวง
 ศึกษาธิการสมัยนั้น ได้ยกเลิกชั้นประถม ๕ ประถม ๖ และระบบการศึกษา
 เกษตรตามโรงเรียนประชาบาล ซึ่งสร้างมาด้วยความยากลำบากอย่างนี้
 เสียหายยิ่ง ในวันหนึ่งข้างหน้า เมื่อเราคิดถึงการสร้างเศรษฐกิจขอ

ประเทศเมอโด เมื่อนั้นเราจักรวีสักกันว่า การล้มเลิกระบบการศึกษาวิชา
 เกษตรของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และของ พระยาเทพศาสตร์สถิตยณ
 เป็นความผิดพลาดที่น่าเสียดายที่สุด ที่จะสร้างคนใหม่แทนไม่ได้ง่าย ๆ เลย
 ๕. เป็นบิดาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อโรงเรียนฝึกหัด

ครูประถมศึกษาศรีธรรม และระบบการศึกษาทางกสิกรรมของโรงเรียนประชา-
 ชาติของกระทรวงศึกษาธิการได้เลิกล้มไปใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ดังกล่าวแล้ว
 บรรดาอาจารย์กสิกรรมทั้งหลายก็กลายเป็นคนไร้ประโยชน์ หรืออยู่เฉยๆ
 แต่พอต่อกับทางกระทรวงเกษตรได้เข้าสู่นโยบายที่จะส่งเสริมการเกษตรของ
 ประเทศเป็นการใหญ่ จึงได้ขอโอนอาจารย์เกษตรจากกระทรวงศึกษาธิการ
 ไปอยู่กระทรวงเกษตรเกือบหมด ทำให้กระทรวงศึกษาธิการเจ้าของคน
 เหล่านั้นมาแต่เดิมขาดบุคคลผู้เป็นสมอในทางการศึกษาเกษตรตลอดมาอย่าง
 น่าเสียดาย ครั้นมาอยู่กระทรวงเกษตร โดยนิสัยที่เคยเป็นครูมา จึงได้
 ร่วมมือจัดตั้งวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ขึ้นมา
 เป็นลำดับ จนบัดนี้มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้กลายเป็นมหาวิทยาลัยที่มี
 ค่าของชาติ และมีความเป็นยกแผ่นมั่นคง มีนักเรียนศึกษาอยู่ในคณะ
 และในชั้นต่าง ๆ เป็นจำนวนถึง ๑,๕๐๐ คน จึงนับได้ว่า พระยาเทพ-
 ศาสตร์สถิตยณเป็นบิดาของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ด้วย

๖. ช่วยสร้างประเทศจากแง่เกษตร งานหลายอย่างทำอยู่ในโรงเรียน
 ฝึกหัดครูประถมศึกษาศรีธรรมสมัย ๔๐ ปีในนี้ ซึ่งสมัยนั้นเห็นกันว่าเป็นของ
 เล่น ได้ก็กลับกลายเป็นเครื่องมื่ออุปกรณ์การกินที่อยู่ของพลเมือง และ
 กลายเป็นเศรษฐกิจสำคัญของประเทศเช่นหลายอย่าง เช่น การปลูกผักไถ่

ช่วยใหม่ผักกั้น ผักยางอย่างที่ทำมาปลูกในครั้งนั้น ได้กลายเป็นสินค้า
 และอาชีพชน เช่น กระหล่ำปลี กระหล่ำตอก และมะเขือเทศ ครั้งก่อน
 เมืองไทยไม่เคยมี ต้องซื้อเขากิน บัดนี้ก็ได้กลายเป็นของธรรมดา ปลูก
 กันเป็นสินค้าแพร่หลายตลอดมาหลายสิบปีแล้ว ชาวโพดซึ่งปลูกกันต่อมา
 จากสมัยโน้น เวลานี้ได้ทวีจำนวนผลผลิตขึ้นเป็นขลกระเบอบสองแสนตัน และ
 ขายเป็นสินค้าออกได้ปีละ ๒๐๐ ล้านบาทแล้ว ไก่ซึ่งเริ่มเลี้ยงมาในสมัย
 โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม บัดนี้ก็ได้กลายเป็นงานอาชีพใหม่ของ
 กสิกรไทยและคนไทย มีมูลค่าปีละ ๕๐-๖๐ ล้านบาทขึ้นมาแล้ว กำลัง
 จะทวีขึ้นเป็นร้อยล้านและหลายร้อยล้านบาทในอนาคต ครุและศิษย์ของ
 โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม ทลาออกจากงานราชการไป ทำงานกสิ-
 กรรมได้ผลดี จนเขาชนมั่งมีไปก็เป็นจำนวนหลายคน

เหล่านี้เป็นผลดี ซึ่งเกิดจากโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมของ
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และของพระยาเทพศาสตร์สถิตย์

สรุปแล้ว พระยาเทพศาสตร์สถิตย์เป็นครูตัวอย่างที่เด่นคนหนึ่งของ
 กระทรวงศึกษาธิการ แม้ท่านจะจากเราไป ๓๐ ปีแล้ว แต่ผลงานของ
 ท่านก็ยังงอกเงยและเกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองไทยอยู่ตลอดไป บุคคล
 เช่นนี้ ถ้าจะเทียบกันแล้ว ก็มีค่าแก่บ้านเมืองมากกว่าทองเท่าน้ำหนักดี
 หลายสิบหลายร้อยเท่า สมควรที่เราคนไทยรุ่นหลัง จะเทิดทูนท่านไว้
 เป็นตัวอย่างและหาทางทำให้เมืองไทย "สูงชัน" อย่างท่านบ้าง แม้ไม่ได้
 ขนาดท่าน ได้แต่เพียงส่วนหนึ่งของท่าน ก็เรียกได้ว่าไม่เสียที่เกิด.

หลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ

พระยาอนุกิจวิธูร

(สันตติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๕๑

พระยาอนุกิจวิธูร เป็นบุตรพระยาไชยสุรินทร์ (เจียม เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ท่านอยู่ เป็นมารดา พระยาอนุกิจวิธูร เกิดเมื่อวันท ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ที่บ้านตำบลสะพานหิน จังหวัดพระนคร เป็นน้องร่วมบิดามารดากับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

พระยาอนุกิจวิธูร เริ่มเข้ารับราชการเมื่ออายุ ๑๖ ปี รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๓๐ บาท ด้วยความอดสาหัสและซื่อตรงในการปฏิบัติหน้าที่ ประกอบทั้งมอปลนิสัยใจคอเยือกเย็นเห็นอกเห็นใจผู้อื่น มีความสุภาพอ่อนโยน เข้าใจคนเข้าใจ มองชีวิตในแง่ดี รุจกแก้ไขทุกข์ประสพและมีหลักธรรมประจำใจ จึงทำให้ท่านมีความเจริญก้าวหน้าในราชการจนได้รับตำแหน่งและความรับผิดชอบสูงขึ้นเป็นลำดับ ท่านดำรงตำแหน่งช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๗๐๐ บาท กร่ำถวายเป็นคัมลาชอกจากราชการเนื่องจากป่วยเป็นแผลเรื้อรังที่เท้า เมื่ออายุได้ ๔๘ ปี และเม้ออกจากราชการแล้ว ด้วยมอปลนิสัยมีความคิดริเริ่ม ชอบงานอดิเรกและชอบการสมาคม จึงคิดตั้งสภาโกศลทำให้ท่านได้ชื่อว่าเป็นผู้มีส่วนช่วยให้การเลี้ยงไก่แพร่หลายขึ้นในประเทศไทยเราคงทเห็นอยู่ทุกวันนี้

เนื่องจากพระยาไชยสุรินทรผู้บิดาได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อพระยาอนุ
 วิกรมอายุได้เพียง๒ขวบ และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอายุได้เพียง๖ขว
 เท่านั้น จึงตกเป็นภาระหนักแก่ท่านอยู่ ผู้เป็นมารดาในการเลี้ยง
 และให้การศึกษาศาสนาธรรมของ ท่าน ๒ คน โดยอาศัยรายได้เล็ก
 น้อย ๆ ทางการเย็บขกักร้อย นายสนั่น เช่นผู้รกรการเรียนมาแต่เขา
 และได้ถ่ายทอดความรู้ให้นายสนั่นทอดูแล โดยสอนให้อ่านเขียนทบทวนเข้ากา
 เริ่มตน แล้วไปเรียนกษัตริย์มหานอ (ขุนอนุกิจวิกรม) ทวดเชียงเสน (วิ
 ยพิตรพิมุข) ซึ่งเป็นวงศ์ไกลบ้าน แต่ครั้งยังเรียกว่า “ตอหนังสือ
 สถานทเวรณในสมณน นโมโตะ มานัง ตงทกวนน นกรเวรณนงเวรณกยพ
 อจารย์ทตอหนังสือกนอนเอกเขนก

เมื่อพระยาอนุวิกรมอายุ ๑๑ ปี ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวง
 อยู่เวรฤทธิชัยในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ
 ๒ ปีต่อมา จึงได้โอนจากมหาดเล็กหลวง มาเป็นมหาดเล็กสมเด็จพระ
 พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ และในบั้นตนเองก็สอบได้ภาษา
 ไทยประโยค ๑ แล้วเข้าเรียนต่อในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ สอบได้
 ประกาศนียบัตรครูฝ่ายภาษาไทย จึงได้เข้ารับราชการ ในชั้นนี้ เมื่อทำ
 สอบได้ประกาศนียบัตรครูฝ่ายภาษาไทย ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ แล้วก็ได้เป็นค
 ใหญ่โรงเรียนสาธิตวัดสังฆาราม ผู้อ่านในปัจจุบันบางคนคงรู้สึกแปลกใ
 ว่า พระยาอนุวิกรมจะเป็นครูใหญ่ได้อย่างไร เมื่อมีอายุเพียง ๑๖
 เท่านั้น และทั้งยังไม่เคยมีประสบการณ์ในการเป็นครูมาก่อนเลย แ

พระยาอนุกิจวัชร

(ต้นตอ: เทพเสดดิน ณ อยุธยา)

ขอคงไม่ขอสนับสนุนฐานใดที่ยังได้กล่าวการแสตงถึง พระปรีชาญาณในการ
 เลอกคนเข้าประจำตำแหน่งหน้าที่ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรี
 นฤนาถ ซึ่งขณะนั้นทรงพระนามว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
 กัญญากรวรวชิษฐ ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ และในขณะนั้น
 ก็พระเจ้ายาฮารมศักดิ์กมทร ขณะเมื่อเป็นนายสนั่น ดำรงตำแหน่งผู้ช่วย
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ได้ทรงเลือกส่งไปศึกษาเพิ่มเติม
 ณ ประเทศอังกฤษ การที่ท่านได้ดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนสายสวัสดิ
 สันฐาน และครูโรงเรียนราชวิทยาลัย รวมเวลา ๔ ปีนั้น ย่อมเป็น
 ประสพการณ์ เริ่มแรก อันได้ทำให้ได้นำไปประยุกต์ใช้ในการ ปฏิบัติหน้าที่
 ราชการ ซึ่งส่วนมากเป็นหน้าที่เกี่ยวกับราชการปกครอง ให้บรรลุผลได้เป็น
 อย่างดียิ่งตลอดอายุราชการของท่าน

หม่อมเจ้าพนศรีเกษม เกษมศรี เจ้าชายอง ฝึกการ และอาจารย์ใหญ่
 โรงเรียนเซนต์ยอห์นธรรมวิทย์ รมสังว่า “คุณเป็นลูกศิษย์ของเจ้าคุณอนุกิวิจิตร
 เมื่ออยู่โรงเรียนราชวิทยาลัย ยานส์มเด็จพระเจ้าพระยา ในโรงเรียนนั้นมคร
 ภาษาไทยอยู่ ๒ คน เจ้าคุณอนุกิวิจิตรเป็นคนหนึ่ง ท่านสอนภาษาไทย
 ทั้งแก่ชนเล็กจนชนใหญ่ ชนเล็กก็มีอ่านหนังสือแบบเรียนเร็ว เมื่ออ่านออก
 แล้วก็มีเขียนตามคำบอก และแต่งไทย ฉะนั้นจำได้ว่า บางวันท่านเอาของ
 กระจงมาให้ดู เช่น เมื่อจะสอนเรื่องแมว ก็เอาแมวมาด้วย เจ้าคุณอนุกิวิจิตร
 ท่านเป็นครุฑมากคนหนึ่ง นักเรียนทั้งรักและทึ่งเกรง”

ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ เมื่อกรมศึกษาธิการวางระเบียบการแบ่งแขวง
 การศึกษาในกรุงเทพฯ ๗ ingtonงานตรวจโรงเรียนและวางระเบียบตรวจ

โรงเรียนและสอบไล่ตามวิธีใหม่นั้น ท่านก็ได้รับตำแหน่งนายตรวจแขวง
 กลางพระนคร และขุดตมมากได้เลื่อนเป็นนายตรวจกรมศึกษาธิการใน
 พ.ศ. ๒๔๔๕ ขณะเมื่อดำรงตำแหน่งนายตรวจใหญ่ กรมศึกษาธิการ
 ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นคณะข้าหลวงตรวจการศึกษา ไปตรวจการศึกษาในประเท
 ญูปูนเป็นเวลา ๓ เดือนเศษ ร่วมไปกับเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
 ครองบังเป็นพระยาวิสุทธิวิสัยศักดิ์ ทศพิเศษ ออกไปกับเรือพระที่นั่งจัก
 ไปรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครองดำรงพระยศเป็น
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรง
 สำเร็จการศึกษาและเสด็จกลับประเทศไทยผ่านประเทศญูปูน ข้าหลวงชุด
 ประกอบด้วย หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
 ขุนอนุกิจวิจิตร (พระยาอนุกิจวิจิตร) และนายอิน สาริกบุตร (พระยา
 บรรณาคม) การไปตรวจการศึกษาครั้งนี้ กระทรวงศึกษาธิการของประเทศญูปูน
 อนุญาตให้ให้เจ้าหน้าที่ประจำอยู่ด้วยตลอดเวลาหนึ่งนาย จึงได้เห็นวิ
 ศึกษาศาสตร์ของประเทศญูปูนอย่างกว้างขวาง อันเป็นประโยชน์ในการนำ
 ปรับปรุงการศึกษาในบ้านเมืองของเราเป็นอันมาก

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๕—๒๔๕๕ พระยาอนุกิจวิจิตรได้เล

ตำแหน่งขึ้นเป็นลำดับ กล่าวคือ จากนายตรวจใหญ่กรมศึกษาธิการ
 ข้าหลวงตรวจกรมมณฑลทรงเก่าคนแรก ผู้ช่วยเจ้ากรมกรมตรวจกระทรวง
 ธรรมการ อาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนราชวิทยาลัย ปลัดกรมกรมตร
 กระทรวงธรรมการ ข้าหลวงตรวจการกระทรวงธรรมการ และหัวหน้า
 ข้าหลวงตรวจการ กระทรวงธรรมการ

ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ เมื่อกระทรวงธรรมการมีนโยบายส่งเสริมการ
 ศึกษาตามวิสามัญ คือ วิชาช่างต่าง ๆ ให้มีในหลักสูตรสามัญด้วย ขณะนั้น
 พระยาอนุกิจวิกรมบรรดาศักดิ์เป็นพระ ได้รับตำแหน่งผู้อำนวยการหัตถกรรม
 กรมศึกษาธิการ คึกขัยพระยาโอวาทวรกิจ (เหม ผลิตพันธ์) ผู้อำนวยการ
 พณิชการ ซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นพระโอวาทวรกิจ การท่งตำแหน่ง
 ผู้อำนวยการหัตถกรรมและผู้อำนวยการพณิชการชน ก็เพื่อเตรียมครุ
 ประเภทในโรงเรียนฝึกหัดการหัตถกรรม อันเป็นต้นกำเนิดของโรงเรียน
 เพาะช่าง ปัจจุบันนี้

หลวงวิศาลศิลปกรรม กล่าวว่า “พระยาอนุกิจวิกรม ได้พยายาม
 รวบรวมช่างต่าง ๆ มารวมกัน โดยเฉพาะวิชาช่างถม เมื่อได้รับตำรา
 ถมนครมาจากพระยาเพชรบูรณ์ (ตัน รักษะประจิต) แล้ว ท่านก็เชิญขุน
 ประณีตถอมกิจ (หยุบ จิตระกิตติ) ซึ่งมีความรู้วิชาถมขานพานมาร่วมด้วย
 เราช่วยกันคิดหาวิธีปรับปรุงการช่างถมให้ดีขึ้น จนในที่สุดผมจึงคิดวิธี
 ลงขาลถม โดยใช้น้ำกรตกักได้สำเร็จ ดังที่เรียกว่า ถมจุฑาธูท ทุกวัน
 นี้ จึงถามดีกว่าถมขานพานเป็นอันมาก”

ใน พ.ศ. ๒๔๕๗—๒๔๕๘ พระยาอนุกิจวิกรม ได้ดำรงตำแหน่ง
 ปลัดกรมวิสามัญศึกษา และ เจ้ากรมวิสามัญศึกษา ในกรมศึกษาธิการ
 ตามลำดับ ต่อมาเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประคิษฐานโรงเรียน
 ข้าราชการ พลเรือน ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็น
 คุุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ท่านก็ได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ ด้วยความ

เป็นผู้มีอุปนิสัยเยือกเย็น จึงตกต่อประสานงานอันเป็นงานขนรรวมให้ทำเนียบ
ไปโตโดยราบรื่น ตลอดจนขยายบริเวณออกไปกว้างขวางทั้งที่เห็นอยู่ทุก
วันนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านเป็น
ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการเพิ่มขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่ง

หม่อมเจ้าพนศรีเกษม เกษมศรี รัชสังว่า เมื่อทรงจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัยจนแล้ว พระยาอนุกิจวิจิตร เป็นผู้อำนวยการ คนเป็นคนข
คณบดีกษัตริศาสตร์และวิทยาศาสตร์ พระยาวิทยาปริชามาตย์ เป็นคนข
คณบดีรัฐประศาสนศาสตร์ เราทำงานกันอย่างเห็นกันเองและสบายใจมาก

ขุนสันตติประพันธ์ (ยง นิลประพันธ์) ตำแหน่งนายเวรช
เทียบเท่าหัวหน้าแผนกสารบรรณ สำนักงานเลขาธิการกรมในสมัยนั้น เคย
ทำงานอยู่กับพระยาอนุกิจวิจิตร ตลอดเวลาที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เสด็จถึงวิทยาการของพระยาอนุกิจวิจิตร ซึ่ง
เราท่านจะนำมาเปรียบกษการปฏิบัติราชการในปัจจุบัน ก็จะได้แนวการมา
เปรียบเทียบได้บ้าง หลักการทำงานของท่านมคงต่อไปนี้

๑. ทำงานอย่างมีแผนงาน ไม่ถือเอาเหตุเฉพาะหน้ามาเป็นสำคัญ
เลย ในการที่จะบนทกเรื่องเสนอหรือสั่งงานใด ๆ มักถามความคิดเห็นของ
เจ้าหน้าที่ก่อนเสมอ ถือเอาความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่เป็นหลักในการ
พิจารณาด้วย และในการทำงานทุกอย่างท่านวางแผนงานไว้ก่อนเสมอ

๒. รู้จักใช้คนให้เหมาะแก่งาน เมื่อจะใช้ให้ใครทำอะไร ก็พิจารณา

นิสัยของผู้นั้นเสียก่อน เมื่อเห็นว่านิสัยเหมาะสมกับงานนั้น จึงให้ทำ

๓. เมื่อจะสั่งให้ใครทำอะไร เช่นจะให้ใครร่างหนังสือ ท่านก็บอกหรือดวงวัดปลื้มประสงค์ของการร่างหนังสือนั้นเป็นอย่างดีเสียก่อน แล้วก็ยอมถามว่า ผู้นั้นเข้าใจอย่างไร ถ้าเข้าใจยังไม่ถูกต้อง ก็ชี้แจงให้เข้าใจ เมื่อเห็นว่าเข้าใจถูกต้องดีแล้วจึงให้ไปร่าง

นอกจากนี้ ยังไม่ทำให้คนทำงานเสียกำลังใจ เช่นเมื่อใครร่างหนังสือมาแล้ว ไม่เคยแกล้งเสียจนผิดรูป ซึ่งจะทำให้ผู้น้อยเสียกำลังใจเลย ท่านแก้แต่ทว่าเป็นเพียงเล็กน้อย และชี้แจงให้เข้าใจอย่างเป็นกันเอง

๔. นายอธิคนทุกคนและสนับสนุนให้คนทำงานมีความคิดริเริ่ม เช่นการวางแผนจะมีการจัดระเบียบงานสารบรรณใหม่ ท่านบอกกับชนชั้นที่ประพันธ์ว่า “ลองคิดว่าจะจัดอย่างไรดี ถ้าฉันจะจัดการส่งไป ฉันไม่ไต่เป็นผลทำเอง ก็จะลำบาก” ดึงนเป็นตน

๕. มีความเข้าใจในการประสานงาน เมื่อเกิดความไม่เข้าใจกันระหว่างผู้ใดในที่ทำงาน ก็พยายามปรับความเข้าใจทั้งสองฝ่าย ไม่เคยพึ่งความข้างเดียวเลย ท่านไม่เพียงแต่จะมีความสามารถในการจูงใจคนผู้อยู่ไต่ยังคงขัญญาของท่านให้ทำงานเท่านั้น ยังสามารถติดต่อกับบุคคลรุ่นเดียวกันหรือเหนือกว่าไต่ได้อีกด้วย ทั้งนี้ก็เพราะอุปนิสัยเยือกเย็นของท่านเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ยังมีความละเอียดถี่ถ้วนและรักความเป็นระเบียบอยู่มาก

บันทึกส่วนตัวของพระยาอนุกิจวิจิตร ครึ่งไปตรวจโรงเรียน
ในมณฑลพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ขณะเมื่อดำรงตำแหน่งข้าหลวง
ตรวจการ กระทรวงธรรมการ แส่คงถึงอุปนิสัยใจคอของท่านได้เป็นอย่างดี

“๓ กันยายน เวลาเช้า ๓ โมงเศษ ไปวัดเชิงศรี ตำบลเมืองเก่า
อำเภอเมือง พระเลี่ยมเจ้าอธิการ มีพระ ๒๑ รูป เด็ก
๔๑ คน เวียนนวกฎี ๘ คน นอกนั้นเวียนรวมที่ศาลา
นายทองมากสอบไล่โคชนประถมปีที่ ๒ เป็นครุ สอนเพียง
ประโยคक्रमลไม่ไค่เก็บเงิน ทั้งเด็กทงสถานทีเวียนสภปกครอง
ชนศาลากวาทผงแล้วจะให้ลงใตจนกัไม่ไค่ เอาไปหมกไว้
ตามไค่มาและธรรมาสน์

โรงเรียนชนคินไม่เห็นด้วยเลย คนสอบต้องกินข้าว
ต้องนุ่งผ้า ไม่ไค่เงินเดือน จะเอาอะไรกิน และถ้าเขาออก
เสีย จะหาตัวแทนกัไม่ไค่ง่าย กว่าหาไค่เด็กกัแตกกันไป
แล้ว ต้องทงตนกัใหม่ไม่รู้จักจบ สู้ให้พระสอนเป็นเวร
เวียนกันไม่ไค่ มีครุทะยอยกันเสมอ จะออกคนสองคนผลกั
ไม่เสีย หรือตงอย่างคิษย์ใคร ใครกัสอน แล้วระหว่าง
หลาย ๆ วัดเรามีโรงเรียนสูงเสี่ยแห่งหนึ่ง เด็กนิยมแล้ว
เก็บค่าเล่าเรียนกัง่าย หากครูกัง่ายด้วย

๔ กันยายน

ข้ามเรือจ้างไปวัดสวัสดิการาม อยู่ท้ายตลาด ตำบล
 วังไม้ขอน อำเภอเมือง พระใหญ่กาฬมู เป็นสมภาร พระ ๒๑
 รูป เต็ก ๒๐ คน เรียบนนกฎตามธรรมทาวัด แต่แบ่งเป็น
 ๒ คณะ อีกคณะหนึ่งเรียนที่ศาลา นายสุข คงอยู่ เงิน
 ไม่ได้เป็นครู มัคฆ์ ๕๐ คนเศษ เป็นหญิง ๘ คน เก็บเงิน
 เทอมละบาท แยกสอนตามแยกโบราณ มีไม้เรียวถือเป็น
 อาวุธสิทธิ์อันหนึ่ง เมื่อจะบอกให้เด็กหยุด ก็ตียาวลงที่
 กระดาน เมื่อได้ยินดังนั้น ทำให้นกตงซุนอนุกิจวิธ (มหา
 หนอ) ครุเดิมของเรา เคยได้ยินที่กระดานให้พวกเราหยุด
 วิธสอนของครูคชคนนคล้ายคลึงกันจริง ๆ

๕ กันยายน

๔ โมงเช้า ไปที่โรงเรียนสตรีที่วิทยาลัย เป็น
 โรงเรียนประถมประจำเมือง มีนักเรียน ๓๘ คน เก็บเงิน
 เทอมละ ๑ บาท เค็มเคยเก็บ ๓ บาท นักเรียนพากันออก
 หมัด จึงตงลตลง มีครู ๒ คน ครูใหญ่ชื่อ พระครูเวก
 เป็นเจ้าคณะแขวงอำเภอเมือง มีวิชาอย่างซนเก่า เป็นนักเรียน
 มกุฎวิทยาลัย เป็นผู้คงแก่เรียน สอนวิชาชั้นประถมได้
 ครองอีกคนหนึ่งเพ่งบวชพรุชาน เป็นนักเรียนโรงเรียน
 ตัวอย่างมณฑลเมื่อครั้งตงฝกหัดครู

พระครูเวกท่าทางดี หน่วยก้านฉลาด พดจาโวหาร
 กต จึงมีคนนกลอยมาก

สถานทีเลาเรียนเป็นรูปศาลา มีเส้า ๒ ชั้น รอย
ตัวจกเป็น ๕ ห้อง ๕ ชั้น พองามักควรเป็น ๒ ชั้น ถ้าเส้า
ไม่เกาะระจกไค้ ๔ ชั้น โรงเรียนนี้สร้างสำเร็จด้วยเงินส่วน
ตัวของพระครูเวกมากอยู่ ฯลฯ

วันนมีการประชุมอำเภอกึ่งกลาง หลวงจรูญฯ
ผู้รักษาราชการแทนเชิญให้ไปประชุมด้วย เฝอญพระครูเวกมา
เขาจึงชวนเข้าประชุมด้วย เรื่องประชุมมีญหาในเรื่องการ
ศึกษา ไม่ใคร่มีอะไร เพราะตัวอำเภอนี้ได้มาเลยสัก
อำเภอกเดียว ให้ปลัดหรือสมหัญชมาแทน ทักตั้งใจไว้ว่า
จะเทศน์สักกณทักเลยหมดศรัทธา เพราะพวกมากไปก็ไม่ได้
ประโยชน์เท่าใด ด้วยเหตุว่า เราไม่มีอำนาจสั่งการเค็ดขาด
ไค้แต่แนะนำ ฝ่ายเขาทั้งหลายก็เป็นแต่ผู้แทน เขาก็เค็ด
ขาดไม่ได้เช่นกัน หัวข้อที่ประชุมกมนกเดยว หากเราเป็น
หัวหน้าคงเสร็จภายในครึ่งชั่วโมง นกนเวลาตงเกอย๓ชั่วโมง
ประโยชน์ก็ห้ามมากไม่ แต่กเป็นการตทฝนตกแม่จะเล็ก
ประชุมเสยวัน ๆ ก็กลบยไม่ได้ พกนคนละที่ ๒ ที่โยนกัน
เล่น พอฟังแกวราคาญไค้ ตักว่านังคอยฝนหลังแข็งเปลา่า ๆ

๒ กันยายน

๒ ชั่วโมงกว่า ครนไค้เร็วมาก

แต่มีที่ ลำหนั่งใหญ่พอไปได้อีกลำหนั่งเล็กและรวด้วย
 เคยนั่งลำละ ๓ คน ต้องนั่งเพียง ๒ คน ยิ่งชำรุดทก
 ของไม้ไผ่ก็อึดด้วย เขาก็ไม่เจตนาแกล้ง แต่เป็นด้วยหาเรือ
 ไม่ได้ ถึงเกิดตเวลาเราผ่านมาไม่เห็นมีเรือกลานัก ออก
 จากอำเภอแวงวักท่าโก ซึ่งอยู่ใต้อำเภอเล็กน้อย มีพระ ๖
 รูป โต๊ก ๙ คน รวมเรียนที่ศาลาแห่งเดียว วัดเล็ก กุฎี
 โกละโกละ แต่ศาลาพอใช้ นับว่าพอใช้เป็นโรงเรียนได้
 หากต่อไปจะตั้งเป็นโรงเรียนอำเภอก็ใช้ได้ ๗ ล ฯ

จากวัดวังเข็กไปวัดคลองพิง ตั้งอยู่ที่ปากคลองพิง
 เป็นวัดชั่วคราวมีสภาพเป็นโรงนา ไม้ไผ่แฉะ เพราะจะรื้อแต่
 เขาคคลองพิงให้ทลนานาน เพื่อทนชนรถไฟที่สถานีบ้านใหม่
 วนัน แต่หาทุนไม่ เพราะน้ำในคลองพิงมาก ลึกตง
 ๕-๖ ศอก แต่แคบแฉะเรือไม่ถนิต นากเซยวจัก ถอ๊ก
 ไม้มีไซไซ แฉะแทนกไม่ถง สองฟากคลองตันออชนตลอด
 ทาง ไม้รู้จะทำประการใด เลยให้คนเรือสาวตั้นออกตัก ๆ
 ไป กว่าที่จะออกปากคลองไต่กัจวนค้ำ ๗ ล ฯ”

มีผู้สังเกตว่า เจ้าพระยาอัครมหาศกตมนตรีกับพระยาอนุจักรวิรุ สอง
 พนชงน แม้ว่าจะห่างกันประมาณ ๔ ปี ก็เป็นครุเป็นศิษย์กัน เป็นพ
 เพื่อนองกันและเป็นเพื่อนร่วมงานกันได้เป็นอย่างดี ท่านเคารพตอกันและ

ช่วยเหลือกิจการงานกันโดยตลอดมา ชาติกล่าวได้ว่า ความสำเร็จทางการศึกษาซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ดำเนินการมา ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินงานตามโครงการที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีได้ริเริ่มไว้เดิมหรือจะเป็นโครงการใหม่ก็ตาม พระยานุกิจวิจิตรเป็นส่วนร่วมด้วยมิใช่น้อย หรืออาจเรียกว่า ท่านเป็นแขนงหนึ่งของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็น่าจะไม่ผิด เริ่มแต่ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ เมื่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกลับจากประเทศอังกฤษ มาทำการสอนวิชาครูและวิชาคำนวณอยู่ในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ และเป็นพนักงานแต่งแบบเรียนประจำกรมศึกษาธิการ ทำหนังสือสอศตธรรมวิชา พระยานุกิจวิจิตร ครอง ม บวรดา คัดกั เป็นขุนอนุกิจวิจิตร ก็ได้ช่วยแต่งหนังสือสอศตธรรมวิชาเล่ม ๑, ๒ ซึ่งมีเรื่องของนายชายและนายชม เป็นคติสอนใจนักเรียนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เห็นจะเป็นด้วยประสิทธิภาพในการแต่งหนังสือทรงงานเองที่ท่านมีความปรารถนาจะให้หนังสือส่ง่าย ๆ เจ็ดศักรวมให้เด็กอ่านมาก ๆ ท่านได้พัฒนาความคิดนี้แก่หลานของท่านคนหนึ่งที่เรียนสำเร็จปริญญาตรรกวิทยาว่าควรคิดเอาเรื่องในชาดกมาเขียนง่าย ๆ ให้เด็กอ่าน พร้อมกับมอบมรดกห้องสมุดของท่านให้มาเป็นมรดกแก่หลานผู้นั้นอีกด้วย

เมื่อประจักษ์ฐานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น พระยานุกิจวิจิตร ได้รับตำแหน่งผู้บัญชาการ ในตอนแรกท่านรู้สึกหนักใจอยู่มาก เพราะเป็นงานใหม่ซึ่งจะต้องรวบรวมแผนกต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในสังกัดกระทรวง

อื่น ๆ เขาควรถูกแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนี้ ก็เพราะทรงตระหนักว่า
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีพลอยว่า “ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวทรงแต่งตั้งเธอให้ดำรงตำแหน่งนี้ ก็เพราะทรงตระหนักว่า
 จะต้องเป็นผู้ช่วยเหลืออยู่เสมอ ” พระยาอนุกิจวิจิตรจึงคลายความวิตก
 และปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ พระยาอนุกิจวิจิตร เคยเล่าว่า
 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเมื่อก่อนมอบหมายหน้าที่ และความรับผิดชอบให้
 แล้ว ท่านให้ความไว้วางใจและอำนาจสิทธิ์ขาด เช่น เมื่อก่อนท่านนักเรียนใน
 โรงเรียนราชวิทยาลัยเกิดสไลด์ไฟรั่วไม่ยอมดับประทานอาหาร เมื่อเจ้าพระยา
 ธรรมศักดิ์มนตรีได้ทราบเรื่องนั้น จึงบอกกับพระยาอนุกิจวิจิตรว่า “ ผมมอบ
 ให้เป็นอำนาจสิทธิ์ขาดของเธอในการจัดการเรื่องนี้ ” พระยาอนุกิจ-
 วิจิตรจึงหาทาง撲救ได้ลดละยั้งประณอมได้สำเร็จ อีกตอนหนึ่งซึ่งแสดง
 เกียรติคุณว่า สอนพี่น้องนมความเข้าใจกันเป็นอย่างดีคือ ในคราวที่ท่านอยู่
 คุมารค่าตั้งอนุสรณ์ที่สวนพระยาอนุกิจวิจิตร เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
 พுகกับพระยาอนุกิจวิจิตรว่า “ งานในบ้านเบ็นของเธอ นอกบ้านเบ็น
 ของพี่ ” ท่านก็ได้วางแผนการจ้างงานอย่างรอบคอบที่สุด พระยาอนุกิจวิจิตร
 ไม่มียศร แต่มีนิสัยรักเด็ก รักและเอาใจใส่หลาน ๆ ทั่วกันทุกคน เด็กที่ขย
 ในอุปการะของท่านทุกคนรักและเคารพ เพราะท่านชอบพุดเล่นหัวและเป็น
 กันเองด้วย ทุกคนต่างได้ถ่ายถอดอุปนิสัยความละเอียดถี่ถ้วน เข้มแข็ง
 มียศรดี ตลอดจนวิชาการต่าง ๆ ไปยกท่านมาก

รวมเวลาที่พระยาอนุกิจวิจิตรรับราชการอยู่ ๓๓ ปีเต็ม ได้รับพระราช

ท่านยศ มหาอำมาตย์ตรี ยศและตำแหน่งพิเศษยกคือเป็น นายหมวดโท
เสี้ยม และองคมนตรีในรัชกาลที่ ๖ เครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่ได้
รับพระราชทานคือ ทวติยาภรณ์ช้างเผือก

พระยาอนุกิจวิจิตร เป็นผู้มีนิสัยชอบงานอดิเรกและการสมาคม ระหว่าง
เวลาทรงราชการชุกชุมปลูกไม้ดอกและไม้ผล สรรหาพันธุ์ ๆ เป็นที่
รู้จักกันในหมู่หลาน ๆ ว่า “มะม่วงมัน ๆ หรือชมพูหวาน ๆ เป็น
ต้องบ้านคุณอนุกิจ ๆ” ท่านชอบเล่นตะโกตัก เล่นหน้าวัว ปลูกขอน
ชอยทำบริเวณบ้านให้น้ำอยู่ เช่นสร้างศาลาเล็ก ๆ สำหรับนั่งเล่น บนเนิน
ดินทำเขาเตี้ย ๆ สรรหาต้นไม้มาปลูก ทำลำธารน้ำไหลให้มองเห็นงาม ท่าน
ศึกษาและสนใจในการก่อสร้างและวิชาต่าง ๆ ว่า ทำอย่างไรจึงจะแข็งแรง
ทนทานและประหยัด จึงมีเพื่อนฝูงชอยมากและคุยด้วยเสมอ ครั้นเมื่อออก
จากราชการแล้วก็มีการพบปะสนทนาแลกเปลี่ยน ความรู้กันในหมู่เพื่อนใน
ละแวกบ้านเดียวกัน มี พระยาเมธาธิบดี (สาทร สัทธเสถียร) หม่อมเจ้า
นพมาศ เนาวรัตน์ และ พลตรีพระยาเสนาสงคราม (ม.ล. เล็ก สนิทวงศ์)
เป็นต้น ท่านเหล่านี้ล้วนเลี้ยงไก่เป็นงานอดิเรกด้วยกัน พระยาอนุกิจวิจิตร
เมื่อออกจากราชการก็เลี้ยงเดี่ยวข้าง ท่านเป็นสุรรมสังใจมาพัวพันกับ
พระยาเสนาสงครามและก็ได้ผลดี จนกระทั่งได้ตั้งเสาไก่สนทตชน ทาง
นี้เพราะท่านมีวิธีการที่ดีคือ เขาหลักที่เราเรียกขานกันว่า มนุษย์สัมพันธ์
นั่นเอง เมื่อทางกรมเกษตรจัดให้มีการประกวดไก่เพื่อสนับสนุนให้ประชาชน

เลี้ยงไก่ ท่านก็ส่งเข้าประกวดในนามของ “เจ้าไก่สันตท” เสมอ และชนะ
 การประกวดหลายคราว “เจ้าไก่สันตท” เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักเล่นไก่
 สมัยนั้น คนทั้งในพระนครและหัวเมืองต่างพากันมาชม และมาซื้อไข่ไปฟัก
 หรือบ้างก็ซื้อลูกไก่ไปเลี้ยง ประเทศเพื่อนบ้านของเรานี้ ชาว สวา และ สิงคโปร์
 พากันติดใจซื้อไข่ไข่มากมาก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีก็สนใจในวิชา
 เลี้ยงไก่ของท่านมาก ถึงกับได้ซื้อพันธุ์ไก่ที่เลี้ยงในเจ้าไก่สันตทนี้ ในบท
 ละครเรื่อง พระลอตามไก่ มีตอนหนึ่งว่า

ยุรยาตรจากสวนครัว แต่ละตัวงามวิไล ต่างสมัครมา
 เมืองไทย พวกเราใคร่ครองสวนครัว

ฉันพันธุ์เอกชื่อเล็กสร้อย เข้าม่าก่อนแต่ละตัว ชาวสำล
 ไม่มีมัว ท่านอย่ากลัวฉันไข่ดก

อ้วงามปลอดอ้อสะตราตีบ เกลียดก็ถูกซื้อปั้งนรก ชอบ
 สวนครัวมัวแต่กก ไข่ดกดกราคาดี

นี้ตัวขบารพลิมรัศมี ไม่ชอบหรือกอเวจี เป็นไก่พันธุ์
 ชอบอาหารดี และชอบมีอายุยืนยาว

ไวยันดื้อตเป็นยอดไก่ พันธุ์เนื้อไข่ขบปุกขาว หอมขโมย
 โหยมอกาว ฉันทันเป็นดาวในเจ้าไก่

ไอ้กไทยแลนด์แม่นอาตมา ไก่สมญา “ขโมยกล้ว” เลี้ยง
 ฉันทันไว้ในสวนครัว ท่านไม่ต้องมีวังระวังระไว ๆ ล ๆ

พระยาอนุกิจวิจิตร ถึงอนิจกรรมที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ด้วยโรคหัวใจเมื่อวันที่ ๓๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๑ รวมอายุได้ ๖๘ ปี หลาน ๆ ได้จัดการตามที่ท่านสั่งไว้ทุกประการคือ จัดการฌาปนกิจศพภายใน ๑ สัปดาห์ที่ไม่ทุ้มเททำบุญแด่ขันธ์ เรียกว่า คนตายชายคนเป็น และนำเงินจำนวนหนึ่งไปมอบให้ โรงพยาบาลศิริราชตั้งเป็นทุนสำหรับนักเรียนแพทย์ทำการค้นคว้า เรียกว่า ทุนพระยาอนุกิจวิจิตร

เสนาะจิต สุวรรณโพธิ์ศรี

หอสมุดคุรุสภา

พระยาบรมบาทบารุง

(พิน ศีรวรรณะ)

พ.ศ. ๒๔๒๘ — ๒๔๘๘

พระยาบรมบาทบารุง (พิน ศีรวรรณะ) เกิดเมื่อวันที่ ๒๑
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นบุตรหลวงพินิจโกศัย (พินน์ ศีรวรรณะ)
และ นางพินิจโกศัย (น้อย ศีรวรรณะ) เมื่อยังเยาว์ท่านบิดาได้นำไปฝาก
ศึกษาเล่าเรียนอยู่กับสมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่ง
ขณะนั้นยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีสมโพธิ ต่อมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐
บิดาเรียนต่อในพระตำหนักสวนกุหลาบ เมื่อสอบไล่ได้ประโยค ๒ แผนก
ภาษาอังกฤษแล้ว จึงย้ายไปเข้าเรียนในโรงเรียนราชวิทยาลัย จนการ
เรียนในโรงเรียนนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ แล้วได้รับพระราชทานทุน
ไปเรียนต่อทางอักษรศาสตร์และครุศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัย
แมนเชสเตอร์ เมื่อเสร็จจากการศึกษาแล้ว เดินทางกลับโดยตามเสด็จ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์
ทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว ถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้
เข้ารับราชการ ณ กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ ในรัชกาล
๕ ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปเป็นอาจารย์ใน
โรงเรียนมหาดเล็ก ในพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๙ ต่อ

มาโรงเรียนนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือน และย้ายมาตั้ง
ที่หอวัง ตำบลปทุมวัน ภายหลังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา
ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในระหว่างที่เป็นอาจารย์อยู่ในโรงเรียนข้าราชการพลเรือน พระยา-
บรมมหาบารุง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ไปทำหน้าที่ช่วยราชการ
ในพระองค์ฝ่ายต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๔
คือพ้นจากตำแหน่งภายหลังสมเด็จพระบรมหาราชเจ้า เสด็จสวรรคตแล้ว
ไม่นาน

นอกจากนั้น พระยาบรมมหาบารุงก็ได้ใช้เวลาว่าง เรียบเรียงตำรา
ภาษาอังกฤษขึ้น เพื่อใช้ในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนและโรงเรียนอื่น ๆ
ทั่วไป แม้โรงเรียนภาษาอังกฤษที่พระยาบรมมหาบารุงเรียบเรียงขึ้นเอง ก็คือ
มูลบทอังกฤษ ซึ่งเป็นหนังสือที่ลือเลื่องมากที่สุดสำหรับเริ่มเรียนภาษา
อังกฤษ ต่อมาพระยาบรมมหาบารุงก็ได้ร่วมมือกับนาย บี. โอ. คาร์ทไรท์
(B. O. Cartwright) อาจารย์โรงเรียนข้าราชการพลเรือน เรียบเรียง
ตำราภาษาอังกฤษชุดหนึ่ง มีสามเล่ม เรียกว่า แขนงฝึกหัดภาษาอังกฤษ
(The English Practice Book) หนังสือชุดนี้ดีมาก และเล่ม ๓ เป็นเล่ม
ที่มคณภาพเป็นพิเศษ เหมาะแก่กรเรียนชั้นมัธยมตอนปลายในสมัยนั้น
นายคิตลย. ยี. ยอนสัน (W.G. Johnson) ที่ปรึกษากระทรวง-
ธรรมการ ได้ให้ความเห็นไว้ถึงคำแปลต่อไปนี้ “ข้าพเจ้าเห็นว่า
หนังสือหัดภาษาอังกฤษทั้งสามเล่มนี้ คงจะเป็นประโยชน์มาก

พระยาบรมบาทบํารุง (พิน ศรวัตรธนะ)

เนื้อเรื่องทลือกสรรมาเรียบเรียงไว้ ก็ล้วนแต่ดี ๆ และเหมาะแก่กับ
 เด็กไทย ส่วนแบบฝึกหัดทั้งหลายเหล่านั้น ก็ย่อมจะเป็นที่ช่วย
 เหลือแก่ครูบาอาจารย์มากด้วยเหมือนกัน เช่น แบบฝึกหัด D. 2
 ในบทที่ ๘ แห่งเล่ม ๓ เป็นต้น ขอยกขณช้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง
 แบบฝึกหัดที่พิเศษของหนังสือชุดนี้ อนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย
 วิธการสอนไวยากรณ์ ตามลักษณะที่ได้เรียบเรียงไว้ในเล่มหนังสือ
 นั้น เป็นวิธสอนให้เด็กรู้ไปในการเรียนภาษานั้นเอง หาใช้ยก
 ไวยากรณ์สอนเป็นบท ๆ ไป ตามวิธที่ใดเคยใช้กันมาแต่เดิม
 นั้นไม่ วิธนี้เป็นวิธที่ข้าพเจ้าอยากจะให้ได้แพร่หลายมากจน ยิง
 กว่าที่เขามาแล้ว ในที่สุด ขอสรุปความว่า หนังสือชุดนี้แบบ
 ฝึกหัดภาษาอังกฤษอย่างดีมีประโยชน์มากได้ชุดหนึ่ง”

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า พระยาบรมมหาทบารุงและนายบี. โอ. คาทไรท์
 เป็นบุคคลผู้ริเริ่มวิธสอนชนิดใหม่ในสมัยนั้น ด้วยตนเองได้เคยใช้
 หนังสือชุดนี้สอน รู้สึกสะดวกและได้ผลดี ยิ่งซ้ำเพิ่มพูนความรู้ภาษา
 อังกฤษแก่ตัวผู้เขียนเป็นอันมาก

มีหนังสือออกเล่มหนึ่ง ทพระยาบรมมหาทบารุงเรียบเรียง คือ หนังสือ
 สังเขปเทศน์เสด็จข้า ซึ่งลงเฝ้าล้นกระหม่อมรัชกาลที่ ๖ ริมสังว่า
 “ของมรดกมาก” หนังสือเล่มนี้ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็โปรดทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ชนออก ๑๐,๐๐๐ เล่ม เพื่อ
 พระราชทานแจกลูกเสด็จ ในงานชุมนุมลูกเสด็จทวพระราชอาณาจักรเมื่อ

บรรดาศักดิ์แรกที่ท่านได้รับพระราชทาน ก็คือ เป็นนายราชพิธี
 ถัดนั้นไปก็เป็นที่หลวงเชษฐาโรวาท พระบรมบาทบารุง และพระยา-
 บรมบาทบารุง ตามลำดับ ส่วนเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ท่านได้รับ
 พระราชทานนั้น ที่ทราบแน่นอนคือ ได้รับพระราชทานเหรียญชัยมาลา
 เข็มศิลปวิทยา อันเป็นเครื่องหมายแสดงความรูของท่าน ซึ่งในสมัยนั้น
 ข้าราชการน้อยคนนักที่จะได้รับ

พระยาบรมบาทบารุง เป็นผู้ที่มีความรู้ภาษาอังกฤษอย่างยอดเยี่ยม
 ผู้หนึ่ง ซ้ำยังใส่ใจในภาษาฝรั่งเศส และได้ส่งเสริมการเรียนภาษาอันแก่
 นักเรียนและครูบาอาจารย์ทั่วไป จนรัฐบาลฝรั่งเศสตระหนักในความ
 ความชอบ จึงมอบเครื่องอิสริยาภรณ์ เลจิอองดอแนเนอร์ (Légion d'
 Honneur) ในฐานะสมาชิกกิตติมศักดิ์ให้เป็นเกียรติยศด้วย

ผู้เขียนมีไต่เป็นคุณนราราวคราวเดียวกับพระยาบรมบาทบารุง ได้พบปะ
 ท่านเป็นครั้งแรกเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๒ อันเป็นปีที่โปรดเกล้าฯ
 ให้ย้ายผู้เขียนจากโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เชียงใหม่ มาอยู่โรงเรียน
 มหาดเล็กหลวง กรุงเทพฯ ซึ่งท่านได้ดำรงตำแหน่งผู้บังคับการมาตั้งแต่
 กลาง พ.ศ. ๒๔๖๐ และตั้งแต่บัดนั้น ผู้เขียนก็ได้รับราชการอยู่ใต
 บังคับบัญชาโดยตรงของท่าน จนท่านออกจากราชการและรับพระราชทาน
 บำนาญในกลาง พ.ศ. ๒๔๗๘

ช่วงประวัตรของพระยาบรมบาทบารุงในตอนหลัง มีความเกี่ยวข้องกับ
 เป็นอันมากกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวง กรุงเทพฯ ซึ่งบัดนี้เรียกว่า
 วิทยาลัยวิชาญศึกษา มีใจที่จะบอกกล่าวถึงสภาศึกษานี้แห่งนี้สักเล็กน้อย

แรกเริ่มเดิมทีจะมีสถานศึกษาแห่งใดคนหนึ่ง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใฝ่พระราชหฤทัยในการศึกษาของกุลบุตรชาวไทยเป็นอันมาก ตามโบราณราชประเพณี ถ้าพระมหากษัตริย์องค์ใดเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก็มักจะโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นเป็นอนุสรณ์แต่ต้นเกล้าต้นกระหม่อมรัชกาลที่ ๖ ทรงค้ำจุนว่า วัดวาอารามหลวงก็มีอยู่เป็นจำนวนมากแล้ว หากจะทรงสร้างเพิ่มขึ้นอีกก็ไม่ใคร่จำเป็นนัก ทั้งจะพึงเพิ่มภาระในการบำรุงรักษาให้คงไว้ซึ่งสภาพเดิม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสถานศึกษาขึ้นเป็นอนุสรณ์ของรัชกาลแทนการสร้างวัด ความมุ่งหมายก็เพื่อจะอบรมสั่งสอนกุลบุตรไทย ให้ไตร่วิจยา ความรู้รวมทั้งความสามารถและความประพฤติ เหมาะแก่การรับใช้ประเทศชาติได้เป็นอย่างดี แต่ในสมัยนั้น ราชการงานเมืองข่มเคียดขาดอยู่ที่ยังคงพระมหากษัตริย์ทรงสน และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ล้วนแต่ผูกคอตายเป็นมหาดเล็กมาแล้วทั้งสิ้น

ใต้พระราชทานนามสถานศึกษาแห่งนี้ว่า โรงเรียนมหาดเล็กหลวง สถานศึกษาแห่งนี้แรกเริ่มกันอยู่หลายชั้น เพราะมีพระราชประสงค์จะให้ ไตร่วิจยาการอบรมมณสิย ให้เป็นคนทำตามทำนอง พึงฝึกสกลในพระองค์อังกฤษ ถึงกับใ้ทรงรับสั่งตักเตือนนักเรียนให้ประพฤติตัวเป็นคนดี เพื่อว่าเมขไปสมัครงานแห่งใด พอใคร ๆ ทราบว่า สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนี้แล้ว ก็ขยับขึ้นด้วยไวทันที โดยเชื่อว่าเป็นคนดีแล้ว

ฉะนั้น การที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผมไปเป็นผุ้บังคับบัญชาโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ก็จำต้องทรงเลือกเฟ้นบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิ

และเป็นผุททรงรจกต ทงจะตองเป็นผุททราทซึ่งในพระบรมราชโหมยด้วย
พระยาบรมมทาทำรงก็ได้ปฏิบัตราชการในตำแหน่งนี้ โดยความอดุสสำหระ
และวิริยภพ เป็นทพอพระราชหฤทัยตลอดมา

พระยาบรมมทาทำรงได้เข้าดำรงตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียน
มหาดเล็กหลวง เมื่อกลาง พ.ศ. ๒๔๖๐ ต่อจากหัวหมน พระยา-
บริหารราชมานพ (สอน ตรีเกต) ซึ่งไปรตเกล้าฯ ให้ไปเป็นเจ้ากรม
กรมโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ พระยาบรมมทาทำรงได้ดำรงตำแหน่ง
ผู้บังคับการโรงเรียนมหาดเล็กหลวงมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับ
พระบรมราชานุญาต ให้ตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคล
ทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศร์ ประพาสรอยโลก กลับถึงกรุงเทพ ฯ
เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ และเข้ารับราชการในตำแหน่งเดิมอีก

พลองปลายพ.ศ. ๒๔๖๘ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตแล้ว โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ ๔ โรงเรียน
คือ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง กรุงเทพ ฯ โรงเรียนราชวิทยาลัย
โรงเรียนพรานหลวง และ โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ ขาดองค์
อุปถัมภ์ ข้าเศรษฐกิจแห่งประเทศเริ่มตกต่ำ ทางราชการจึงต้องปลดครู
ภาอาจารย์ในสถานศึกษาทั้ง ๔ แห่งนี้ ออกรับพระราชทานบำเหน็จบำนาญ
คงเอาไว้แต่ครูฝรั่งที่ยังไม่ขาดสัญญาจ้าง กับครูไทยซึ่งเป็นครูประกาศ-
นียบัตรประเทศอังกฤษ ๕ คน ส่วนโรงเรียนมหาดเล็กหลวง กรุงเทพ ฯ
โรงเรียนราชวิทยาลัย และ โรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ ก็ให้ยุบ
รวมเข้าเป็นโรงเรียนเดียว พระราชทานนามว่า วิทยาลัยราชวิทยาลัย เพื่อ

คงไว้ให้เป็นอนุสรณ์แห่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระยาบรมมหาพิงกร ไตรมพระมหากรรณดิคุณ แต่งตั้งให้เป็น
ผิงคัยการวชิราวุธวิทยาลัยเป็นคนแรก แต่ต่อมา มี พระยาบรมมหาพิงกร
เกิดมีความเห็นไม่ตรงกับความเห็นของคณะ กรรมการ โรงเรียน คือ

พระยาบรมมหาพิงกรมีความเห็นว่า วชิราวุธวิทยาลัยควรมีแผนกเด็กเล็ก
วัยตั้งแต่อายุ ๖ ขวบขึ้นไปไว้อบรมสั่งสอน แล้วส่งทะบอยเข้าโรงเรียน
เด็กใหญ่ ทั้งนี้โดยอ้างว่าจะโดยบรมและดัดนิสัยใจคอได้ง่ายกว่าที่พระย

เด็กโต ซึ่งดัดนิสัยได้ยากกว่า ทางฝ่ายคณะกรรมการลงมติว่าตามหลัก
ของพิชิตสกุลแล้ว โรงเรียนควรรับนักเรียนอายุตั้งแต่ ๑๔ ปีขึ้นไป
ดังเช่นพิชิตสกุลในประเทศอังกฤษ เมชิสถานการณเป็นตงนน พระยา

บรมมหาพิงกรจึงเห็นว่า ถาชนดำรงตำแหน่งผิงคัยการวชิราวุธวิทยาลัย
ต่อไป ก็จะเป็นการลำบาก จึงกราบบังคมทูลขอย้ายไปรับราชการใน
ตำแหน่งอื่น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณา

โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระยาบรมมหาพิงกร ไปรับราชการสนองพระเดช
พระคุณในตำแหน่งผู้ช่วยราชเลขาธิการในพระองค์ และโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาปรีชานสาสน์ (สรรเสริญ ยันยารชุน) ไปเป็นผู้ผิงคัยการต่อไป

พระยาบรมมหาพิงกร ได้ปฏิบัติราชการในตำแหน่งผู้ช่วยราชเลขา
ธิการในพระองค์ เป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก ทั้งได้ทรงเห็นว่า พระยาบรมมหาพิงกรเป็นสุจริต
ฝึกฝนงานโรงเรียนตลอดมา ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ จึงได้ทรงพระกรุณา

โปรดเกล้าฯ ให้เดินทางไปตุดการศึกษา ณ ประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เมื่อ
เวลาคราวหนึ่งปี ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ ทางราชการได้ย้ายพระยา
ประธานศาสน์ ไปรักษาการในตำแหน่งปลัดกระทรวงธรรมการ ซึ่งขณะ
นั้นว่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้พระยาบรมมหาท้าวรุ่งพินจากตำแหน่งผู้ช่วยราชเลขาธิการใน
พระองค์ และให้ไปรักษาการเป็น ผอ.ยงศึกษา วิชาอาชีว วิทยาลัย อ
ครวหนึ่ง ในคราวนั้นพระยาบรมมหาท้าวรุ่งพินได้มีโอกาสไปปฏิบัติงานตาม
ความคิดเห็นทมิฬมาแต่แรก คือความเห็นเรื่องโรงเรียนเด็กเล็ก (Junior
School) ซึ่งจะได้สังเกตเห็นโครงการอบรมแล้วจะทยอยเข้าโรงเรียนเด็กใหญ่
(Senior School) เริ่มตนกโตจการศึกษาสร้างตึกคณะเด็กเล็กชนนอกบริเวณ
วิชาอาชีววิทยาลัย จิตนาการฝังทมิฬกรยาแล้วมาเป็นผกาภคคณะ มีคริสต์
ที่เคยได้ผ่านการอบรมโรงเรียนประจำ รวมทั้งเคยเป็นนางพยาบาล
มาแล้วเป็นผู้ช่วย โรงเรียนเด็กเล็กนั้นเป็นแผนกหนึ่งของวิชาอาชีววิทยาลัย
ตั้งอยู่ใกล้ตึกขยโรงเรียนเด็กใหญ่ แทนที่โรงเรียนเด็กเล็กในแผนกนี้ไม่
ปะปนกับเด็กใหญ่ นอกจากจะเข้าร่วมประชุมฟังเทศน์ประจำเดือน และ
งานพิธีสำคัญอย่างอื่น ๆ ของวิชาอาชีววิทยาลัย โรงเรียนเด็กเล็กนี้
ได้เจริญถาวรเป็นต้นแบบของผู้ปกครองสมัยมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

พระยาบรมมหาท้าวรุ่งพินมีสุขภาพไม่ใคร่จะสมบูรณ์ กำลังวังชาไม่
แข็งแรง เพราะมีโรคประจำตัว แต่มีกำลังใจเข้มแข็งมาก สิ่งใดที่ท่าน
เห็นควรทำก็กระทำให้โดยมิได้ย่อท้อต่ออุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น ทางคำ
การปกครอง พระยาบรมมหาท้าวรุ่งพินเป็นผู้คนลุ่มหนึ่งทันสมัยมระขอบประชา

ธิปไตย กล่าวคือ ท่านใช้ความเฉลียวฉลาดหยั่งรู้อุจติใจของผู้ที่อยู่ใต้วงคอบ
 บัญชา จะสั่งการใด ๆ ก็ปรึกษาหารือกับผู้ร่วมงานเสมอ ถ้าหากกิจการ
 ทางอย่างใดหนึ่งไปแล้ว ฝอยมความเห็นแย้ง ท่านก็ยอมรับฟังและแก้ไข
 โดยถือคติธรรมว่า “ผู้นำคือผู้ตามดี” (A good leader is a good
 follower) ยิ่งกว่านั้นท่านจะสั่งให้กระทำการใด ๆ ก็ต้องใหม่เวลา
 ตรีเตรียมเสมอ เช่น เมื่อท่านมาเรียนฝึกหัดการวิชาวิทยาลัยครูหลัง
 งบประมาณที่โรงเรียนไตรมิตรวิทยาคาร ท่านจำเป็นต้องกระหม่อมกระหม่อม
 ททุกทาง ในสมัยนั้นไฟฟ้าและน้ำประปาที่ใช้ตามคณะต่าง ๆ ในโรงเรียน
 หมดหมดเครื่องวัดรวมแห่งเดียว ท่านก็จัดการแยกหม่อมเครื่องวัดออกเป็น
 คณะ ๆ ไป และขอรับให้ผู้กำกับคณะตรวจนักเรียนให้ประหยัดการใช้
 น้ำใช้ไฟ มีให้สาคเสียทีเสียโดยใช่เหตุคงเช่นที่ใดเป็นมาแต่ก่อน พยสัน
 ใดคนหนึ่ง ๆ ท่านจะส่งค่าไฟฟ้าและค่าเช่าประปาของทุก ๆ คณะรวมทั้ง
 คณะของท่าน ให้ผู้กำกับคณะทราบ และขอรับให้พยายามประหยัดให้
 ยิ่งขงท่านให้กระทำการนี้อยู่นานเวลาหลายเดือน จนได้ตัวเลขที่ค่าที่สาค
 ททุกคณะพอจะปฏิบัติตามได้ ท่านจึงออกคำสั่งว่าหากคณะหนึ่งคณะใด ใช้
 ใช้น้ำและไฟเกินอัตราที่กำหนดให้ ผู้กำกับคณะจะต้องออกเงินส่วนตัวชดใช้
 วิชาแต่ละคณะต่างช่วยกันประหยัดเช่นนี้ ทำให้รายจ่ายค่าน้ำค่าไฟของ
 โรงเรียนลดลงไปได้ถึงสามเท่าของแต่เดิม

พระยาธรรมยาทข้าราชการเป็นทั้งผู้อำนวยการศึกษา (Educationist) และ
 ครูโรงเรียน (School — master) มีกมลเมตตาในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่
 นักเรียน ท่านเคยกล่าวบ่อย ๆ ว่า การที่ครูจะสอนให้ใดผลดีนั้นจะต้อง

ยกหลักว่า "สอนให้ทำ นำให้คิด" มิใช่แต่เพียง "สอนให้จำ นำให้ฟัง" ยิ่งกว่านี้ พระยาบรมมหาพิชัยยังเห็นบุคคลที่เกตุมานมตั้ง เป็นครู และรักอาชีพครูอย่างใจจริง พระมหากษัตริย์ ตลอดจนเจ้านาย ผู้ใหญ่ทรงรู้จักท่านดี หากไม่ชอบการเป็นครูจริง ๆ แล้ว ท่านคงจะดิ้นรน พยายามขอไปรับราชการในกระทรวงทบวงกรมอื่น ๆ ซึ่งผู้เขียนแน่ใจว่าคง จะล้มประสงค์ และคงจะไต่รับพระราชทานบำเหน็จความดีความชอบที่สูง กว่าตามที่ไต่รับอยู่ในฐานะเป็นครู

พระยาบรมมหาพิชัย ดำรงตำแหน่งผู้บังคับการวิทยาลัย ครองหลัง ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ จนถึงสิ้นเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ จึงออกมารับพระราชทานบำนาญ และได้ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ คาบวณอายุได้ ๖๑ ปี

(ในการเรียบเรียงประวัติพระยาบรมมหาพิชัยนี้ ผู้เขียนมีเวลาค้นคว้าจำกัดเต็มที่ เท่าที่รวบรวมมาได้ก็โดยไต่รับความอนุเคราะห์จากบุตรและญาติสนิทของท่าน มีพระรพีชอกษร (พงศ์ ศิววรรณิยะ) เป็นต้น ฉะนั้น หากมีอะไรขาดตกบกพร่อง ผู้เขียนหวังว่าคงจะไต่รับอภัยจากท่านผู้อ่านทั้งหลาย)

พระประทีปสุทรสาร

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล

พ.ศ. ๒๔๒๘ - ๒๔๘๓

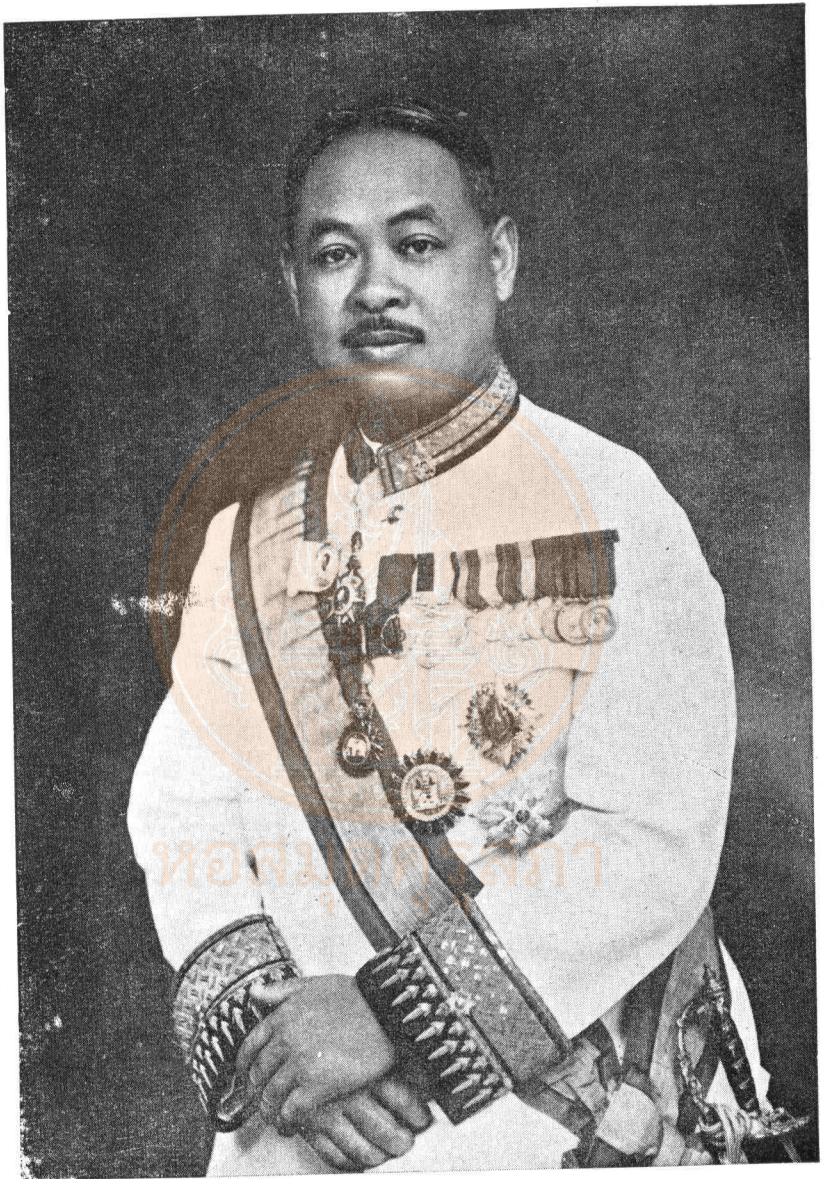
พระประวัติ หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล ทรวรรวมมาลง
พิมพ์ ณ ทน ได้นำมาจากหนังสือเรื่องความทรงจำของหม่อมเจ้าวิบูลย์-
สวัสดิวงศ์ทรงแต่งประทานลก ๆ ซึ่งพิมพ์แจกในงานพระศพพระองค์ท่าน
ประกอบด้วยคำนำหนังสือเล่มนี้ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแต่ง และพระประวัติหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์
ซึ่งพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงแต่งต่อจากความทรงจำ
ของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ด้วย นอกจากนี้ยังได้เก็บความจากบันทึก
ประจำวันของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสัสมตอมรพันธุ์ และจากคำ
บอกเล่าของหม่อมเอก สวัสดิกุล ณ อยุธยา เพิ่มเติมจนจบ

ในคำนำหนังสือ ความทรงจำของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ทรงแต่ง
ประทานลก ๆ นั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรง แต่งไว้ว่า
“หนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเพิ่งเห็นเมื่อหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์สน
ชีพตักษัยแล้ว เธอเขียนไว้ด้วยเส้นหมึกในสมุดเล่ม ๑ ด้วย
ความประสงค์จะเล่าเรื่องประวัติของเธอไว้ให้ลูกหลานรู้ แต่เพิ่ง
ลงมือเขียนเมื่อก่อนเธอสนชีพตักษัยไม่นานนัก จึงเขียนได้เพียง

๑๑ หน้าสมุด มีแต่บอกความปรารถนากับเรื่องประวัติตั้งแต่เกิดม
จนอายุได้ ๕ ขวบแล้วก็ค้างอยู่เพียงนั้น

เมื่ออ่านดูก็เห็นน่าชมที่เธอสามารถจำอะไร ๆ ที่ได้เห็นแต่ย
เล็กไว้ได้มาก แต่งสำนวนพรรณนาตามความรู้ของเด็กกิดด้วย
ที่เธอสำคัญผิดแต่บางอย่าง ข้าพเจ้าจึงทำคำอธิบายหมายเลขขอ
ไว้ ด้วยเห็นว่าแม่เป็นหนังสือแต่งค้างก็สมควรจะพิมพ์ ขนไว้เบ
อนุสรณ์แก่ลูกหลาน ถึงผู้นอนอ่านก็จะได้ความรู้ว่าหม่อมเจ้าชา
ในสมัยนั้น ซึ่งภายหลังมาไต่เป็นต่างกรมก็มี เป็นพระองค์เจ้าก็
เป็นเสนาบดีก็มี เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ก็มี ได้รับความอบรม
อย่างไรเมื่อยังเป็นเด็ก

อธิบายตามความรู้ของข้าพเจ้า ในสมัยรัชกาลที่ ๕ หม่อมเจ
ได้รับความอบรมฝึกกับในรัชกาลก่อน ๆ เมื่อยังไม่กวัดจั้นในกา
เล่าเรียน แต่โบราณหม่อมเจ้าย่อมได้รับความอบรมในสำนักขอ
พระบิดา พระบิดาทำราชการอย่างไรหม่อมเจ้าในกรมนั้นก็ศึกษา
วิชาการอย่างนั้นอยู่ทั่ว องค์กรไหนมีปรีชาสามารถก็ได้ดีในวิชา
บางที่ถึงได้รับตำแหน่งราชการแทนพระบิดาต่อมา จะยกตัวอย่าง
ดังเช่น กรมหมื่นนรินทรศักดิ์สุจริต ทรงบัญชาการช่างหล่อ พระอง
เจ้า ประดิษฐ์วรการ ก็ฝึกหัด วิชา ช่างหล่อ มาแต่ยังเป็น หม่อมเจ้า
แล้วมาได้มาเป็นผู้บัญชาการกรมช่างหึงสิบหมู่ กรมพระพิทักษ์
เทเวศร์ทรงบัญชาการกรมม้า พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรงค์
ฝึกหัด อศักรรรม มาแต่เป็น หม่อมเจ้า แล้วได้ ทรงบัญชาการกรม

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล

ละเลยหัดเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ต่อมาอีก กรมหลวงวงศา-
 ราชสนิททรงชำนาญวิชาแพทย์ได้บัญชาการกรมหมอ ทรงฝึกหัด
 พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ให้เป็นแพทย์ ต่อมาก็ได้บัญชาการกรม
 หมอ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรีดิยาธิบดีทรงบัญชาการกรม
 ข้าง กรมหมื่นปราบปรบภิรักษ์ก็ได้เรียนวิชาคชกรรมมาแต่ยังเป็น
 หม่อมเจ้า เคยตรัสเล่าว่าเมื่อรุ่นหนุ่มเช้า ๆ เคยไปรับอาสาเขา
 ข้างลงน้ำเสมอ ภายหลังมาก็ได้บัญชาการกรมช้าง ส่วนหม่อมเจ้า
 ที่ไม่มีอุปนิสัย เป็นอนุชาติ ก็ไปหัดทำการอย่างอื่น ที่ไร้ความ
 สามารถต้องอยู่เปล่าไปจนแก่ก็มีมาก

ถึงรัชกาลที่ ๕ เข้าสมัยมีโรงเรียน หม่อมเจ้าเข้าโรงเรียน
 แทนฝึกหัดในสำนักพระบิดา วิชาที่เรียนก็เริ่มเรียนอักษรสมัย
 เหมือนกันหมด จนสำเร็จการศึกษาชั้นต้นแล้วจึงจะได้แยกไป
 เรียนวิชาเฉพาะอย่างตามเหมาะแก่อุปนิสัย เพราะฉะนั้นจึงมัก
 ถนัดทำการต่างกับพระบิดา ยังมีกรณีออกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นบังจ้าย
 ให้หม่อมเจ้าได้รับความอบรมเมื่อรัชกาลที่ ๕ ผิดกับรัชกาลก่อน ๆ
 ด้วยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ พระ
 เจ้าน้องยาเธอซึ่งทรงพระเยาว์อยู่ทั้งนั้น ที่เป็นชนใหญ่พระชันษา
 เพียง ๑๓ - ๑๔ ปี พอทรงผนวชเป็นสามเณรแล้ว สมเด็จพระ
 พุทธเจ้าหลวงก็ทรงฝากเจ้ากระทรวงให้ฝึกราชการต่าง ๆ ที่เป็น
 ชั้นเล็กยังไว้จุก เช่นกรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระบิดาของ

หม่อมเจ้าวิมลย์สวัสดิวงศ์ และตัวข้าพเจ้า ก็โปรดให้ส่งเข้า
 โรงเรียน ซึ่งทรงเริ่มตั้งขึ้น แล้วแต่จะสมัครเรียนภาษาไทยหรือ
 ภาษาอังกฤษ เมื่อพ้นศึกษาสมัย พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์โต
 ได้ศึกษาวิชาทางใด ก็ทรงพระกรุณาโปรดให้มีตำแหน่ง รับราชการ
 ในทางนั้น บางพระองค์ทรงสามารถก็ได้ทำราชการในตำแหน่ง
 สูง บางพระองค์ก็หย่อนความสามารถก็โปรดให้รับราชการอยู่
 ในตำแหน่งชั้นต่ำ ที่จะทำไปไม่ไหวก็โปรดให้ออกจากราชการ
 ไปอยู่เปล่า ที่เกิดเป็นเจ้าแล้วจะได้ดีไปทุกพระองค์นั้นหาไม่ ยัง
 อีกสถานหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๕ ผิดกับเจ้านาย
 รัชกาลก่อน ๆ ที่ชนใหญ่ได้เคยรับใช้สอยสนิทสนมกับพระองค์
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่เมื่อก่อน เสวยราชย์
 ที่เป็นชนเล็ก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรง
 อุปการะเลี้ยงมาแต่ยังเด็ก พระเจ้าน้องยาเธอเคารพรักใครใน
 พระองค์คล้ายกับเป็นบิดายิ่งกว่าเป็นพ่หรือเป็นเจ้าชีวิต เพราะ
 ฉะนั้นเมื่อพระเจ้าน้องยาเธอทรงเจริญวัยเป็นผู้ใหญ่ขึ้น พระองค์
 ไหนหม่อมเจ้าก็ถวายพระเจ้ายู่หัวตั้งแต่แรกเกิด ด้วยทูลขอให้
 ทรงตั้งชื่อ และเมื่อโตขึ้นก็มักให้เข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้เล่าเรียนด้วย
 กันกับพระเจ้าลูกเธอ ครั้นเติบโตใหญ่ขึ้นก็ทรงเลือกสรรส่งออกไป
 เรียนวิชาชั้นสูงในยุโรป เมื่อสำเร็จการเล่าเรียนกลับมาแล้วก็โปรด

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล

ครูสอนวิชามวยสากล

ประทับท่ามกลางนักเรียนโรงเรียนพลศึกษากลางรุ่นแรก

หอสมุดคุรุสภา

๑. นายสิงห์โต สุกวีเชสต์ ๒. นายเตียน กองจินดา ๓. นายหลุย
มสุขหนอง ๔. นายชัย ฉายรักษา ๕. นายค้อย โพระยะ ๖. นายศิริ
ประเสริฐ ๗. นายเชียว เจริญทรง ๘. นายสนิท บริสุทธิ์ ๙. นายผิว
มสุขหนอง ๑๐. หลวงเชษฐพลศิลป์ (ม.ล. เล็ก อิศรางกูร) ๑๑. นายโชติ
ค้อย ยรรยง ๑๒. นายสังเวียน หิรัญยเดชา (อำพันธ์สง) ๑๓. นายเฉลิม
ประวณิช ๑๔. นายหลัว นิมสุขหนอง ๑๕. นายปลอด พุนประสิทธิ์
๑๖. ขุนชาญพลเสข (กิ่ง มณฑลตา หรือนแก้วประสิทธิ์) ๑๗. นายพุน สุขโข (พิก)

๑๘. นายสาคร แก้ววิมล   ๑๙. นายบุญ ทาแก้ว   ๒๐. นายพัก ศุภชาติ
 ๒๑. นายพื่อน จันเทุระ   ๒๒. ขุนชำนาญอนุศาสน์ (เส่ง เลาหะจินตา)
 ๒๓. นายข้อม มั่นะกรรณ   ๒๔. นายเลื่อน อาสนานนท์   ๒๕. นายวาสน์
 ขัมลมัช   ๒๖. นายชุนห์ (ชุน) อรุณโรจน์   ๒๗. หลวงพิพัฒพลกาย (กระจ่าง
 วิโรจน์เพ็ชร)   ๒๘. ขุนสนธิธรรนารถ (สวาสต์ อิศรางกูร ณ อยุธยา)
 ๒๙. นายทิม อติเปรมานนท์   ๓๐. หลวงสอนวิชากร (เด็กหยอง คันธสิงห์)
 ๓๑. หลวงชาญพิทยกิจ (เหมยณ บุนณะบุญ)   ๓๒. นายเตียน เหมะสถล
 ๓๓. นายชูป นิवासะวัต   ๓๔. ขุนชำนาญคุรุวิท (ชำนาญ หรือชา
 ศรียารักษ์)   ๓๕. นายพินิจ (บุญเม็ง) วีรวานิช   ๓๖. นายสุข นิกรไทย
 ๓๗. นายจัน พลจันทร์

หอสมุดคุรุสภา

หม่อมตำแหน่งรับราชการตามคุณวุฒิ ส่วนหม่อมเจ้าที่ไม่ได้เข้าไป
 อยู่ในวัง พระบิดาก็ส่งเข้าโรงเรียน เรียนสำเร็จแล้วถวายทำ
 ราชการ ก็ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงตามคุณวุฒิ ในรัชกาลที่ ๕ ดู
 เหมือนจะมีหม่อมเจ้ารับราชการมากกว่ารัชกาลก่อน ๆ แต่ก็มีใช้
 หมดไปหมดทั้งนั้น ที่ไม่รักคิดถึงเป็นหม่อมเจ้าก็หลุดลอยไปตาม
 ราชการกรม แต่หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ อยู่ในพวกที่มีความ
 สามารถ จึงได้รับราชการถึงตำแหน่งเป็นราชทูต และเป็นราช
 เลขานุการในรัชกาลภายหลังเช่นกรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระ
 บิดาได้เคยเป็นเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๕ ประเพณีที่มาแต่ก่อนประ
 อบกับเรื่องประวัติของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์เป็นดังกล่าวมานี้

พระประวัติหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิคกุล ที่จะนำมาลงไว้
 นี้ไปนี้โตคคมาจากความทรงจำของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์เอง ความ
 รุ่งจำกันไต่แย้งไว้เป็นตอน ๆ มีอยู่ ๕ ตอนด้วยกัน

หอสมุดจุฬาลงกรณ์

หนังสือเล่มนี้เขียนไว้เพื่อเป็นประโยชน์แก่ลูกหลาน จะ
 เห็นได้ว่าคนเราบางคนในชีวิตของตนมีเรื่องสำคัญบางอย่างซึ่งคน
 นอจอยากทราบ และเมื่อพ่อหมดชีวิตแล้วลูก ๆ จะได้ทราบ
 เรื่องพ่อของตัวเองบ้าง ว่าในชั้นแรกพ่อก็เคยเป็นเด็ก เคยเป็นคน
 นุ่มก่อนเป็นคนแก่ เพราะลูก ๆ โดยมากรู้จักพ่อเมื่อพ่อมีอายุ

มากแล้ว และเมื่อก่อนเขาถามเรื่องพ่อ บางทีลูก ๆ จะรู้สึก
มีความละเอียดเพราะทราบเรื่องของพ่อน้อยกว่าผู้อื่น

ในบางตอนจะเห็นได้ว่ามีความสุขอย่างไร มีความทุกข์
อย่างไร จะตัดสินใจเองได้ว่าบางตอนควรเอาเป็นตัวอย่าง บาง
ตอนไม่ควรเอาอย่าง เพื่อนฝูงของพ่อก็มีใครบ้าง และเมื่อเปรียบ
เทียบกับชีวิตของตนเองแล้ว นานักจะอยู่ข้างไหน หรือบางที
จะได้พยายามให้ความประพฤติก่อนดีกว่าของพ่อ

ฉะนั้น พ่อหวังว่าลูก ๆ ทุกคน และถ้ามีหลานต่อไปอีกก็หวัง
ว่าหลาน ๆ เหล่านั้นจะอ่านเรื่องนิตย

การจำต่าง ๆ อาจพลาดพลั้งบ้าง เพราะเวลานพ่อก็มีอายุ
ถึง ๕๔ แล้ว และในวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓ ก็จะมี
อายุถึง ๕๕ ปี การเรียบเรียงก็อาจบกพร่องบ้าง และจะเรียบ
เรียงให้ตรง วัน เดือน ปี และ เวลานั้น คงเป็นไปได้ตลอดไป
เพราะบางครั้งอาจจำเรื่องซึ่งเกิดขึ้นก่อนเรื่องที่เขียนลงไปแล้ว แต่
โดยเหตุที่จะลบล้างตอนที่เขียนลงแล้วไม่สะดวกก็เขียนเรื่องลงไป
อีก อย่างไรก็ตามก็เรื่องคงไม่เสียความ

เรื่องบางอย่างเช่น รายงานตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าฯ ไปประเทศอินโดจีน มีรายละเอียดแล้วในสมุดที่โปรด
เกล้าฯ ให้พิมพ์แจก จึงไม่ได้เขียนรายละเอียดในต้น

เรื่องเสด็จประพาสประเทศญี่ปุ่น และประเทศอเมริกา (๑)
จะไม่เขียนเป็นรายละเอียดในทันที เพราะได้เขียนรายละเอียดไว้
แล้วในสมุดก่อน ซึ่งยังไม่ได้อัพเดท
เมื่อรวบรวม รายละเอียด เหล่านี้ กับเรื่องที่อยู่ในเล่มนี้ด้วย
จึงจะนับว่ารายงานชีวิตของพ่อครบหมดทุกเรื่อง

— ๒ —

เสด็จพ่อ (คือเสด็จปู่ของลูก ๆ) เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระสมมตอมรินทร์ หม่อมแม่ คือ หม่อมเพ็ญ สวัสดิกุล
บุตรแม่เพ็ญ ผู้เป็นมอญ พ่อเกิดที่วังถนนบำรุงเมือง พระนคร
ตามดวงชะตาที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระราชทานพร้อมกับ
ในเอกสารตั้งนาม พ่อเกิดวันเสาร์ เดือน ๑๒ ปีระกา ตรงกับ
วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๔ หรือจุลศักราช
๑๒๔๓ หรือพุทธศักราช ๒๔๒๘ ซึ่งเป็นวันแรม ๓ ค่ำ เวลา
บ่าย ๓ โมง ๑๕ นาที ตามบันทึกรายวันในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระสมมตอมรินทร์ ในเรื่องการประสูติของ หม่อมเจ้าวิบูลย์-
สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล มีว่า “วัน ๓๑ ๑๒ ค่ำ ที่ ๒๘ พฤศจิกายน
ค.ศ. ๑๘๘๕ วันน้าว่าโทรเลขว่าพระเจ้าอัลฟองโซ พระเจ้า
แผ่นดินสเปนสิ้นพระชนม์ชีพ แต่จะเป็นพระโรคอะไรหาทราบไม่
ด้วยเป็นข่าวโทรเลข..... ออกลูกเวลาบ่าย ๓ โมง ๑๕ นาที
เป็นผู้ชาย เจ็บท้องมาแต่वनชันน ออกยากเต็มที หมอกี่หลาย
หมอ แก้กั้นจนเหลือกำลัง ไปใต้หมอกลับพ้อมหาชมเปรี้ยววัด

(๑) เป็นราชเลขานุการไปตามเสด็จทั้ง ๒ ครั้ง

สุดท้ายก็ออกมาออกใจออกได้ เวลาเด็กเราลงไปอยู่กับแม่ด้วย คุณ
 ตาน่าเอ็นดู แข็งแรงดีจริงๆ”

ในดวงชะตาที่หม่อมแม่ทำไว้ เป็นลายทอง มีกรอบติดกระจก
 ไม่ตรงกันกับ ดวงชะตาที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระราชทานอยู่
 บ้าง เช่นเวลาเกิด หม่อมแม่จดว่าเวลายามเศษ แต่ได้ให้
 ข้าราชการ^๕ตรวจดู ได้ความว่าชะตาของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
 ตรงกับความจริง

ถ้านับทางภาษาอังกฤษ แปลว่าเกิดวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน
 ๒๔๒๘ เดิมพ่อเคยนับว่าวันเกิด คือวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน แต่
 เมื่ออายุถึง ๕๓ จึงตรวจได้ความว่า วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน นั้น
 ไม่ตรงกับวันเกิดจริง ทั้งนี้เคยถือจากการคาดคะเนของพระยา
 สรินทรราชา (ครุฑกษัตริย์) ผู้เป็นครูพ่อไปประเทศอังกฤษ แต่ท่าน
 ก็ยังคงคิดวันผิดเหมือนกัน

เดิมพระราชทานนามว่า วิบูลย์สวัสดิวงศ์ คือตัวอักษรสุดท้าย
 เป็นตัว ข แต่เมื่อครั้งสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีการเปลี่ยนแปลง
 ตัวอักษรสะกด ฉะนั้น นามต่างๆ ที่สะกดตัว ข อยู่สุดท้ายเปลี่ยน
 เป็น ศ์ ทุกคน นามของพ่อจึงสะกดตัวอักษรว่า วิบูลย์สวัสดิวงศ์

ส่วนนามสกุลนั้น มีเมื่อรัชกาลที่ ๖ ทรงตั้งพระราชบัญญัติ
 นามสกุลขึ้น เดิมในประเทศไทย (ภายหลังเรียกประเทศไทย)
 ต่างคนต่างไม่มีนามสกุล เช่นตัวอย่าง นายคำลูกนายแดง เป็นต้น
 ดังกล่าวมา สำหรับทางกฎหมายและสำหรับเอกสารต่างๆ ที่ต้อง
 เห็น เพราะถ้ามีนายแดง นายคำ หลายคนก็อาจจะยุ่งมาก ไม่
 ทราบว่าใครเป็นใคร

เดิมเสด็จปู่ ทรงเลือกนามสกุลว่า โสติกุล แต่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ พระราชทานนามสกุลว่า สวัสดิกุล แต่คำว่า โสติก ซึ่งเหมือนกับ สวัสดิ ในภาษามครก็ยังคงอยู่ในนามของลูกวี คือ โสตินันท์ น้องของพ่อ คือ หม่อมเจ้ามงคลประวดี แต่เป็นบุตรหม่อมเจ้าหญิงจรัส (นิลรัตน์)

๑๓๑

๑๓๑

๑๓๑

การแต่งกายของพ่อหนุ่มผ้าพบาง ผ้าม่วงบ้าง ใส่เสื้อราชนิเทศนขาวเสมอ เวลานั้นไม่ใช่เข็มขัดใช้ผ้าคาด และสวมหมวกแก๊ปคล้ายหมวกหนบของแจกมลาย ทำด้วยแพรและปักเป็นลายบ้าง เป็นรูปดอกไม้และกิ่งก้านใบไม้บ้าง สีต่างๆ โดยมากไม่ใช่รองเท้าว ถ้าใช้รองเทาก็เป็นรองเท้าผ้าใบสีขาว สวมถุงเท้าสีขาว ขาวบ้างสีบ้าง และมีสายสร้อยใส่ข้อมือ หรือจแขวนคอ บางทีมีกำไลใส่ที่ข้อมือ

ถ้างานหลวงแต่งครั้งยศ ก็ใส่เสื้อแพรดำมีลายยันต์ แลหนุ่มม่วงสีเงินแก่ซึ่งเรียกว่า สักรมท่า สวมหมวกยอดสีขาวรูปสูงสมัยโบราณ

ถ้าแต่งเต็มยศ ใส่เสื้อเยียรบับลายทองหรือลายเงินสีต่าง ๆ หนุ่มม่วงสีเงินขอบลายทอง หรือสีแดงลายทอง สวมหมวกขาวยอดทอง คาดเข็มขัดทองหัวฝังเพชร เวลานั้นเด็ก ๆ ไม่ใส่เสื้อครุย

งานหลวงนั้นเป็นพระราชพิธีต่าง ๆ ที่พระที่นั่งต่าง ๆ คล้าย
ที่ยังเคยมีอยู่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองวันที่ ๒๔ มิถุนายน และ
ยังมีงานหลวงอีกเมื่อมีงานเทศกาลันต์หรืองานพระเมรุ

งานหลวงที่พระที่นั่ง พ่อและเด็กอื่น ๆ ไม่ชอบนัก เพราะ
ต้องนั่งพับเพียบเรียบร้อย ถ้าลุกขึ้นไปท่อนคุณย่าท่านว่า
เด็ก ๆ อื่น ๆ ที่พบในงานหลวงโดยมาก คือ พระองค์เจ้าธานีนิวัต
(พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) ผู้ไปกับคุณท้าววรจันท์
เสมอ นาน ๆ ก็พบหม่อมเจ้าฉัตรมงคล โสณกุล น้องชาย
(หม่อมเจ้ามงคลประวดี) บางทีก็ไปในงานหลวง แต่ธรรมดา
ไม่ได้อยู่กับคุณย่า อยู่ที่วังเสด็จพ่อ

เวลานั้นเด็ก ๆ รู้สึกว่างานหลวงในพระที่นั่งไม่สนุกอะ
นอกจากมีการเลี้ยงของว่าง เช่น ไอศกรีม น้ำกาแฟ น้ामะพร้าว
อ่อน ขนมโกโก้ ถั่ว หมูหยอง ฯลฯ ไอศกรีมโดยมากทำด้วย
มะพร้าวอ่อนกับเมล็ดมะขามคั่ว ใส่ถ้วยแก้วชนิดถ้วยเหล้าแชมเป

งานโสกันต์ คือพิธีตัดจุกของเจ้านายชั้นสูงซึ่งเป็นเจ้าฟ้า
เพื่อโปรดเจ้านายน้อยด้วย จึงมีพระองค์เจ้าเข้าไปรวมโสกันต์
พร้อมกับเจ้าฟ้า งานเช่นนี้นับว่าเด็ก ๆ มีความสนุกมาก

งานโสกันต์ ต้องมีแห่ในพระราชวัง มีเขาไกรลาสซึ่งทำ
เหมือนเขาสูง ๆ ตั้งอยู่ที่สนามเล็กขวาหน้าพระที่นั่งจักรี หรือ
เรียกว่าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

หินสำหรับเขานั้น ทำด้วยไม้ไผ่หรือหวายสาน แล้วเอาแผ่นดีบุกย้อมสีเหมือนหินปิดอกที่ เขากว้างยาวประมาณ ๒๐ วา สูงประมาณชั้นเพดานพระที่นั่งจักรี ชั้นล่างของภูเขามีสถานที่แบ่งเป็นช่อง ๆ กว้าง ๑ วา ในช่องเหล่านี้มีตุ๊กตาทำเป็นรูปต่าง ๆ โดยมากรูปตามแบบละครหรือโขน แต่งตัวเหมือนคนจริง ๆ ในร่องละครหรือโขน ตุ๊กตานั้นตั้งบนโต๊ะซึ่งข้างบนแต่งเหมือนฉากละคร ใต้โต๊ะมีกระดาดปิดหรือผ้าบังสำหรับคนเฝ้าเข้าไปนั่งซักตุ๊กตาให้เดินหรือยกแขนยกเท้าได้หรือวิ่งรอบ ๆ ช่องว่างที่มีตุ๊กตาชนิดนั้นมรรอบเขา และเจ้านายบางองค์เป็นผู้ช่วยทำทดลองในงานโสกันต์ และที่รอบชายเขามีส่าง ม้า กิन्नร ทำด้วยไม้ไผ่สานปิดกระดาด รูปข้างมา ๆ ล ๆ ชนิดสูงเพียงบนเอวคน และตั้งไว้เฉย ๆ

ระหว่างหินมีบันไดขึ้นเขา ซึ่งมองจากข้างนอกไม่เห็น และเมื่อขึ้นบันไดมีรูปคชสีห์ ราชสีห์ ทำแบบเดียวกับรูปข้างม้าข้างล่าง ชั้นบนของภูเขามีสถา และมีนาพุตองด้านกระทรวงวังมีช่องว่าง ดูข้างนอกเหมือนถ้ำยาว ๆ หินมีหุ่นตัวใหญ่ ๆ เจ้าพนักงานเขาชักหุ่นเมื่อเวลาแห่เดินผ่านกระบวน

นอกจากนั้นมีโถงสะพานที่สนามเล็กข้างซ้ายพระที่นั่งจักรี โถงสะพาน คือเป็นการรำชนิดซึ่งประกอบด้วยฆ้องราว พวกที่รำเป็นผู้ชายทั้งนั้น และแต่งตัวใส่ (เทริดสวม) กางเกง นุ่งผ้าสวมเสื้อสีแดงลายทอง

และยังมีกระอ้วแห่งควาย ค่อมผาคลุ่มฝนใหญ่ใช้เป็นหนัง
ควาย และคนหน้าสวมหัวควายมีเขายาว จะสวมหัวโชนควาย
หรือจะถือหัวควายพ้อไม่ทราบแน่ คิดว่าคงถือหัวโชนซึ่งมีไม้ต่อ
ลงไป เพราะหัวโชนนั้นรู้สึกว่ามันหนัก และควายนั่นได้ขวิดคน
อีกหลายคน ซึ่งคนหนึ่งมออาวรุชคล้ายหอก

นอกจากนี้ยังมีล่อแก้วมังกร ชนิดที่เล็ก ๆ เล่นขอทานเวลา
ตรุษจีน แต่มังกรโตกว่าธรรมดา ings มีไฟเป็นนัยน์ตาด้วย (๑)

ส่วนฝ่ายนอกที่หน้าหอสมตเก่า ซึ่งเวลานั้นเป็นศาลาสหทัย
มีโชน (๒) บนเขาไกรลาสมีมณฑปแลที่เชิงเขามีนาคสำหรับผู้
โจนอกสร่งน้ำในพิธในพระราชวังภายในแท้ ๆ แต่ต้องผ่านหน้า
พระที่นั่งที่บันไดตก ซึ่งเรียกว่า “ทบน” เวลากลางคืนประมาณ
๔ ทุ่ม (๓) (๒๒ นาฬิกา) พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
ประทับทอดพระเนตร

กระบวนแห่พวกกลองแขกและปี่ชวา พวกถือฉัตรตำรวจ
กระทรวงวัง พวกโชน และพวกสาวพรหมจารีคนจำไม่ได้แต่ง
ตัวหุหุราเหมือนละคร แล้วจึงถึงยานมาศที่เจ้านายประทับ คือผู้ที่
จะโจนอก พวกนางสาวพรหมจารีถือขนนกการเวก (๔) ทุกคน

(๑) มังกรไฟมีแต่ในงานเสด็จออกสนาม ไม่มีในงานโสกันต์

(๒) การมหรสพเช่น ไล่ลวดเป็นต้น มิใช่โชน กระอ้วแห่งควายก็เล่นที่สนาม
เดียวกัน

(๓) เธอยังเด็กสำคัญเวลาผิดไป ที่จริงพอมืดค่ำเท่านั้น

(๔) ขนนกการเวกหม่อมเจ้าชายที่ยังเด็กก็นำยานมาศคู่ ๐

พอลงหน้าพระที่นั่ง มัคคุณฑาวคนหนึ่ง ตกรับถ้ ๆ แล้วตอก
 สามทษา ๆ พอหมดสามทแล้วพวกสาวพรหมจารีหันหน้าทางพระ
 ที่นั่งแล้วถวายคำนับ (ไม่ลงกราบ) แล้วกระบวนก็เดินต่อไป ทั้ง
 ขางหน้ากระบวน ข้าง ๆ กระบวนและหลังกระบวน มีหน้าทถือ
 ทยนสำหรับให้สว่างชน

รอบภูเขาไกรลาสและตามกำแพงพระราชวังและที่สนามจุด
 ไฟชนิดด้วยน้ำมันมะพร้าวกับตะเกียงแมลงดาทั่วไป ตะเกียง
 เมล่งदानสมัยนั้นน้อยคนทีรู้จัก คือเป็นหม้อกลม ๆ นูนเล็กน้อย
 และแบน ๆ คล้ายรูปแมลงดาใหญ่ มีท่อเล็กยาวลงมาจากหม้อนั้น
 ึ่งมีน้ำมันก๊าด ปลายท่อมรุเล็ก ๆ ซึ่งเรียกว่านมหนู ( ) เมื่อ
 ้ำมันหยดลงมาตะเกียงก็สว่างขึ้นเป็นตอน ๆ เสียงดังพู่ ๆ และ
 ว่างไม่เสมอเหมือนโคมสมัยใหม่ ซึ่งมีสูบและตั้งได้ ตะเกียง
 เมล่งดาต้องไขแฉวนจากเสา

ในสมัยนั้นโคมไฟฟ้าน้อย ที่ในพระราชวังมีแต่ไฟฟ้า
 ะที่นั่ง ที่บ้านเรือนอื่น ๆ ในพระราชวังใช้ตะเกียงลานทั่วไป
 รือบางแห่งก็ใช้โคมน้ำมันก๊าดอย่างมีโปะแก้ว

ดังพ่อได้เขียนไว้ข้างบนนี้ ในสมัยลูก ๆ งานชนิดนี้ไม่มีแล้ว
 เด็ก ๆ สมัยนั้นชอบดูงานพระเมรุของเจ้านาย พระเมรุชนิด
 มีเมื่อจะถวายพระเพลิงแก่พระศพเจ้านายชั้นสูง พระศพเจ้านาย
 ้นสูงฝ่ายหญิง เก็บรักษาไว้ที่หอธรรมสังเวชซึ่งอยู่ในพระราชวัง

พระเมรุนั้น ถ้าสำหรับพระศพเจ้าฟ้าก็สร้างชนบทสนามหลวง
หน้าพระราชวัง ฉะนั้นสนามนั้นจึงเรียกว่าทุ่งพระเมรุ

ตัวพระเมรุสำหรับถวายพระเพลิงสร้างเหมือนแบบที่มัตสึ
มา และมีพลับพลาพระที่นั่ง กับพลับพลาสำหรับข้าราชการฝ่าย
นอกฝ่ายในเฝ้า งานพระเมรุมีการสนุกครึกครื้นมากกว่าสมัยนี้ คือ
มีหนัง โขน หุ่น ละคร กงเต๊ก เต๊ก ๆ จึงชอบมาก ไม่รู้สึก
ว่าเป็นการเศร้าโศกอย่างไรเลย ทั้งมีการเลี้ยงขนมตามธรรมดา
เช่น หมูหยอง ไอศกรีม ฯลฯ และพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เจ้าหลวงทรงตั้งลูกมะนาวขึงเงินเฟื่องทองอยู่ข้างใน พ่อจำได้ว่า
ครั้งหนึ่ง ทรงปาโดนพ่อ ๆ ร้องให้เลยพระราชทานส่งให้อีก
หลายลูก

นอกจากนี้ดอกไม้ไฟทำรูปเป็นฉัตร

งานในพระราชวังอีกอย่างหนึ่งที่ชาววังและเด็ก ๆ ชอบมาก
คือ พิธีลอยกระทง ก่อนถึงกำหนดลอยกระทง มีของขายสำหรับ
งานนี้ในพระราชวัง กระทงนั้นคือสิ่งที่ปักเทียนได้ แล้วลอยได้
เช่น ดอกบัวคลุกกล้วยเรือเล็ก ๆ ฯลฯ ทำรูปหลายชนิด เมื่อถึง
เวลาเสด็จลงพระที่นั่งตำหนักแพ พวกชาววังทั้งนายและคนใช้
ต่างนำเครื่องลอยแพของตนไป ปล่อยให้ ลอยลงไปตามแม่น้ำเจ้า
พระยา ในพิธีนี้มีดอกไม้ไฟทั้งบนบกและในน้ำ ดอกไม้ไฟ
ในน้ำของหลวงชนิดใหญ่มากและจุดติดนานกว่าจะดับ แต่พวก
ชาววังคนอื่นจะจุดดอกไม้ไฟในน้ำก็ไม่เห็นห้าม พวกเด็ก ๆ จึงเอา

ดอกไม้ไฟไปมาก ๆ ในคนนั้น และนอกจากดอกไม้ไฟแล้วยังมี
ประทัดลมสำหรับขว้างด้วย ประทัดลมนั้นจะใช้ห่อใหญ่ เกินกำหนด
ไว้เจ้าหน้าที่ห้าม เพราะอาจจะเดินทำให้อันตราย เจ้าหน้าที่ชาย
ทำเรื่องชนิดเรือกฐิน ยาวประมาณ ๓ วา ไม่มีคนนั่ง จุดเทียน
ลอยลงไปตามแม่น้ำ

เวลากลางคืนบางครั้งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาส
สวนหลวง ซึ่งเรียกว่าสวนเต่า^(๑) สวนเต่านั้นในสมัยนั้นรื้อหมด
แล้ว คือสวนเต่าเดิมเวลานั้นเป็นสวนพระที่นั่งภาณุมาศหลังวัด
พระแก้ว

ที่สวนเต่าทางประตูเข้ามีหัวสิงโตสลักที่กำแพงสองหัวพอ
เดินเข้าไปข้างซ้ายเป็นระบียงยาว กลางสวนมีสระใหญ่ ใน
สระมีปลาและเต่ากับตะพานน้ำใหญ่ ๆ น้ำไม่ลึกนัก ในฤดูแล้ง
น้ำลดลงมาก มีปลับปลาเล็ก ๆ ที่หัวสระ

การครึกครื้น คือ มีสัควา ซึ่งเจ้าหน้าที่ชายแต่ง เสด็จ
คยทรงแต่งสัควาเหมือนกัน และแต่งบทยอดบงกันไปมาหน้า
พระที่นั่ง ถ้าใครแต่งดีก็พระราชทานเงินหรือของทีระเล็ก

บางครั้งมีการแข่งขันวิ่งระหว่างพวกเด็ก ๆ บางครั้งทรงเล่น
ลูกมกั คือเลือกพวก ๒ ฝ่ายเป็นตัวไก่ และมีเจ้าของไก่ ๒ คน
เจ้าของไก่เลือกพวกของตัวเอง ๑ คนแล้วเอาผ้าคลุมนำออกมาให้อีก
ฝ่ายดู ตัวไก่ต้องให้เสียงขึ้น จะแก่งไม่ให้จำเสียงก็ได้ ถ้าอีก

๑) อยู่ในบริเวณสวนสควาด้วยเดี๋ยวนี้

ฝ่ายทนายถูกว่าใครเป็นตัวไก่ที่คลุมอยู่ ไก่ตัวนั้นต้องไปอยู่กับฝ่าย
ทนายถูก

โดยมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเป็นเจ้าของ
ฝ่ายหนึ่ง อีกฝ่ายหนึ่งคือสมเด็จพระพันปี พวกไก่คือเจ้าจอมบ้าง
หม่อมเจ้าที่เป็นเด็กทั้งผู้หญิงผู้ชายบ้าง

จำได้ว่า บางทีเวลาทนายถูก ตัวไก่วิ่งหนีไม่ยอมไปอยู่กับ
ฝ่ายโน้น แล้วอีกพวกออกไล่จับ พอจำได้ว่าคุณจอมอาบเคย
วิ่งหนี พอกับท่านลุงถาวรวิ่งไล่จับไปถึงตำหนักที่คุณจอมอ่อนอยู่
กว่าจะจับได้

ก่อนคลุมไก่ พวกเด็ก ๆ มักแอบไปสืบว่าจะคลุมตัวใคร
เพื่อมาบอกเจ้าของไก่ฝ่ายเรา ต่างฝ่ายต่างอยู่ปลายสระ และถ้า
จะแอบไปสืบว่าใครเป็นไก่ ต้องท่องน้ำริมสระไป เพราะริมสระ
ไม่ได้จุดไฟเวลาท่องน้ำไป บางทีปลาหรือตะพานน้ำหรือเต่าโดน
ขารเรา พอไม่ชอบไปสืบเพราะเกลียดของกลิ่น ๆ เมื่อไปถึงปลาย
สระ พวกฝ่ายโน้น บางทีพบเราแล้วพยายามจับตัวไว้ เมื่อเลิก
คลุมไก่อ้มักเลี้ยงของว่าง เช่นข้าวเหนียวปลาแห้ง หน้ากุ้ง และ
ข้าวเหนียวสังขยา หน้ากะฉิก กว่าเสด็จขึ้นเป็นเวลาตึกมาก
แต่ในสมัยนั้นเด็กจะนอนดึกกว่าเด็กสมัยนี้

นอกจากการสนุกครึกครื้นชนิดนี้ บางครั้งทุลกระหม่อมใหญ่
(สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ) โปรดเกล้าฯ ให้มี
แห่จากตำหนักใหญ่ที่สมเด็จพระมาตุจฉา (สมเด็จพระพันวัสสา

อัยกาเจ้า) ประทับ พวกเด็กผู้ชายซึ่งโตมากเป็นหม่อมเจ้า เช่น
 ท่านอาตุ๋ ท่านอาทองรอด (หม่อมเจ้าทองทิพย์) ท่านลุงถาวร
 พ่อ ท่านประสพประสงค์ พระองค์ธานี และอีกหลายคน
 จำชื่อไม่ได้ เข้ากระบวนแห่แต่งตัวเป็นจีน บางคนถืออาวุธ
 (ปลอมทำด้วยกระดาษแข็ง) บางคนถือธง เสือและกางเกงจีน
 ทำด้วยแพรบาง คนแต่งตัวเป็นคนไทยครั้งโบราณ กระบวนแห่
 เดินเพียงชั้นบน จากตำหนักใหญ่ข้ามสะพานไปทางสวนสวรรค์
 แล้วเฝ้าพระพุทธเจ้าหลวงแล้วเดินกลับ เสือที่แต่งในกระบวนแห่
 เคยประทานให้พวกที่อยู่ในกระบวน

บางเวลาเด็ก ๆ ที่อยู่ในพระราชวังเล่นว่า มักชอบอยู่บน
 สะพานระหว่างตำหนักใหญ่กับสวนสวรรค์เพื่อตั้งสถานสำหรับพวก
 หนึ่ง อีกพวกหนึ่งตั้งที่ซีกกว่าจากบนเขาซึ่งอยู่ใกล้ตำหนักพระ
 อรรคชายาเธอทางประตูพรหม

บางครั้งพอกับท่านลุงถาวรลงอาบน้ำในอ่างแก้วซึ่งอยู่ใต้พระ
 หนึ่ง อ่างแก้วนี้ไม่ได้ทำด้วยแก้วเป็นแต่เรียกชื่อนั้น ทำด้วย
 ปูนซิเมนต์และมีกอกนำพุกกลางอ่าง จะเรียกว่าสระก็เล็กเกินไป
 และธรรมดาห้ามไม่ให้ลงอาบ พอจำได้ว่าเมื่อโตโจนจุกแล้ว ใหม่ๆ
 ลงอาบน้ำกับท่านลุงถาวร แล้วดำน้ำเล่น หัวพ่อโตนก็กอน้ำกลาง
 อ่างหัวแตกเลือดไหลต้องรีบไปใส่ยา

สถานที่ซึ่งเด็ก ๆ ชอบเข้าไปดู คือห้องช่างทองของหลวง
ซึ่งอยู่ในพระราชวัง ในระหว่างข้างทางเดินจากประตูพรหมไป
อันจันทร์หลังของทับน (พระที่นั่งที่สมเด็จพระพันปีประทับเรียกว่า
“ทับน”)

ห้องนกรมหลวงสรรพสาตร์เป็นผู้ควบคุมดูแล และช่างทอง
เป็นผู้ชาย ฝีมือดีในวิชาช่างทองโบราณและเครื่องถม หน้าที่ของ
ห้องช่างทองนี้ คือสร้างเครื่องเงินเครื่องทอง และซ่อมแซมเครื่อง
เงินเครื่องทองของหลวง หรือของเจ้านายฝ่ายในและเจ้าจอม พวก
เด็ก ๆ มักเข้าไปวุ่นชนจับสิ่งของต่าง ๆ แต่กรมหลวงสรรพสาตร์
มีพระทัยดีไม่กริ้ว ถ้าชนเกินไปจึงจะจับไว้

คุณย่าเคยไปเยี่ยมหรือเฝ้าผู้คนบางคน ที่เคยไปบ่อย ๆ คือ
ตำหนักเจ้าจอมมารดาอมรภักษ์ซึ่งอยู่หลังคลัง ตำหนักเจ้าดาราร และ
ตำหนักใหญ่ของสมเด็จพระพันวัสสา พ่อเคยไปด้วยเสมอ ที่
ตำหนักเจ้าดาราร มีผู้หญิงสาวคนหนึ่งแขนด้วนทั้งสองข้าง แต่เย็บ
ผ้าและทำอะไรรต่ออะไรได้ โดยใช้เท้าแทนแขนและมีมือ

การเรียนหนังสือในชั้นต้นคุณย่าเคยสอนพ่อ และต่อไป
เสด็จไปประภัสสรทรงพระกรุณาสอนพ่อ พ่อต้องไปเรียนทุกวัน

เวลาบ่าย ๆ ครั้นต่อมา พ่อออกไปเรียนหนังสือที่ห้องใต้ออฟฟิศ
เสด็จปู่ ขุนวิไล (กรรณ) เป็นผู้สอน

เมื่อพ่อมีอายุ ๕ ปี พ่อไปเรียนที่โรงเรียนราชกุมาร ซึ่งตั้ง
อยู่ที่ออฟฟิศกรมราชเลขาฯ ใหม่ ใกล้ห้องราชองครักษ์ การเรียน
ไม่สู้เคร่งครัดนัก รู้สึกว่าการเล่นมากกว่าการเรียน เพราะ
โรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเพื่อให้ทุลกระหม่อมใหญ่ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าวัชรไศย) ^{๕๕๕}
ทรงมีเพื่อนอยู่ด้วย ทุลกระหม่อมใหญ่ประทับที่โรงเรียนนั้น
และห้องบรรทมก็คือห้องที่พ่อทำงานในออฟฟิศ กรมราชเลขาฯ
ที่โรงเรียนราชกุมารมีห้องกายกรรมใหญ่มาก ต่างคนต่างฝึก
กายกรรมตามบุญตามกรรมไม่ได้วางระเบียบอะไรเลย และอีกห้อง
เป็นห้องเล่น ในห้องนั้นมีเครื่องเล่นต่าง ๆ เช่น ปืนใหญ่ ทหารป้อม
รถไฟ ฯลฯ ล้วนแต่เครื่องเล่นที่เด็กผู้ชายชอบเล่น

เมื่อไม่เรียนก็เล่นดนตรีไทย ซึ่งตั้งวงขึ้นแต่พ่อไม่ได้เล่น
ดนตรีเลย บางเวลาการจับฉลากว่าจะรับประทานอาหารโดยใส่
ภาชนะอะไร จับฉลากได้โถเบาที่ต้องกินอาหารในโถเบาแต่เป็น
โถที่ยังไม่ได้ใช้เลย... ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ความทรงจำของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล จยลงเพียง
เท่านั้น ตอนต่อไปนี้เป็นพระประวัติหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล
ที่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงแต่ง

ความทรงจำที่หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ทรงไว้สำหรับ ลูก

อ่านนั้น สังเกตว่าเดิมที่ตั้งใจจะเขียนต่อไปอีกจนตลอด หากไม่ทันได้เขียนต่อโดยประจวบถึงชีพิตักษัยเสียในระหว่างนั้น เรื่องจึงยังคงอยู่เพียงเธอค้นหาได้ราว ๕ ขวบ

หม่อมเกอ สวัสดิศกุล ณ อยุธยา ประรภจะได้อ่านเรื่องต่อเป็นทำนองประวดี จึงได้มาวานให้ข้าพเจ้าเขียน ข้าพเจ้าพิจารณาดูบันทึกความทรงจำของเธอเห็นว่า เป็นเรื่องที่พอเขียนไว้ให้ลูกอ่าน ถ้อยคำแสดงความสเนหาและสนิทสนมอันพอจะฟังได้ในเวลาเล่าเรื่องเก่า ๆ ให้ลูกฟัง คนอื่นที่อยู่นอกสังเวียนภายในของครอบครัวย่อมเขียนให้เหมือนดั่งนั้นไม่ได้ หากจะเขียนต่อก็ต้องมีลักษณะเป็นต่างเรื่องต่างสำนวนกันทีเดียว ต่อกันแต่อนุสนธิเนื้อเรื่องเท่านั้น ข้าพเจ้าก็เป็นญาติที่คุ้นเคยรักใคร่กันมาตลอดชีวิตแต่เล็กคุ่มใหญ่จนแก่ลง และถือตัวว่าเป็นเพื่อนสนิทอกด้วย จึงรู้สึกยินดีที่ได้โอกาสสนองความรักใคร่ ต่อกัน ด้วยเขียนเรื่องต่อตามปรารภของหม่อมเกอ แม้จะไม่สามารถต่อได้ละเอียดคยยาวก็หวังว่าพอจะเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ล่วงลับไปได้บ้าง

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์เศกสกันต์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ และต่อจากนั้นไม่กี่เดือน (พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๕) ก็ได้โดยเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุโลกประชานาถออกไปศึกษาวิชาในทวีปยุโรป พร้อมด้วยเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์

อีกหลายพระองค์คือ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์
 พระวรวงศ์เธอ (ภายหลังเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ) พระองค์เจ้า
 นิพนธ์ภาณุพงศ์ และหม่อมเจ้าถาวรมงคลวงศ์ ดังได้เคยทักมา
 แล้วในท่อนและจะอดทักไม่ได้อีกในที่นี้ น่าอนาใจยิ่งนักที่เจ้า
 นาย ๕ พระองค์นี้ยังมีที่นั้ไรก็มิเหลือเลยสักพระองค์เดียวในเวลา
 นี้ ในการครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้โดยเสด็จ สมเด็จพระเจ้า
 ฮ่องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศวรเดช ซึ่งจะเสด็จไป
 ยุโรป ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงส่ง ณ พระที่นั่งมุลสถาน
 บรมอาสนุ ครั้นถึงกำหนด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ
 สมเด็จพระนางเจ้า พระอัครราชเทวี (คือสมเด็จพระศรีพัชรินทรา
 บรมราชินีนาถ) เสด็จไป ด้วยเพียง สิงคโปร์ แล้วเลยประพาสชวา
 ส่วนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และ พระราชกุมาร กับ พระอนุวงศ์
 ทั้งนี้ได้กราบถวายบังคมลา แยกไปจากสิงคโปร์ ลงเรือเมต์
 เมสสาจรมาร์ตีมี ซอสมาเลียน รอนแรมไปโดยชลมารคตราบ
 เท้าถึงยุโรป

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ได้เข้าไปอยู่ในโรงเรียนประถมช่อ
 เสนต แอนดริวส ที่ต้นบริดจ์เวลล์ ใน ภาคใต้ ประเทศอังกฤษ
 (ขณะที่หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกกุล ทรงศึกษาอยู่ที่โรงเรียนนี้
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธุ์ พระบิดาได้โดยเสด็จพระราช
 ดำเนินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสยุโรป ครั้งแรกเมศ

พ.ศ. ๒๔๕๐ ในโอกาสนั้นได้เสด็จเยี่ยมหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์
 สวัสดิกุล ณ โรงเรียนเสนต์ แอนดริวส์) เรียนอยู่สองปีกว่า ถึง
 ๒๔๕๒ กลางปีก็ไปเข้า โรงเรียน มัธยม อีตัน ใน คณะ อาจารย์
 คอนัลด์สัน การที่หม่อมเจ้าวิบูลย์ฯ เข้าอีตันได้นั้นนับว่าเป็นโชคดี
 อันจะหาได้ยากอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุผลดังจะกล่าวต่อไปนี้ ใน
 ประเทศอังกฤษ มหาชนนิยมโรงเรียนราษฎรมากกว่าโรงเรียนรัฐ-
 บาล โรงเรียนราษฎรชั้นมัธยมที่เรียกว่าพับลิกสกูลเป็นโรงเรียน
 กินนอนชนิด องค์กรแห่งสำนักตั้งขึ้นนอกจากสถานทีกว้างขวาง
 ต้องด้วยลักษณะสุขภาพีบาลและการเล่าเรียนดีพอประมาณแล้วยังมี
 ข้อสำคัญคือ วงการสังคม และขนบธรรมเนียมของโรงเรียน
 โรงเรียนย่อมได้ชื่อเสียงและความนิยมด้วยชนิดเด็กที่เล่าเรียนอยู่
 โรงเรียนกินนอนเป็นสำนักที่ยอมรับนิสัยเด็กได้ดีกว่าโรงเรียนเข้าไ
 เย็นกลับ และโรงเรียนพับลิกสกูลนั้นผู้หลักผู้ใหญ่พยายามฝึกฝ
 ให้เด็กใหญ่ปกครองเด็กย่อม การปกครองเช่นนี้มักสำเร็จได้ว
 เด็กใหญ่วางตัวเป็นแบบอย่างให้เด็กย่อมนิยมและคล้อยตาม เพราะ
 เด็กขนาดนั้นย่อมอยู่ในวัยอันเป็นปกติที่จะเอาอย่าง ช่ง กัน และ กั
 ฉะนั้นถ้าสำนักใดมีทุนเดิมดี กล่าวคือ เด็กใหญ่ส่วนมากเป็นคนที
 สกุตดีซ่งอบรมกุลบุตรมาแต่บ้านแต่ยังเยาว์เป็นอย่างดีแล้ว ก็มี
 เป็นเด็กดีเมื่อโตขึ้น และเป็นตัวอย่างแก่เด็กย่อมๆ ต่อไป นอกจาก
 หวังทางบ้าน โรงเรียนยังตั้งใจออกตัวที่จะอบรมให้เป็นผู้รู้จักเห็

ก่ห่มุ แก่คณะ ไม่ลำเอียงหรือเบียดเบียนผู้อื่นแกว่าและให้
 จักพรัจักชนะ ไม่ลุแก่อคติ เป็นต้น เครื่องมือในการอบรม
 ใน คือการักพาและตัวอย่างความประพฤติของเด็กใหญ่ผู้ได้รับ
 านาจปกครองเด็กย่อมั่นเองดังนี้ อังกฤษนิยมกันว่าเป็นเยี่ยง
 อย่างอันดีของเด็กในโรงเรียน ถ้าผู้ใดเป็นอย่างนี้ ผู้นั้นก็โตช่อว่า
 ำน้ำใจเป็น “นักกีฬา” โรงเรียนชนิดนี้มีอยู่มากในประเทศ
 อังกฤษ ทนียมกันว่าเป็นเลิศคือ อัดัน ซึ่งหม่อมเจ้าวิบูลย์-
 วัสดิววงศ์อยู่นั้นแห่งหนึ่ง นอกจากนั้นยังมี แสรโรว์ รักับ
 อดลบะระ วันเชสเตอร์ ชาเตอร์เฮาส์ เซลเตน่า เป็นต้น
 เรียนพวกนี้มักไม่มั่วว้าง ใครจะเข้าต้องลงชื่อไว้นาน ๆ ก่อน
 ายถึงขีดชั้นมัธยมนอกจากจะผ่อนผันกันเป็นพิเศษ เช่นเป็นลูก
 ของนักเรียนเก่า ฉะนั้นลูกคนอื่น ถ้าจะเข้าได้ต้องมีวุฒิเด็ก
 ทยโดยมากไป เมื่ออายุเกินขีดที่เขาเต็มใจจะรับ (ระหว่าง
 ๑๒-๑๔ ปี) ซึ่งมีได้ลงชื่อล่วงหน้าไว้นาน ๆ ย่อมขาดสิทธิ์ใน
 การจองที่ ฉะนั้นจึงมีน้อยคนที่จะได้เข้าพับลิกสกูลชนิด ๆ เช่น
 อดันนิกมแต่หม่อมเจ้าวิบูลย์ ๆ กับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ๆ
 ท่านั้น ที่แสรโรว์มีมากน้อย เพราะโรงเรียนนี้ติดต่อกับคนไทย
 มาก นอกนั้นก็มั่วว้างแห่งละสองสามคนที่รักับ อดลบะระ เซลเตน่า
 ยังมีที่ไทยเข้าได้มาก อีก สอง หรือ สาม แห่ง เช่น เอานเคิล และ
 อดลเวอน ซึ่งสงเคราะห์เข้าในชนิดเหมือนกัน

หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ เล่าเรียนอยู่ที่ตอนจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๖
 ระวางนั้นได้มีชื่อเสียงว่าเป็นนักมวยรุ่นเบา ส่วนการกีฬาอื่น ๆ
 ก็เข้าเล่นด้วยกันกับนักเรียนทั่ว ๆ ไปตามกฎเกณฑ์ คือฟุตบอลในฤดู
 หนาวและกรีซเซียงเรือในฤดูร้อน (ได้ฝึกหัดขยิกสักกับครูผู้มีความรู้
 สามารถนำวิชามาสอนในเมืองไทยเป็นครั้งแรกได้ด้วย) ผู้แต่งประวัติ
 ตอนนี้ได้ร่วม เวลาเรียนที่มหาวิทยาลัย กับเพื่อน นักเรียนอดัน ของ
 หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ หลายคน สังเกตดูเขาชอบนิยมหม่อมเจ้า
 วิบูลย์ ฯ เป็นอย่างดี เพราะเธอไว้ว่างองค์สมควรแก่ฐานะ เขา
 ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่เอาเปรียบเพื่อน เป็นต้น ในตอนท้ายแห่ง
 ที่อยู่โรงเรียนมัธยมนี้ ทางกรมได้ตกลงให้หม่อมเจ้าวิบูลย์
 เตรียม เข้า มหาวิทยาลัย ออกซฟอร์ด เพื่อ เป็น หนทาง เหมาะ
 แก่การที่จะศึกษาวิชาทูตต่อไปข้างหน้า การเตรียมกินเวลาอยู่
 เพราะต้องเริ่มเรียนภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยนี้เพิ่งตั้งทาง
 อักษรศาสตร์ เป็น ส่วนใหญ่ คน อังกฤษ ที่ จะ เข้า ต้อง มีความ
 ค่อนข้างสูงในภาษาโบราณสองภาษา คือละตินกับกรีก แต่มีข้อ
 ใจว่า ถ้าเป็นชาวเอเชียจักผ่อนผันให้สอบภาษาโบราณของบรรพบุรุษ
 ได้แทนกรีกหรือละตินแต่ละอย่าง ทั้งนี้ดูเหมือนจะเป็นด้วยเข้าใจ
 ว่าชาวตะวันออก ก็คงเรียน ภาษา โบราณ อัน เป็นราก เ่าของ ภาษา
 ปัจจุบันของตน เช่นเดียวกันกับคนอังกฤษเรียนภาษาละตินและกรีก
 แต่คนไทยเราไม่เคยเรียนภาษาโบราณมาก่อน เวลาเข้าโรงเรียน

อังกฤษก็มักเลือกเข้าแผนกวิชาปัจจุบัน ซึ่งแม่จะต้องเรียนภาษา
 ตะติงก็ผ่อนผันไม่ต้องเรียนกรีก ฉะนั้นหากจะเข้าออกซฟอร์ดมัก
 เป็นความลำบาก ที่จะต้องเริ่มเรียนกรีกหรือภาษาโบราณตะวันออก
 อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นใหม่ ทางกรีกตัดสินว่า ไหน ๆ จะต้อง
 เริ่มใหม่ก็ให้เลือกเอาภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาโบราณ ตะติงออก
 เสียเลยจะได้เป็นประโยชน์แก่ความรู้ในรากเง้าภาษาไทย แท้จริงที่
 อดิชนันท์ทุกคนก็ต้องเรียนทั้งละตินทั้งกรีกอยู่แล้ว แต่สำหรับชั้นเข้า
 มหาวิทยาลัยนี้หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ สมัครสอบสันสกฤตแทนกรีก
 คู่เพื่อนไทยคนอื่น ๆ ฉะนั้นในเวลาโรงเรียนหยุดจึงได้ไปอยู่ด้วย
 กันสามคนคือ หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ หม่อมเจ้าทองเชษฐรมชาติ
 กับตัวข้าพเจ้าหลายครั้ง เพื่อเรียนสันสกฤตสำหรับเขา
 ออกซฟอร์ด เป็นโอกาสให้ข้าพเจ้าได้รู้จักขอบพอกันอย่าง
 สนิทสนมซนกว่าแต่ก่อน ทั้งที่ข้าพเจ้ารู้จักกับเธอมาเกือบตลอด
 ชีวิตแล้วฉะฉิน

ครั้นเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ กับคน
 ไทยอีกสองคนตระบุงุ้อมมาแล้วก็ได้ไปเข้ามหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด
 พร้อมกันแต่อยู่ต่างสำนักกัน หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ อยู่ที่ศูนย์เวสต์
 คอลเลจ ติดกันกับสำนักของข้าพเจ้า ได้ไปมาหาสู่กันทุกวันเท่า
 กับอยู่สำนักเดียวกัน นอกจากการเล่าเรียนเธอยังได้ซ่อมมวย

อีกบ้าง เธออยู่ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดจนศก ๒๔๕๐ ก็สอบ
 ได้เกียรตินิยมทางประวัติศาสตร์ในอันดับสาม แล้วจึงข้ามไปอยู่
 ปารีสเรียนในโรงเรียนการเมืองแผนกทูตอีกสองปี ก็สอบได้
 ประกาศนียบัตร ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ และกลับเข้ามารับราชการใน
 กรุงเทพฯ ฯ เป็นอันได้เล่าเรียนอยู่ในยุโรปถึง ๑๓ ปี
 ชีวิตนักเรียนไทยส่วนมากในประเทศอังกฤษนั้น เวลา
 โรงเรียนเปิดก็อยู่โรงเรียน กิจกรรมยามเย็นไปตามระเบียบคุณ
 นักเรียนอังกฤษทั้งหลาย เขาเรียนเราก็เรียน เขาเล่นเราก็เล่น
 ถ้าหลบหลีกเรียนก็เสียโอกาส ขาดการสดับตรับฟัง บางทีต้อง
 โทษานุกโทษแล้วแต่เหตุการณ์ ถ้าหลบหลีกเล่นก็ถูกโบย โดย
 เป็นการประพฤตินิรันดร์ ทำให้เสื่อมเสียระเบียบแห่งหมู่คณะ
 ทั้งนี้ไม่แปลกประหลาดประการใด แต่พอถึงเวลาโรงเรียนหยุด
 เพื่อนฝูงต่างก็กลับบ้านช่องเป็นโอกาสแห่งความชื่นชมยินดีที่จะได้
 พบปะพี่น้องพ่อแม่ แต่นักเรียนไทยเราจะหาเวลาได้ทึ่งรู้สึกสลดใจ
 สงสารตัวเอง และคิดถึงบ้านยิ่งขึ้นไปกว่าเวลาอันควรจะชื่นชม
 ยินดีนั้นไม่มีได้ บางทีเพื่อนฝูงเขาก็ชวนไปอยู่บ้านเขา แต่โดยมาก
 ทางกรมักจัดให้ไปอยู่ด้วยกันกับนักเรียนไทยอื่น ๆ ในบ้านคหบดี
 ที่สถานทูตให้ผู้ดูแลนักเรียนเล็กลงเล่นนั้น การที่ไปอยู่ด้วยกัน
 ตามครอบครัวนั้นเป็นเครื่องสมานน้ำใจให้พวกคนไทยเรารักกันทุก
 คน อนึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ยังทรงเป็นนักเรียน

อยู่นั้นได้ทรงพระปรารภกับอัครราชทูต (พระยาประสิทธิศัลการ
 สอาด สิงหเสนี ซึ่งภายหลังเป็นพระยาสิงหเสนี) ว่า สมควร
 จะช่วยรวบรวมนักเรียนไทยเข้าสักปีละครั้ง เพื่อความวิสาสะ
 ทั่วไปและเพื่อจะได้มั่นคงอยู่ในความ ประนีประนอม ซึ่งกันและกัน
 ทั้งจะได้ช่วยมิให้ล้มภาษาไทยล้มเรื่องบ้านเกิดเมืองนอนของตนได้
 จึงได้มีการประชุมนักเรียนทั่วไปปีละครั้ง ประมาณครั้งละ ๗ วัน
 ตั้งขึ้นเป็นสามัคคีสมาคมในพระอุปถัมภ์ในพระองค์ท่าน แต่ยัง
 ทรงดำรงตำแหน่งพระยุพราช หม่อมเจ้าวิบุลย์ ฯ ไปประชุมด้วย
 ตั้งแต่แรกตั้งสมาคม ได้ช่วยเป็นกำลังในทางกีฬาหลายอย่างอยู่
 หลายปี ในที่สุดได้ถูกเลือกเป็นนายกสมาคมครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็น
 เครื่องแสดงว่า เธอได้รับความนิยมนับถือของเพื่อนฝูงนักเรียน
 ไทยด้วยกันเป็นอย่างดี จึงยกย่องให้เป็นนายกเช่นนี้

ครั้นเมื่อกลับเข้ามายังเมืองไทย หม่อมเจ้าวิบุลย์ ฯ แรกรับ
 ราชการในกอง ท่ปรีการราชการต่างประเทศ ใน กระทรวงการ ต่าง
 ประเทศในตำแหน่งผู้ช่วย แล้วเลื่อนขึ้นเป็นเลขานุการชั้น ๑ อัน
 เป็นตำแหน่งเทียบชั้นหัวหน้ากรมในปัจจุบัน ได้ทรงผนวชเป็น
 พระภิกษุ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
 เป็นพระอุปัชฌาย์ จำพรรษาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นถึง
 พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นอัครราชทูต
 ประจำเดนมาร์ก สวีเดน นอร์เว ตั้งสำนักงานอยู่ที่โคเปนเฮเกน

แล้วเป็นอัครราชทูตประจำประเทศเยอรมันใน พ.ศ. ๒๔๗๐ อีกตำแหน่งหนึ่ง จึงย้ายสำนักงานมาตั้งอยู่ที่กรุงเบอร์ลิน ในระหว่างที่เป็นอัครราชทูตอยู่นี้ได้ไปราชการ พิเศษหลายครั้ง ในการ ประชุมต่าง ๆ คือ.

แลกเปลี่ยนสัตยาบันทางเศรษฐกิจเฉพาะกาล ระหว่างไทยกับเยอรมันที่เบอร์ลิน (๒๔๖๓) เช่นสัญญาทางพระราชไมตรี และค้าขายกับเดนมาร์กที่โคเปนเฮเกน (๒๔๖๓) เช่นสัญญาทางพระราชไมตรีและค้าขายกับสวีเดนที่สตอกโฮล์ม (๒๔๖๓)

ไปประชุมเรื่องอารุชยทศกัณฑ์ที่เยนีวา (๒๔๖๘) สมัชชาสันนิบาตชาติ ครั้งที่ ๖ ที่เยนีวา (๒๔๖๘)

เช่นสัญญาทาง พระราชไมตรี และค้าขายกับ นอร์เวย์ออสโล (๒๔๖๘) สมัชชาสันนิบาตชาติ ครั้งที่ ๗ ที่เยนีวา (๒๔๖๘)

ประชุม ระหว่างชาติ ว่าด้วย ทฤษฎี แห่งการ ปกครอง ที่ ปารีส (๒๔๗๐) ประชุมระหว่างชาติว่าด้วยมาตราซึ่งดวงวัดที่ปารีส (๒๔๗๐)

ประชุมระหว่างชาติว่าด้วยการปราบฝิ่นที่เยนีวา(๒๔๗๑) ไปช่วยงานรัชมังกลาภิเษกพระเจ้ากรุงสวีเดนที่สตอกโฮล์ม (๒๔๗๑) สมัชชาสันนิบาตชาติ ครั้งที่ ๘ ที่เยนีวา (๒๔๗๑)

เพียงเวลาที่รับราชการ ในสังกัด กระทรวงการ ต่าง ประเทศนี้ หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ มียศเป็นมหาอำมาตย์ตรี รับพระราชทานเครื่อง

ราชอิสริยาภรณ์ตติย จุล จอม เกล้า สิบ ราช สกกุล แห่ง พระ เจ้า บรม
 วงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ กับเหรียญคุณวุฒิมาลา เข็ม
 ศิลปวิทยา (๒๔๕๒) แล้วเลื่อนขึ้นรับพระราชทานตติยจุลจอม-
 เกล้าในศก ๒๔๖๔ กับได้พระราชทานทวีติยาภรณ์มงกุฎ (๒๔๖๕)
 ตริตาภรณ์ช้างเผือก (๒๔๖๑) เป็นต้น อนึ่ง ระหว่างที่เป็นทูต
 อยู่ที่นี่ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเดนมาร์กโปรดพระราชทานตรา
 ตาเนบอร์ก ชั้น ๑ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนอร์เวย์โปรดพระราชทาน
 ตราเสนตโอลาฟชั้น ๑ และสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสวีเดนโปรด
 พระราชทานตราโปลาร์สตาร์ชั้น ๑ แก่เชอด้วย

ครั้นถึง ๒๔๗๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ โปรดให้
 กลับเข้ามารับราชการเป็นผู้ช่วย ราชเลขาธิการ และราช เลขานุการ
 ฝ่ายต่างประเทศ เลขาธิการองคมนตรีสภา เลขานุการเสนาบดี
 สภาอักษรมติตำแหน่ง กับได้เป็นเลขาธิการสภาภาษาด้วย

เพื่อความแจ่มแจ้ง จะขออธิบายความเกี่ยวเนื่องด้วย
 ลักษณะแห่งตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้โดยสังเขป ทุก ๆ ประเทศ
 ย่อมมีตำแหน่งราชเลขาธิการของพระราชาธิบดี หรือเลขาธิการ
 ของประธานาธิบดี ประเทศไทยในโบราณกาลก็มีตำแหน่งเช่นว่า
 แต่เรียกว่าเจ้ากรมพระอาลักษณ์ฐานะรองจากเสนาบดีลงมา
 บรรดาศักดิ์เป็นออกญาหรือออกพระศรีภูริปรีชา แต่ในสมัย
 ปัจจุบันประมุขของประเทศไม่สู้จะมั่งานหนักนักด้วย กิจการไปต

อยู่แก่นายกรัฐมนตรีเสียเป็นส่วนมาก ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ ๖
 ที่ ๗ ก่อนวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นั้น พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวยังต้องทรงงานหนักอยู่เพราะมิได้ตั้งตำแหน่ง นายก
 รัฐมนตรีไว้จึงต้องทำหน้าที่ตนเอง ข้าพเจ้าจึงจำได้ว่า ครั้งหนึ่ง
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระราชดำริจะ
 ตั้งเสนาบดีผู้มอวโโสและเชี่ยวชาญการงาน เป็นอัครมหาเสนาบดี
 หรือที่เราเรียกกันทุกวันนี้ว่านายกรัฐมนตรี แต่เมื่อข้าพเจ้าได้เชิญ
 กระแสพระราชปรารภไป ท่านเสนาบดีผู้นั้นทรงปฏิเสธยกเขียง
 แห่งสหปาลีรัฐอเมริกา ซึ่งท่านประธานาธิบดีทำหน้าที่อัครมหา
 เสนาบดีเองดูจในประเทศเรานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยัง
 ได้ทรงตอบว่า สำหรับประธานาธิบดีอเมริกันนี้รับผิดชอบแบก
 ภาระอยู่เพียงภายในเวลากำหนด ส่วนพระองค์เองไม่ทรงมีหวัง
 จะผ่อนพ้นจากภาระอันใหญ่หลวงนี้ได้ จนกว่าจะเสด็จ สวรรคตไป
 แต่แม้จะมีพระราชประสงค์จะใคร่ไม่หวังแห่นภาระนั้น ก็มีได้เป็น
 การสำเร็จ เหตุฉะนั้นราชเลขาธิการของพระองค์จึงมีภาระหนัก
 ยิ่งกว่าราชเลขาธิการใด ๆ ในนานาประเทศในยุโรป จึงได้มี
 ระเบียบแบ่งปันหน้าทรวง ๆ ลงไปเป็นหลายประเภทดังนี้

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในโบราณสมัย ตำแหน่งนี้เรียก
 ว่าเจ้ากรมพระอาลักษณ์ (ตามกฎมนเทียรบาล) นายเคอะลาลูแบร
 ซัง เป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส บรรยาย

ลักษณะแห่งการปกครอง ประเทศไทย ในสมัยพระนารายณ์ก็กล่าว
 ความตรงกัน ในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์การทำงานในหน้าที่
 พระเจ้าแผ่นดินมากขึ้นเพราะได้เริ่มใช้วิธีกราบบังคมทูลขอราชการ
 ด้วยหนังสือแทนที่จะกราบบังคมทูลด้วยวาจาตั้งแต่ก่อน จึงได้ทรง
 ตั้งตำแหน่งราชเลขาณุกรขึ้นไว้อีกต่างหาก ต่อมาใน ร.ศ. ๑๑๑
 เมื่อ ทรง เปลี่ยนแปลง ระเบียบราชการบ้านเมือง คราวใหญ่ ได้
 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงมูรธาธรขึ้น มีหัวหน้าเป็นเสนาบดี
 บังคับบัญชาการกรมพระอภัยมณี กรมราชเลขาณุกร และงาน
 แผนกรัฐมนตรีสภาซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่ เพื่อจะฝึกฝน
 ระเบียบการที่จะให้มีรัฐสภาต่อไปในภายหน้า มีกองรัฐมนตรีสภา
 นอกส่วนหนึ่ง ผู้ที่ดำรงตำแหน่งราชเลขาณุกรนั้น เดิมที่พระเจ้า
 น้อยยาเธอกรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ (คือสมเด็จพระยา
 เทวะวงศ์วโรปการ) แต่ต่อมาทรงย้ายไปว่าการกระทรวงการ
 ต่างประเทศ จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งพระเจ้าน้อยยาเธอพระองค์เจ้า
 สวัสดิประวัติ (ภายหลังเป็นกรมพระสมมตอมรพันธุ์) พระบิดา
 ของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ นั้นให้เป็นแทน ครั้นต่อมาการงาน
 มากขึ้นโดยลำดับ จึงต้องทรงแบ่งงานออกอีก โดยให้มีราชเลขา-
 ณุกรฝ่าย ต่าง ประเทศ (พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้า
 โสณบัณฑิตย์ ซึ่งภายหลังเป็นกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) และ
 อธิบดีกองฎีกา (พระเจ้าน้อยยาเธอ พระองค์เจ้าศรีสิทธิรังไชย

ภายหลังเป็นกรมขุนศรีวิชัยสังกาศ) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 พระองค์นั้นได้ทรงริเริ่มให้มีการประชุมเสนาบดีขึ้นด้วย สัปดาห์ละ
 สองครั้ง และโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระสมมตฯ ทรงปฏิบัติหน้าที่
 เลขานุการ แห่งสภาเสนาบดีขึ้นด้วย อีกส่วนหนึ่ง เมื่อทรงตั้ง
 องคมนตรีสภาขึ้น ก็ได้รวมหน้าที่เลขานุการของ องคมนตรีสภาเข้า
 ไว้ในกรมนี้อีกด้วย ต่อมาโปรดให้ยุบกระทรวงมูรธาธรเพื่อตัดทอน
 รายจ่าย แต่เพราะงานทางราชการเลขานุการยังมากอยู่ดึกเดิม ทั้งเป็น
 งานสำคัญอัน จะหาบุคคลผู้สมควรจะไว้วางพระราชหฤทัย ได้ยาก
 จึงโปรดให้ยก ตำแหน่ง ราช เลขานุการ ขึ้น เทียบ ฐานะ เสมอ ด้วย
 เสนาบดีผู้หนึ่ง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ กรมพระสมมตฯ ทรงพระชรา
 และ เริ่ม ประชวรเสาะแสวงจิ่ง กราบถวาย บังคม ลา ออก จาก หน้าที่
 ราชการประจำ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระอาลัย
 โปรดให้ทรงเป็นเสนาบดีที่ปรึกษาทำนอง อย่างที่เรียกกันใน นานา
 ประเทศว่า Ministre Sans Portefeuille ฉะนั้น ทรงเลื่อนกรมหลวง
 ปราบจณกิตติบดีราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ ขึ้นเป็นราชเลขา-
 นุกรการ ต่อมาจนพระองค์ท่านสิ้นพระชนม์ลง ก็โปรดให้พระยา
 จักรปาณี (ล่อ ไกรฤกษ์ ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหิธร) แทน
 และให้เปลี่ยนชื่อตำแหน่งเป็นราชเลขาธิการ เพื่อให้สมกับฐานะ
 ที่เทียบเสมอด้วย เสนาบดี ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เปลี่ยนเรียก
 ราชเลขาธิการว่าเสนาบดีกระทรวงมูรธาธรใหม่ แต่ต่อมาอีกไม่ช้า

เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองบ้านเมือง พระราชมารดา
ส่วนใหญ่ตกไปเป็นหน้าทนายรัฐมนตรี งานที่เหลืออยู่มีลักษณะ
คล้าย งาน ของ ราช เลขานุกร ใน นานา ประเทศ จึงกลับเรียก
ตำแหน่งนี้ว่า ราชเลขานุกร แต่มีคำข้างท้ายด้วยว่าในพระองค์
มีฐานะเพียงชั้นอธิบดี

เมื่อได้บรรยายอนุสนธิ์ของหน้าที่เหล่านี้แล้วจะได้พยายาม
บรรยายลักษณะต่อไปพอให้ผู้อ่านหลับตาเห็นได้บ้าง เล็กน้อยตาม
รูปการที่เป็นมาเวลาทำงานของกรมราชเลขาธิการขยายตัวใหญ่ที่สุด
เห็นจะเป็นในตอนรัชกาลที่ ๖ และต้นรัชกาลที่ ๗ เพราะฉะนั้น
จะถือเอาระยะนี้เป็นเกณฑ์แห่งการบรรยายดังต่อไปนี้

ถัดจาก ราชเลขาธิการ ซึ่งเทียบ เสมอ ด้วย เสนาบดี ลง มา มี
หัวหน้างานเทียบชั้นอธิบดีคือ (๑) ผู้ช่วยราชเลขาธิการ เทียบ
เป็นปลัดทุผลดอง หรือที่เรียกในบัดนี้ว่าปลัดกระทรวง นอกจาก
หน้าที่ปกติของปลัดกระทรวงแล้ว ผู้ช่วยยังมีหน้าที่ควบคุมงาน
ทั่วไปในทางกิจการที่ผ่านเข้ามาในกรม เว้นแต่ที่หัวหน้า
ควบคุมโดยเฉพาะต่างหากแล้วเท่านั้น งานที่ผ่านเข้ามานั้น อาทิ
เช่น งานที่กฎหมายหรือราชประเพณีบังคับให้ต้องถึงพระเจ้า
แผ่นดิน เช่นการตั้งหลักกันโยบายในราชการทุกกระทรวง การ
ส่งจ่ายเงิน การตั้งหรือเปลี่ยนแปลงงบประมาณเงินแผ่นดิน การ
จำหน่ายเนื้อที่ของแผ่นดินให้บุคคลทำประโยชน์ เช่น ผูกขาด

ทำไปไม่ทำเหมืองแร่หรือแม่แต่ทำการตรวจค้นหาแร่ การอุทิศ
 เนื้อที่ให้เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น อุทิศเป็นเขตวิสุงคามสีมา
 เพื่อกิจทางศาสนา การแต่งตั้งบุคคลเข้ารับตำแหน่งชั้นสูงทุก
 กระทรวงทบวงกรม การออกกฎหมาย กฎเสนาบดี (เดียน
 เรียกกฎกระทรวง) ทงนยกชนกล่าวแต่เฉพาะงานที่เป็นปกติ
 ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงงานจร เช่นอำนาจที่จะประกาศทำสงคราม
 เป็นต้น (๒) ราชอาณาจักรฝ่ายต่างประเทศ มีหน้าที่ราชการ
 เกี่ยวด้วยเอกสารทั้งปวงที่เป็นภาษาต่างประเทศ และบรรดา
 ราชการทั้งปวง ของกระทรวง ต่างประเทศ เช่น การเจรจา
 รัฐประศาสนโนบาย การทำสัญญาระหว่างนานาประเทศ หรือ
 ระหว่างเรากับประเทศใดประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ อีกทั้งงานร่าง
 เขียนพระราชสาส์นที่มิไปมากับประมุข ของนานาประเทศทั้งที่เป็น
 ราชการแผ่นดินทั้งที่เป็นราชการส่วนพระองค์ พระราชานุมัติบัตร
 ให้กงสุลต่างประเทศเข้าประจำหน้าที่ได้ในเมืองไทย พระราช
 สัตยาบัน รับรอง สัญญา ที่รัฐบาล ได้ทำ ขึ้นกับต่างประเทศ เป็นต้น
 (๓) ราชอาณาจักรแผนกกฤษฎีกา มีหน้าที่พิจารณาบรรดาคำร้อง
 ทั้งปวงซึ่งราษฎรทูลเกล้าฯ ถวาย เพราะตามราชประเพณีไทยนั้น
 ไซ้แต่ราษฎร ทุกคน มีสิทธิ จะร้องทุกข์ โดยตรงต่อ พระเจ้าแผ่นดิน
 ฉะนั้นลูกกับพ่อเท่านั้น หากมากคนใช้สิทธิอันนั้นจริง ๆ มากกว่า
 ราษฎร ใน นานา ประเทศ นอก จาก นั้น ยัง มี หน้าที่ พิจารณา

แห่งกฎหมายของบรรดาราชการทั้งปวงซึ่งพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงใน
 หน้าทำครุฑลาการแห่งประเทศไทย เช่นตรวจคำพิพากษาชั้นสูง เช่น
 พิพากษาให้ประหารชีวิตหรือจองจำตลอดชีวิต โดยเฉพาะการทำงานของ
 ศาลฎีกาซึ่งถือว่าเป็นศาลของพระเจ้าแผ่นดินโดยทฤษฎี (๔)
 ราชการ แผนก อาลักษณ์ ใน เวลาที่ไม่ได้ตั้ง กระทรวง มุรธาธร ไว้
 ต่างหาก การงาน แผนกนี้ มารวม ชน อยู่ในกรม ราชเลขาธิการ
 เหมือนกัน เช่นในตอนต้นรัชกาล ที่ ๗ มีอธิบดีรับผิดชอบ
 ลักษณะงาน ก็เป็นไป ใน ทำนอง ทะเบียน และ การพระราชทานยศ
 บรรดาศักดิ์ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ รักษาพระราชลัญจกร
 รักษาแบบแผนราชประเพณีบางอย่างที่เกี่ยวกับงานต่าง ๆ ดังได้
 ระบุมานี้ (๕) งานของเสนาบดีสภา คือการบันทึกรายงานการ
 ประชุมเสนาบดี ตลอดจนการนัดหมายการประชุมและติดต่อกับ
 ท่านเสนาบดีทั้งปวง ความจริงงานแผนกนี้ไม่มากเหลือล้น แต่
 สำคัญอยู่ที่ต้องเป็นบุคคลที่จะทรงไว้วางพระราชฤทัย ให้สงวน
 ความลับ และ เข้าใจ ในความ ลึกซึ้ง หนักเบา แห่ง การงาน นั้น ได้
 โดยแท้เท่านั้น (๖ และ ๗) งานในหน้าที่รัฐมนตรีสภาและ
 องคมนตรีสภานั้น มาในตอนนั้นเบาบางลงไปกว่าในรัชกาลที่ ๕ มาก
 เพราะการประชุมมิได้มีเสมอไป

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ทรงดำรงตำแหน่งข้างบนนี้ลง
 สักตำแหน่งพร้อมกัน ย่อมแสดงให้เห็นว่า เป็นผู้ทที่พระเจ้าอยู่หัว

ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างแน่แท้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าในส่วนผลประโยชน์นั้นก็ได้รับพระราชทานเงินเดือนชั้นอธิบดีแต่ตำแหน่งเดียวหาได้มีเบียดประชุมหรือรายได้อื่นใดนอกเหนือไปกว่านั้นอีกไม่

หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ ได้สนอง พระเดช พระคุณ เป็นที่พอพระราชหฤทัย ได้โดยเสด็จไปในที่ต่าง ๆ ทั้งในประเทศและนอกประเทศ เมื่อคราวเสด็จประพาสอินโดจีนได้เขียนรายงานเสด็จพระราชดำเนิน เป็นหนังสือละเอียดน่าอ่าน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรด ให้ พิมพ์ ขึ้น พระราชทาน แจก ใน งาน เฉลิมพระชนมพรรษาศก ๒๔๗๓ เป็นหนังสือที่อ่านได้เพลิดเพลินกว่ารายงานเสด็จประพาสโดยปกติ ได้ทรงยกย่องความดีความชอบมาโดยลำดับกาล โดยพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เลื่อนชั้นนอกเป็นประถมาภรณ์มงกุฎ หุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก และพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ ป.ป.ร. ชั้น ๓ แล้วได้โปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ เป็นกรรมการองคมนตรีด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง เมื่อเปลี่ยนการปกครองยกกรมราชเลขาธิการไปเป็นกรมเลขาธิการรัฐมนตรีแล้ว หม่อมเจ้าวิบูลย์ ฯ ก็ได้เป็นราชเลขานุการในพระองค์ต่อมาจนพ้นจากหน้าที่ราชการ เป็นอันว่า พระโอรสกรมพระสมมตฯ สองพระองค์ เริ่มต้นด้วยเข้ารับราชการในท่อน แต่ภายหลังได้มาสังกัดอยู่ในสำนักที่พระบิดาได้สนองพระเดชพระคุณจนทรงมีชื่อเสียงมากในสำนักนั้น หาก

พระบิดาได้มีพระชนม์มื่อยุจนได้ทรงทราบว่า พระโอรสทั้งสองได้มา
 สังกัดอยู่ในกรมราชเลขาธิการ และโดยเฉพาห่ม่อมเจ้าวิบูลย์ฯ
 ได้รับตำแหน่งสูงในกรมนั้นถึงปานฉะนี้ ก็คงจะทรงพระโสมนัส
 หาน้อยไม่

๑๓๑

๑๓๑

๑๓๑

กิจการทางส่วนองคมนตรี เมื่อศก ๒๔๕๓ สมเด็จพระศรี
 พชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดการ
 สมรณะระหว่างหม่อมเจ้าวิบูลย์ฯ กับหม่อมเกอ บุตรพระยา
 ปฏิพัทธ์กุศล (ค้อยู่เหล ณ ระนอง) โดยพระราชทานพระราชู-
 ปถัมภ์โดยตลอด

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ทรงมีโอรสธิดากับหม่อมเกอ
 สวัสดิกุล ณ อยุธา คือ

หม่อมราชวงศ์หญิงอัญชัญ

หม่อมราชวงศ์ชายคุณวิบูลย์ (ถึงแก่กรรม)

หม่อมราชวงศ์หญิงกุลประโมทย์ สมรสกับหม่อมเจ้าจร
 จิระพันธ์ จิระประวัต

หม่อมราชวงศ์ชายโสตนันทน์

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ มีน้ำพระทัยและมีพระรียววิถือนงาม
 สมเป็นครู นอกเวลาราชการท่านยังอุตสาหะทรงสละเวลามาช่วยสอนวิชา
 มวยฝรั่ง แก่นักเรียนนครพลศึกษาที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยด้วย
 พระองค์เองอยู่หลายปี ถึงได้แต่งตั้งท่านขึ้นเป็นผู้อำนวยการของกระทรวง

ศึกษานิเทศก์ได้เพิ่มวิชามวยฝรั่งขึ้นอีกวิชาหนึ่ง ซึ่งแต่ก่อนเรียนกันไม่
 เป็นล่ำเป็นสันนัก มีการสอนวิชาโยนิยาศึกษา มวยไทย กระบี่กระบอง ฟันดาบ
 และยูโด (ยูยิตสู) เป็นต้น ท่านได้ทรงแต่งตั้งตำราวิชามวยฝรั่งขึ้น เพื่อ
 วางหลักมาตรฐานของวิชานี้ให้เป็นระเบียบ ในเวลาเย็นมักมาประทับอยู่
 ท่ามกลางหมอนักเรียนพลศึกษา ไม่มีการถือพระองค์เลย ทรงสนทนแนะนำ
 วิชาด้วยความสนพระทัย บางครั้งทรงเป็นคู่ซ้อมให้แก่นักเรียนมวย มีชื่อยุ
 คราวหนึ่งมีการสอบวิชามวยฝรั่งตามคำอาจารย์สมาคม หม่อมเจ้าวิบูลย์
 สวัสดิวงศ์ประทับเป็นกรรมการตัดสินอยู่ด้วย ในการสอบนักเรียนต่างจะ
 ต้องมีคู่ต่อสู้ของตน วันนั้นนายค้อย โปทะยะ จะต้องชกกับนักเรียนครู
 พลศึกษาคนหนึ่ง ยังเอิญคู่ต่อสู้ช่วยไม่ได้มา แต่จะให้ นายค้อย โปทะยะ
 ผ่านไปโดยไม่ได้ต่อสู้ก็เป็นการผิดระเบียบ ท่านจึงทรงเป็นคู่ต่อสู้เสียเอง
 นายค้อย โปทะยะ ต่อขจริง ๆ ต่อขอย่างสุดฝีมือ เพราะเป็นการสอบ
 ยังเอิญต่อสู้ไปโดนพระพักตร์ท่าน ท่านทรงพระสรวลขมเขยว่าต่อสู้ได้ค
 บรรดา สำนึกศิษย์ ทั้ง หลาย เคารพ นย ถอ พระ องค์ ท่าน ว่า เป็น พระอาจารย์
 พระนามของหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ยังแพร่หลายอยู่ในวงการพลศึกษาจน
 คราวที่เท่าทกวันนั้น นอกจากกีฬามวย ยังสนพระทัยในกีฬาอีกประเภทหนึ่ง
 คือ กีฬาเบ็ด ได้เคยเขียนบทความภาษาอังกฤษว่าด้วยการตกเบ็ดอย่าง
 วิชาฝรั่ง Notes on Rod-Fishing in Bangkok ลงในวารสารแห่งสมาคม
 ธรรมชาติวิทยา (ภายหลังรวมกับสยามสมาคม) ในเล่ม ๖ ภาค ๒

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ใต้ฝาก ฝพระหัตถ์ไว้ใน วงการ ศักษาออก
 อย่างหนึ่ง คือใต๋ทรงวาทะปรตามทอึ่งเรอึ่งในหนังสือนิทานสฤาษิต อันเป็น
 แบบเรียนของกระทรวงศกษาธิการ ที่ใต๋ประกาศใช้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๒
 และยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน.

หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ประชวรกระเสาะกระแสะมาหลายเดือน
 ในที่สุดถึงชีพตกษยลง เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๓ ณ เกาะبنัง
 พระราชทานเพลิง ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕.

ม.ร.ว. สุนชาติ สวัสดิ์กุล

หอสมุดคุรุสภา

พระสันติวิทยาพัฒน์

(โล่เขียง สิริสิงห)

พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๕๐๐

พระสันติวิทยาพัฒน์ (โล่เขียง สิริสิงห) เกิดเมื่อวันที่ ๒๙
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ ที่บ้านในตรอกกมขี้ผึ้ง อำเภอจักรวรรดิ พระนคร
เป็นบุตรนายเฮงและนางหอม สิริสิงห

ความรู้อีก่อนเข้ารับราชการ สอบไล่ได้ประโยคมัธยมภาษาไทย
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ต่อมาสอบไล่ได้ประโยคมัธยมภาษาอังกฤษใน พ.ศ.
๒๔๕๑ จึงได้ออกเข้ารับราชการเป็นครูฝึกหัด (นักเรียนสอน) ณ
โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ ในขี้เตี้ยวกันนั้นได้ย้ายไปสอนโรงเรียนราช-
วิทยาลัยจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ จึงได้รับทุนของกระทรวงธรรมการไป
ศึกษาวิชาครู ณ ประเทศอังกฤษ ได้เข้าเรียนที่ โรงเรียน เอานเทิล
เป็นแห่งแรก ต่อมาได้เข้าศึกษา ณ มหาวิทยาลัยบริสตอล เป็นเวลา
๔ ปี สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรครู (Teaching Diploma) ของ
มหาวิทยาลัยแห่งนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ครั้นสำเร็จการศึกษาแล้ว
จึงได้เดินทางกลับเมืองไทยในขี้เตี้ยวกัน และได้เข้ารับราชการอีกครั้ง
หนึ่งในตำแหน่งอาจารย์โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร ได้เลื่อนชั้นเป็น
อาจารย์ใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๕

พระสันธิวิทยาพัฒน์ (ไถ่เฮียง สิริสิงห)

พระสันตวิद्याพัฒน์ ไต่ออกไป รัชการ ๖ เป็นผู้ดูแลนักเรียนไทย ในสหรัฐอเมริกาแทนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (สาคร สุธงส์เสถียร) เนื่องจากเป็นเหตุไม่ใจ
 วิชาคนควาหาความรู้ใส่ตัวอยู่เสมอ จึงได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจน
 สามารถทำปริญญา A.B. แห่งมหาวิทยาลัยยอร์ค วอชิงตัน ณ กรุงวอชิงตัน
 ได้ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ รุ่งขึ้นออกบวชได้ย้ายไปเป็นผู้ดูแลนักเรียนไทย
 ประจำประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระสันตวิद्याพัฒน์ย้ายกลับ
 เข้ามาเป็นพนักงานสอบไล่ กองวิชาการ กรมศึกษาธิการ และเป็น
 อาจารย์สอนวิชาพิเศษสอนวิชาครู ณ โรงเรียนฝึกหัดครูวัดบวรนิเวศ พ.ศ.
 ๒๔๗๑ ย้ายไปเป็นอาจารย์โรงเรียนวัดปทุมคงคา และเป็นอาจารย์ใหญ่
 โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ นับว่าเป็นคนไทยคนแรกที่ได้
 เป็นอาจารย์ใหญ่สืบต่อจากชาวตะวันตก ขณะนั้นมีแต่ชาวตะวันตกทรง
 เป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนใหญ่ ๆ อันเป็น โรงเรียนชั้นหนึ่งในจังหวัด
 วรรณคร ฉะนั้นเมื่ออาจารย์ชาวไทยเข้าไปดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่
 โรงเรียนชั้น ๑ เช่นนี้ ทำให้คนไทยยังสงสัยว่าชาวตะวันตกท่านจะ
 ปกครองโรงเรียนใหญ่ได้เรียบร้อย เกรงว่าจะทำให้การปกครองและการ
 รอนำเนินไปไม่ได้ แต่ก็ปรากฏว่าพระสันตวิद्याพัฒน์สามารถปกครอง
 และสอนได้ผลดังที่ปรากฏมาแล้ว ทั้งนี้เพราะพระสันตวิद्याพัฒน์เป็นคน
 ยึดระเบียบวินัยกับครูได้ทุกคน ท่านพยายามสอนนักเรียนมากขึ้น มากห้อง
 ทำที่จะทำได้เพื่อจะเข้าใจนักเรียนได้มากที่สุด จึงทำให้กิจการของโรงเรียน
 ำเนินไปได้อย่างเรียบร้อย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๙ พระสันตวิद्याพัฒน์
 ย้ายไปเป็นผู้ช่วยอธิบดีกรมศึกษาธิการ และได้เป็นผู้รักษาการอธิบดี

กรมศึกษาธิการระหว่างทอฉิบตีไปราชการต่างประเทศ ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้
กราบถวายบังคมลาออกจากราชการเพื่อบริพระราชนัดดาบ้านนาญเมือ พ.ศ.

๒๔๕๒ ก่อนกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ พระสันนิเวศวิทยาพิพัฒน์
ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

ราชการพิเศษของพระสันนิเวศวิทยาพิพัฒน์ส่วนมาก ได้แก่งานของ
กระทรวงศึกษาธิการทั้งสิ้น เช่น เป็นกรรมการและผู้ตัดสินการแข่งขัน
ฟุตบอลของกระทรวงศึกษาธิการเป็นกรรมการจัดงานกรีฑา เป็นผู้ตรวจกา
ลูกเสือกรุงเทพ ฯ เคยแสดงปาฐกถาสัมมนาจารย์สมาคมหลายครั้ง
ในชีวิตของท่าน จะกล่าวว่ “เป็นครูจนตาย” ก็เห็นจะไม่ผิด ท่าน
ชอบสอน ชอบยกสอน และไม่รังเกียจที่จะสอนแทนเพื่อนครูซึ่งมาสอนไม่
การสอนทำให้ท่านพอใจและสุขใจ ฉะนั้นเมื่อพระสันนิเวศวิทยาพิพัฒน์กร
ถวายบังคมลาออกบริพระราชนัดดาบ้านนาญแล้ว จึงสมัครเป็นอาจารย์สอน
ประจำอยู่ ณ โรงเรียนศิริศาสตร์ และเป็นอาจารย์พิเศษสอนโรงเรียน
วิชิราวุธวิทยาลัย รวมเวลาที่พระสันนิเวศวิทยาพิพัฒน์ใช้ชีวิตเพื่อการศึกษา
๕๘ ปี มีเวลาพักการสอน เพราะป่วยก่อนถึงแก่กรรมเพียง ๑๘ วันเท่านั้น

พระสันนิเวศวิทยาพิพัฒน์ ได้เขียนเรื่อง และ แต่ง ตำรา ไว้หลายเล่ม
ส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เขาเขียนขึ้นจากเหตุที่ท่านได้ไปสอน ไปตรวจพบความลำบาก
ทุกข์และนักเรียนต้องเผชิญอยู่ เช่น วิชิสอนภูมิ-ประวัติศาสตร์ ตำรา
สนทนาภาษาอังกฤษ สัตตคและแนวรั เลข คณิต และ เรขาคณิต เป็นต้น

เฉพาะวิชาเรขาคณิต เป็นวิชาที่ท่านถนัดมากที่สุด คำราชของท่านเป็นท
นิยมใช้กันแพร่หลายมาจนทุกวันนี้

ในขณะที่พระสันธิวิทยาพัฒน์ดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการอยู่นั้น มีผู้
ชมเชยกันมากกว่าเข่นครที่สอนก็เป็นพิเศษ โดยเฉพาะสำเนียงการพูดภาษา
อังกฤษ ถ้าเอาฉากบังไม่เห็นตัวผู้พูด จะได้ยินสำเนียงเหมือนชาวอังกฤษ
พูดทีเดียว ซึ่งในสมัยนั้นหาตัวได้ยาก

ในบ้านศาสนาจิ พระสันธิวิทยาพัฒน์ก็ได้ปฏิบัติกรเยี่ยงพุทธมามกะ
ทุกทั้งหลาย ได้อุปสมบทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ณ วัดเบญจมบพิตร
พระธรรมวโรคมเป็นอุปัชฌาย์ และได้เข้าสอบความวัชรวินัยในที่
ประชุมกรรมการแห่งสำนักวัดเบญจมบพิตร สอบไล่ได้วัชรบรรณตามหลัก
สูตรแห่งองค์ภิกษุธรรมชนนตรี และสอบได้ชั้นเอกด้วย

นอกจากนี้แล้ว ที่บ้านของท่านทุกวันธรรมสวนะ ก็ได้อาราธนา
พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนา และเกณฑ์ให้บรรดาลูกหลานมาฟัง
เทศน์เป็นประจำทุกวันธรรมสวนะ มีได้ขาดเลย ตลอดเวลาเกือบ ๓๐ ปี
ทั้งยังได้ทำบุญตักบาตรอยู่เป็นประจำศีลเสียด้วย จึงว่าเป็นบุคคลตัวอย่างที่
ค่อนข้างหายากได้ผู้หนึ่ง

พระสันธิวิทยาพัฒน์เป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริต นิสัยตรงไปตรงมา
กตัญญู รักพรกนอง เพื่อนฝูง ลูกหลาน ตลอดจนบริวารทั่วไป ไม่ว่า
ผู้ใดที่เดือดร้อน หรือใคร่ขอความช่วยเหลือใด ๆ ก็ตาม เมื่อยายหน้ามา
หาท่านแล้ว เรืองปฏิเสธและไม่ให้ความช่วยเหลือเป็นอันไม่มี แต่ในขณะที่

เคยวน หากผิดทำผิด เมื่อท่านเห็นว่าผิดแล้ว ก็เป็นอันไม่คงหรือ
 ระยะเวลาที่จะลงโทษเพื่อให้หลายจำเลยได้เป็นอันขาดตั้งเช่นครั้งหนึ่ง ขณะท
 เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนวัดเขมุนิยมพิตร โรงเรียนได้จัดให้มงานรณเว
 เป็นการภายในระหว่างศิษย์กับครุ นักเรียนคนหนึ่งนามว่า "ฮอ"
 บังอาจซุกซ่อนเหล้ามาดื่มในงานนี้ ด้วยความมึนเมาได้ชักเอาครุคนหนึ่ง
 และขงขันชนไปขมหลังคากฎิพระ ถอดกระเป๋ของป่าศิระพระสงฆ์ข้างล่าง
 ซ่งว่ากล่าวตักเตือนด้วยความหวังดีอกด้วย เมื่อพระสันธิวทยาพดมนทรา
 เรืองกเคอง "ฮอ" มาก จึงให้จับ "ฮอ" มาโยยเพื่อเป็นการสั่งสอน
 และเป็นตัวอย่าง คงเป็นด้วย "ฮอ" มึนเมาเป็นทน้อยแล้วจึงมีอาการฟย
 เป็นลมไป ครองกระหนกเลยมีเสียงโจยขานกันต่าง ๆ นานา หว่า
 อาจารย์ใหญ่ทราบ และลงโทษนักเรียนเกินกว่าเหตุ จนกระทั่งความ
 คงจะทราบถึงพระกรรณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 ในครั้งกระนั้นพระองค์ท่านทรงออก หนังสืออวารสาร ฌยบหนึ่ง ทรงขนานนาม
 ว่า "คดีคดี" จึงพระราชทานภาพลอสพระหิตถเป็นครุเหมือนลูกศิษย์
 และภายใต้ภาพมีคำว่ "ฮอ—ไม่ค" ไว้ด้วย อันเป็นการทรงพระมหา
 กรุณาธิคุณแก่อาจารย์ใหญ่อย่างล้นพ้น

ครองนั้นมีคนคิดไปในแง่ร้ายก็มี ในแง่ดีก็มาก แต่เพื่อให้ผู้อ่าน
 วินิจฉัยเองว่า เหตุการณ์ควรจะเป็นไปในแง่ใด จึงใคร่ขอนำถ้อยคำ
 ของหนังสือพิมพ์จินโนสยามวารศพิท ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์มชอเสียง
 ฌยบหนึ่งมาลงไว้ บรรณาธิการในสมัยนั้น คือ นายเซียวชคเต็ง สยัญเรือง
 ขอความเท่าทญเขียนจำได้ มดังนี้

ได้ยินข่าวเขาโจษกันสนั่นหู
 หารว่าครแกล้งเขียนเจียนบรรลีย์
 เรื่องเขียนจริงผมนงไม่มีเสียง
 เพราะบางเสียงลือแล้วว่าเขาตาย
 แท้จริงเจ้านักเรียนเพียรชำระ
 แล้วไปชกเอาครูผู้การุญ

ถึงเรื่องครตุลुकศิษย์ผิดวิสัย
 แล้วไม่ให้หยุดยาทาให้คลาย
 แต่ขอเถียงขอแก้ให้แผลหาย
 พากันหน่ายแหน่งในครผู้มึนคุณ
 ตะกละگرامซ่อนเหล้ากินเมาจน
 คุณหลวง หมุนหาได้ไม่เร็วตัว

.....

๖ ๓ ๖

ผู้เขียนจำความได้เพียงเท่านั้นเอง   อนันตีย์ซึ่งเป็นธิดาแท้ของพระ
 สันธิตยาพัฒน์นั้น   ชอบสร้างคนให้เป็นคน   ไม่ชอบทำลายคนให้เสีย
 กงนนั้นไม่ใช่แค่เขียนคนอนเท่านั้น   แม่แท้ของชายของท่านเอง (คือ
 ผู้เขียน)   ครึ่งหนึ่งก็เคยโดนท่านล่ำมถุกตักก็แล้ว   และเขียนจนเขี้ยวไป
 หมกตงทวเพราะโกรธมากที่ไม่เชื่อฟังท่าน   เรืองมอຍว่า   ขณะนั้นผู้เขียน
 กำลังเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๘   และใกล้จะสอบไล่แล้ว   วิถีคณฺหฺญิง   หนีไปกับ
 เพื่อน   ท่านเรียกมาห้ามปรามโดยตักไม่ฟัง   ยิงยิงอางหนอก   จึงจัดการ
 ตงกล่าวแล้ว   แต่ขอทนารุกทสัดของท่านก็ขอ   เมอดสงสอนแล้ว   พอดก
 กลางคนยังลอมมาหานองแล้วให้แก้มต   และสารภาพว่าทำไปนั้น
 เพราะรักตอก   ผู้เขียนจึงเป็นคนมาไต่จันทกวันนั้น

(๑) ในขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสันธิวิทยาพัฒน์

พระสันธิวิทยาพัฒน์ ไทสมรสกับนางกิมเซง สิริสิงห์ มีบุตรธิดา

ที่ยังมีชีวิตอยู่ ๔ คน และบุตรธิดาอันเกิดด้วยภรรยาอื่นอีก ๑๘ คน

พระสันธิวิทยาพัฒน์ ถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็งในปอด เมื่อวันที่

๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ ณ บ้านเลขที่ ๘๓๘ ตรอกวานิช ตำบลตลาดน้อย

อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร ท่ามกลางความเศร้าสลดของ

ญาติมิตร บุตรหลานซึ่งมาร่วมชุมนุมพร้อมหน้ากันในวาระสุดท้ายของท่าน

อันเป็นวันสุดท้ายของชีวิตของตระกูล "สิริสิงห์".

หลวงศรีภาชะเวทิน

หอสมุดคุรุสภา

ขุนสุนทรภาศิต (ถนอม เกษานนท์)

พ.ศ. ๒๔๓๔—๒๔๕๔

รองอำมาตย์เอก ขุนสุนทรภาศิต เกิดเมื่อปลายแฉะ วันเสาร์ ขน ๑๔ ค่ำ
เดือน ๑๒ ตรงกับวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๔ ณ หมู่บ้าน
ชาวประมง ตำบลท้ายบ้าน จังหวัดสมุทรปราการ เป็นบุตรชายคนสุดท้าย
ของนายเตียง และ นางจุฬาสุนทรภาศิตเคยโตในท่ามกลาง
ครอบครัวชาวประมง แม้จะเป็นบุตรคนเล็ก ไม่มีส่วนช่วยเหลือในการ
จับปลา ขนปลา เย็บอวน ฯลฯ แต่ก็มีส่วนได้รู้เห็นและคลุกคลีอยู่กับ
งานเหล่านี้ตลอดเวลา มารดาของท่านสนใจในการฟังเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ
จากหนังสือ เล่มสลึงฟังรู้ท่านผู้ชอบ วรรณหนังสือหน้าวัดเกาะ
เพราะนักหนา มักส่งซื้อจากกรุงเทพฯ ๗ แทบทุกเรื่อง คำนึงขณะ
เรือเล็กค้าเลี้ยงปลาตามชายทกรุงเทพฯ กลับไปบ้าน บุตรชายคนใหญ่
ซึ่งเป็นนายท้ายเรือจึงมักจะซื้อหนังสือค้ำกลอนต่าง ๆ ไปฝากเสมอ ใน
ยามค่ำคนในบ้านจะเย็บอวน หรือทำงานอื่น ๆ ทุกระเบียงเรือน พร้อมกันฟัง
อ่านหนังสือค้ำกลอนเหล่านี้ไปพลาง บุตรชายคนสุดท้ายของนักรจะนอนกลิ้ง
เกตุออกไปตามระเบียง และจำชื่อตัวละครในเรื่อง เช่น สีนสมุทร สุกสาคร
เจ้าเงาะ สังข์ทอง ฯลฯ ได้ตั้งแต่ก่อนมาอยู่วัด

เมื่อเยาว์วัย ชนสุนทรภาศิทธิไกรเริ่มเรียนหนังสืออักษรหญิงเพื่อนบ้าน
 ซอ พลอย ต่อมาเมื่ออายุได้ ๑๐ ขวบ จึงมาอยู่กบพชชาย ซึ่งมาอุปสมบท
 เป็นภิกษุอยู่ในสำนักพระครูสุนทรสมุทร (จ้อย สุวณฺโณสโร) เจ้าคณะ
 และเจ้าอาวาสวัดกลาง จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระปลัด
 อยู่ เมื่อออกพรรษา พชชายลาสิกขาชายทกลับไปประกอบอาชีพตามเดิม
 ท่านก็ยังคงอยู่ในวัดนั้นต่อไปอีกหลายปี

ศิษย์ วัดกลางใน ขณะนั้น มีอคติคิดว่า ต้อง ร่วมมือ ช่วย กัน ปฏิบัติ
 อาจารย์ การงานประจำกฐินี่แล้วผลก็เปลี่ยนกันทำ ถ้าศิษย์คนใดทำผิด ศิษย์
 คนใดลงโทษตามสมควร แต่ถ้าเกิดไปทำอะไรผิดถึงอาจารย์ของลงโทษ
 มักใช้วิธี กินแฉะ คือทุกคนต้องถูกลงโทษ คนทำผิด ถูกลงหน่อย
 คนอื่น ๆ พลอยถูกลงโทษด้วย แต่น้อยหน่อย อาจารย์ให้เหตุผลว่า ทุกคน
 ต้องช่วยกันดูแล เช่น ถ้วย ส้อม หรือของกินเกิดเน่าขึ้น ก็ถูกรวมมา
 ลงโทษทุกคน กินแฉะ หาว่าไม่ดูแลเอาไปแบ่งกันกินเสีย ปลดปล่อย
 ให้เน่าทำไม ก็วัตรประจำวันก็ขอ ตนแต่เข้าช่วยกันหาอาหารไว้

ถวายพระ ถ้าไปขี้ขลาดขาดไต่มาจกวางเป็นทาง ตอนสายพากันไป
 เวียนหนังสือโรงเรียนวัดกลาง ซึ่งขณะนั้นเพิ่งเริ่มตงขนเป็นขนเป็น
 ประโยค ตอนบ่ายเย็นเลิกจากโรงเรียนแล้ว ก็ยังพากันไปทำงานโยธา
 กวาดวัด ขนอิฐ และทำความสะอาดในวัด ตอนค่ำมารวมกันที่หอฉัน
 ท้องหนังสือ เสร็จแล้วสวดมนต์และเข้านอนเมื่อเวลายามเศษ

ชนสุนทรภาศิทธิไกรเริ่มเรียนหนังสือที่ โรงเรียน วัดกลาง คือ โรงเรียน
 สมุทรปราการปัจจุบัน ตั้งแต่ยังเป็นศาลาจนสร้างเป็นโรงเรียนหลังหนึ่งขึ้น

ขุนสุนทรภายิต (ถนอม เกยานนท์)

สอยไล่โตเป็นลำดับมาจนลงชั้นมัธยมที่ ๖ ขณะนั้นเรียกว่าประโยคสอง
 เป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียน มัธยมศึกษาทั้งหมดทั้งสามคนด้วยกัน อีก
 สองท่านคือ พระยาสิทธิธรรมประคัล (วงศ์ สิทธิธรรม) และนายร้อย
 ตำรวจเอก หลวงชิตชาฎกกิจ (โหม่ นิเมพันธ์) ครูใหญ่และครูประจำชั้น
 มัธยมที่ ๖ เวลานั้นคือหลวงอารักษ์ศิริคุณพล (ม้วน บุรารักษ์) ได้ส่ง
 นักเรียนทั้งสามเข้ามาสอยไล่ ณ สนามหลวง กรุงเทพฯ ผลปรากฏว่า
 ขุนสุนทรภักษ์ สอยตก เพราะอ่อนค่านวณและภาษาอังกฤษ ตั้งนั้นในปี
 ต่อมา คือ พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงได้เข้ามาเรียนชั้นประโยคสองชั้นที่โรงเรียน
 สวนกุหลาบวิทยาลัย ขณะนั้นเรียกว่า โรงเรียนมัธยมวัดราชบูรณะ อาศัยอยู่
 กับพระภิกษุฉนวน ธรรมครองชาติมี ทวัตตณิกภาพล ใกล้บ้านหลวงธรรมมา
 ภิรมณ์ (ตึก จิตรกรตึก) กว่เอกในรัชกาลที่ ๖ หลวงธรรมมาภิรมณ์
 เคยมาสนทนากับพระภิกษุฉนวนในเวลาบ่ายและค่ำบ่อย ๆ และมักจะอ่านฉันท
 ทำนองเสนาะบทต่าง ๆ แห่ตึกนั้น หรือ ร้องเพลงพื้นเมืองให้ฟัง ทำให้
 ขุนสุนทรภักษ์พอใจในบทประพันธ์ไพเราะเหล่านั้น แต่ยังไม่ได้นักจะศึกษา
 เล่าเรียนเอาไว้ เพราะกำลังท่งหนาท่งต่าจะเรียนให้สำเร็จชั้นมัธยมที่ ๖
 พระภิกษุฉนวนผู้เป็นอาจารย์ได้เตือนสติไว้ว่า “หนอม เรามาเล่าเรียน
 จะกินอยู่อย่างไรรู้ข้างเออะ กินวิชาไว้ให้มากก็แล้วกัน” คำสั่ง
 สอนนั้นท่านนักเรียนทั่วไป โดยเฉพาะนักเรียนต่างจังหวัดที่มาเล่าเรียนใน
 จังหวัดพระนครควรจะสังวรไว้ด้วย

เมื่อสิ้นยุคการศึกษา ขุนสุนทรภักษ์ก็สอยไล่โตชั้นมัธยมที่ ๖

พระครูสุนทรสมุทร บุรพาจารย์ได้แนะนำว่า “เจ้าไปเรียนอะไรก็เรียนได้

แต่ไม่ถาวรหรอก   สูเรียนเป็นครูไม่ได้   ดวงชาตาของเจ้า
 บอกว่าเป็นครูดี   ғаอย่างไรรู้ก็กลับมาเป็นครูทั่วกลางก็คงได้”
 ขุนสุนทรภะยิต จึงได้ ไป สมัคร เข้าเรียนที่ช ที่โรง เรียน ผัก หนัด อาจารย์ ยาน
 สมเด็จเจ้าพระยา ซึ่งต้องกินอยู่หลับนอนในโรงเรียนตลอดเวลา ๒ ปี คือ ใน
 พ.ศ. ๒๔๕๑—๒๔๕๒ การเล่าเรียนเช่นปรกติเหมือนนักเรียนทั้งหลาย
 แต่จะมีเหมือนหมอนมาแข่งที่ชนคนก็อยู่ในกลุ่ม แล้วค่อย ๆ แย่งผลทำให้
 ชนหนาเป็นลำดับตามระยะ จนในที่สุดก็ถึงหลักชัย ได้ที่หนังสือสมปวารณา
 ทงที่สองให้หางนยด้วยรอยคะแนน ขุนสุนทรภะยิตกรเรียนวิชาคำนวณมาก
 โดยเฉพาะวิชาพีชคณิต จิตว่าเยี่ยม วิชาประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ก็
 สนใจมาก ถัดมากคือวิชาวาดเขียน ส่วนภาษาไทยหรือการประพันธ์นั้น
 ไม่มีท่าทางว่าจะเก่งเลย แม้การอ่านออกเสียงตัว ร. ล. ก็ไม่สู้ชัด
 ถึงอาจารย์ที่สอนภาษาไทยจะเป็นพระยาอุปทิศศิลปสาร (นัม กาญจนาชิวะ)
 ผู้ทรงคุณสมบัตพิเศษพร้อมไปด้วยเชิงประพันธ์และสอนก็ เป็นอย่างยิ่งก็ตาม
 ขุนสุนทรภะยิตก็มีความรู้เพียงธรรมดา ทราบแต่เพียงว่า ท่านอาจารย์สอน
 ภาษาไทยนั้น แต่งบทประพันธ์เข้าประกวดในหนังสือพิมพ์วิทยากรย์ไทรวงวัด
 ๓ ข้อ ๆ เป็นที่นิยมในหมู่นักเรียนยิ่งนัก อย่างไรก็ตาม ใน
 ระหว่างเรียนอยู่ที่ โรงเรียนผักหนัดอาจารย์นั้น ขุนสุนทรภะยิตได้อ่านหนังสือ
 ต่าง ๆ นับแต่หนังสือค่างลอน และ กวนพันธุ เรื่องเงิน เรื่องแปล นิทาน
 ตลอดจนนคยสารรายเดือน รายักษ์ และ รายคาบ ที่มีอยู่ในห้องสมุดของ
 โรงเรียนแทบหมดสิ้น เมื่อได้อ่านเรื่องความพยายาม และเรื่องนิทานทองอิน

ครั้งแรกนั้น ท่านรู้สึกชอุมใจมาก ว่ามีลักษณะแปลกกว่าหนังสือประโลมโลก
ค่ากลอนทั่วไป

เมื่อขุนสุนทรภักษ์ สำเร็จเป็นครประกาศนียบัตรประถมแล้ว ก็ได้
เข้ารับราชการเป็นครูที่โรงเรียนวัดยานนาวา และ โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์
ตามลำดับ ระหว่างนี้ก็ได้ใช้เวลาตอนบ่ายและเย็นเข้าเรียนวิชาชุดक्रमมัธยม
ที่สามศึกษาจารย์สมาคม พอสิ้นการศึกษา ก็สอบได้วิชาชุดภาคเขียน
ภุมศาสตร์ และ ประวัติศาสตร์ แต่วิชาชุดภาษาอังกฤษยังสอบไม่ได้
จึงไม่ได้ประกาศนียบัตรक्रमมัธยม ในที่สุดมาได้ลาราชการเพื่ออุปสมบท ณ
วัดกลาง สำนักพระครุสุนทรสมุทร ตลอดพรรษาได้อ่านหนังสือพระวินัย
ทัมในวัดทุกเล่ม ทำให้ได้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างช้น เมื่อจะลา
สิกขาบท พระครุสุนทรสมุทร ได้ถูกอุปัชฌาย์และบอกว่า ได้ถูกอุปัชฌาย์จันทร์
มอรรธาธิบายเป็นคำกลอนว่า

จันทร์เข้าสายตะวันสูง   สำราญรอบด้วยฝูงคชสาร

ชักรโยงใจลงคลอเป็นบริวาร   คชาธารเชือกก็ไต่เป็นใหญ่โต

ในขณะที่เรียนวิชาชุดक्रमมัธยมตอนเย็นที่สามศึกษาจารย์สมาคมนี้ ใน
วันพอและวันอาทิตย์ซึ่งเย็นวันหยุดเรียน ขุนสุนทรภักษ์ได้ไปขอเรียนวิชา
ประพนธ์และวรรณคดีคือหลวงอิทธิมาภิมณฑล ซึ่งขณะนั้นรับราชการอยู่ใน
หอพระสมุดสำหรับพระนคร คือ หอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน ได้เริ่มเรียนด้วย
บทกลอน โคลง ฉันท์ เป็นลำดับ ตลอดจนได้ฟังชีวประวัติของกวีโบราณ
และยังได้ขมหนังสือวรรณคดีต่าง ๆ ไปอ่านและจดจำไว้ ซึ่งเท่าที่ได้อ่าน
หนังสือในหอพระสมุดแทบทุกเล่ม ความมุ่งหมายในการเรียนวิชาประพนธ์นี้

เนื่องจากได้เห็นครูหลายคน เช่น หลวงอารักษ์คุณพล พระยาอุปทิศศิลปสาร และ พระพิสดารพิทยากน (โชติ ผลชีวิต) เป็นต้น ล้วนมีความรู้ทางการประพันธ์และวรรณคดี จึงเกิดความคิดว่า เมื่อใดเป็นครูแล้วก็ควรรู้ทางด้านควย ขุนสุนทรภาษิตตั้งใจแน่วแน่ที่จะเป็นครูภาษาไทย มีใต้มุ่งหมายจะเป็นนักประพันธ์โดยตรง ได้ศึกษายทประพันธ์เพื่อการสอน เมื่อมีโอกาสก็ทำแบบฝึกหัด แต่งยทประพันธ์ตามอาจารย์แนะนำบ้าง แต่งไว้เล่น ๆ เป็นการสนุกเพลิดเพลินบ้าง ใต้อพยายามเขียนเรื่องทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์วิทยากร และในการประกวดแต่งยทกวีในหนังสือพิมพ์วิทยากร ก็ใต้อแต่งยทโคลงประกวดเสมอมา เคยชนะเยี่ยมยอดสองครั้ง คือ ยทโคลงที่ว่า

รูป ทรงศุภลักษณ์ล้ำ เลอสนม นางเอย

งาม จริตพิทยสม สักดีไซร์

นาม นางนพมาศนิยม ยุคพระ รุ่งเฮย

เพราะ ศัพทขัณฑ์เปโรไท รุ่งทาวทรงศรี

และอีกยทหนึ่งว่า

รัช ฎากรเกิดด้วย ราชฎีร์มี มากเอย

ชู ช่วยส่วยภาษี ส่งให้

ปี่ เทศจักเจริญทวี มั่งคั่ง

การ สุขสวัสดิ์จักได้ แต่ตัวชาวชน

แม้ในนิตยสารอื่น ๆ เช่น ประทีปใหม่ และ ผดุงวิทยารายเดือน
 เป็นต้น ขุนสุนทรภักษ์ก็ได้เคยแต่งบทกวีเข้าประกวดหลายครั้ง นอกจาก
 คำประพันธ์ซึ่งได้ศึกษาความเรียงหรือร้อยแก้วอีกด้วย ได้เคยเป็นคณะนอก
 โรงพิมพ์เขียนบทความและข่าวสารเป็นประจำ ส่งไปให้หนังสือพิมพ์ไทย ซึ่ง
 ขณะนั้นพระสันตปาติกอักษรสาร (ชอก อักษรานุเคราะห์) เป็นบรรณาธิการ
 นอกจากนั้นขุนสุนทรภักษ์ยังเป็นผู้บอกบทละครศพของสามัคยาจารย์สมาคม
 แทบทุกคราวที่แสดง คราวหนึ่งในวันที่ ๒๐ เมษายน ๒๔๖๖ ได้มีการ
 แสดงละครบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระร่วง ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
 เกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาราชนกุล (วัน ศยามานนท์) ปลัดทูลฉลองกระทรวง
 ศึกษาธิการ เป็นผู้อำนวยการแสดง ขุนสุนทรภักษ์เป็นผู้บอกบท การ
 แสดง คน นั้น เป็นทพขอพระราชทานมาก ได้ตรัสชมเชยผู้แสดงทุกท่าน
 ตลอดจนผู้บอกบทด้วย

ขุนสุนทรภักษ์ได้เป็นครูใหญ่โรงเรียนประถมวัดถนนคู้ จังหวัดฉะบuri
 ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ แล้วย้ายไปเป็นครูผู้ช่วยโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้าน
 สมเด็จเจ้าพระยา ต่อมาเมื่อทางราชการโอนโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้าน
 สมเด็จเจ้าพระยาไปสมทบกับโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขุนสุนทรภักษ์ได้ย้ายไปเป็นครูแผนกครูศึกษา
 โรงเรียนข้าราชการพลเรือนอีกด้วยเป็นเวลา ๓ ปี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามบรรดาศักดิ์ไว้เฉพาะข้าราชการโรงเรียน
 ข้าราชการพลเรือน คือ

วิทยาปริชานาจารย์

เทพศาสตร์สถิตย์

เทพวิทย์เสถียร

เพ็ชรพิทยาศาสตร์

พาสพิทยากร

สุนทรภายิต

วิจิตรภาษา

ขุนสุนทรภายิตได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์กิติ ในคราวที่เจ้าพระยา
 ธรรมศักดิ์มนตรี ขณะที่ยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนข้าราชการ
 พลเรือน ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่คณะครูอาจารย์
 ของโรงเรียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ใน พ.ศ. ๒๔๖๑-๒๔๖๗ ขุนสุนทร-
 ภายิตได้ย้ายไปเป็นครูโรงเรียนฝึกหัดครู วิชาวรรณคดี ได้รับตำแหน่ง เป็นครู
 ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ย้ายไปเป็นครู
 โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ และในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ก็ออกจาก
 ราชการเนื่องจากสุขภาพ

เมื่อออกจากราชการแล้ว ขุนสุนทรภายิต ได้ไปทำงานหนังสือพิมพ์
 โรงพิมพ์กรุงเทพ ฯ เทลิเมล์ และ บางกอกการเมือง ในระหว่าง พ.ศ.
 ๒๔๖๘ - ๒๔๗๐ นี้ นอกจากเขียนข่าวและเขียนบทความ ยังได้แต่ง
 แคล่เทศน์ปรัมปราสามเล่มนี้ ก็จะยกมาบอกหนึ่งต่อไปนี้

แกะบายศรีด้วยใบตำแย

ทำขวัญแม่สามเณร

เอาอุทิศใบรี

มาวางที่เป็นชั้นระบาย

เอาดอกสำโรงที่โรยร่วง

มาทำเป็นพวงให้เจ็ดนาย

เอาต้นเถาคันมาทำชั้นชาย

แล้ววางรายด้วยใบลำโพง

เชิญญาติมิตรสนิทวงศ์วาน

พวกคลองสานสิ้นทั้งโขยง

พวกออนแหวงหมดทั้งโรง

ให้โอโงงในนิกาย

เชิญพวกจรจัดถ้วนทุกเกลอ

เชิญสัปเหร่อทั่วทั้งหลาย

เชิญขอตานมามากมาย

ต่างวุ่นวายเขามาประชุม

บ้างถือไม้กวาดและสวิง

ต่างก้วงกันมากลุ่ม

เพื่อเวียนเทียนชุมนุม

ก็มารุมล้อมนางเณร

ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ขณะทนายพรานเสียดกำลังแพร่เข้ามาสู่เมืองไทย

นั้น โรงภาพยนตร์พัฒนากรได้ทำหนังพากย์เรื่อง ไผ่พรวนสะกดทัพ นับเป็น

หนังพากย์เรื่องแรกทรงเริ่มชนแข่งกับหนังพูด ชนสุนทรภักษ์ได้เป็นผู้แต่ง

บทพากย์นี้ ผู้พากย์ คือ นายศิลป์ สบายเรื่อง ซึ่งมามีนามแฝงว่า ทิศเขยว

ต่อมาสุนทรภักษ์ได้กลายเขาเป็นครุอีกครั้งหนึ่ง คือ ใน พ.ศ.

๒๔๗๑-๒๔๗๔ เป็นครุวิสามัญในโรงเรียนฝึกหัดครูวิชาวรรณิเขตต์ ๓ ปี

แล้วไปเป็นครุโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย และ โรงเรียนเซนต์แมรี

เอส. พ. จ. พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นครุโรงเรียนเซนต์คาเบรียล

และได้อยู่โรงเรียนนถง ๑๐ ปี ในต้น พ.ศ. ๒๔๗๕ ขณะที่อยู่โรงเรียน

ฝึกหัดครูวิชาวรรณิเขตต์นั้น ทางกรมไปรษณีย์โทรเลขซึ่งเริ่มทดลองกระจาย

เสียงว่าด้วยวิชาภาษาไทย ได้ขอให้สุนทรภักษ์ไปส่งกระจายเสียง

ทุกวันอาทิตย์ เวลา ๑๘.๐๐ น. ใช้เวลาครึ่งชั่วโมง ให้คำสัมภาษณ์
 ๕ บาท ที่แรกชุมชนทรภานิตน์ก็คิดว่าเพียงแค่พริ้ววิชาภาษาไทยที่เคยสอน
 อยู่ครึ่งชั่วโมงได้ตั้ง ๕ บาท เคยสอนนักเรียนวันหนึ่งตั้ง ๔-๕ ชั่วโมง
 ก็ได้เงินเดือนไม่เท่าไร คิดไปแล้วชั่วโมงหนึ่งสักบาทเดียวเท่านั้น ต่อเมื่อ
 ได้รับปากไปแล้ว เจ้าหน้าที่บอกว่า ต้องเขียนไปให้ตรวจก่อนทุกคราว จึง
 ทราบว่าไม่ใช่งานเบา เพราะพริ้วครึ่งชั่วโมงต้องเรียบเรียง ๑๐ หน้ากระดาษ
 เว้นบรรทัด พิมพ์ดีดกราว ๕ หน้า แต่ท่านก็ทำอยู่จนจบ พ.ศ. ๒๔๗๕
 พอเปลี่ยนระบอบการปกครอง การวิทยุกระจายเสียงเปลี่ยนโครงการ จึง
 ได้ล้มเลิกไป

หนังสือคำกลอนที่ส่งเสริมให้ชุมชนทรภานิตน์ ได้รับความนิยมนักย่อง
 ว่า เป็นนักประพันธ์ ก็คือ กุณฑลคำกลอน นอกจากนั้นยังสนใจที่จะแนะนำ
 ทางอนามัยแก่ประชาชนด้วย ได้เขียนเรื่อง ฉันทน์ เป็นตอน ๆ ลง
 พิมพ์ในหนังสือเสนาศึกษาศาสตร์และแพทยศาสตร์ ฉันทน์ ก็คือตัวเชื้อโรคเป็น
 ผู้พิชิตแล้วขอว่าตนเป็นอย่างไร ควรขอร้องกันอย่างไร นอกจากนั้นยังได้
 เขียนเรื่องอ่านเล่นที่ชื่อว่า ฉันทน์เป็นตาแดง เมียของฉันทน์ ลูกของฉันทน์
 เป็นไข้ ฉันทน์ตัวอหิวาต์ และ ฉันทน์เป็นลมสลบ ก็เป็นหนังสือชุด
 ที่ตะแอกข้อ ทั้ง เกยานนท์ (พี่ชายของชุมชนทรภานิตน์) เล่าเรื่อง
 ความเจ็บป่วยของตนไว้อย่างขบขัน ใช้ภาษาชาวบ้านจังหวัดสมุทรปราการ
 ราว พ.ศ. ๒๔๕๘ ชุมชนทรภานิตน์ ช่วยใหญ่เป็นลมสลบ และ
 ได้รับการรักษาจากโรงพยาบาลฟ้าสงกรณ์ ทำให้ยังเกิดความกตัญญู

คือโรงพยาบาลพาลงกรณ์และสภาอากาศไทย เมื่อไม่มีกำลังทรัพย์จะ
คอยแทนได้ ก็ได้ใช้กำลังปัญญาแห่งคำประพันธ์และนวนิยาย ช่วยโฆษณา
ส่งเสริมสภาอากาศไทยเป็นกตเวที กลอนต่อไปนี้เป็นบทหนึ่งที่ยกย่องกันว่า
แต่งได้ดีมาก

เมตตานุสรณ์

ทุกขภัยไข้เจ็บเหน็บหนาว	เสียดแทงแกล้งกายร้ายเหลือ
ทำให้ใจเสระเจ้าเจือ	บัญญัติพาเผื่อเฟื่องฟ่าน
กำลังวังชาพาลด	กำสรดหมดแรงแข็งหาญ
สามารถอาจทำสำงาน	ก็ลาญพานพักจักษตาย
ระทมตรมตรอมผอมผู่	ด้วยได้ไข้ทุกขรูกหลาย
น่าปลงสงสารเสียดาย	อนาถมาคหมายเมตตา
ใครเล่าเฝ้าชูปอุปถัมภ์	คอยบำบัตร์รักษา
คือท่านอันเจตน์เวทนา	บำรุงสภาอากาศเอย.

ขุนสุนทรภาศึก เริ่มใช้นามแฝงว่า ทิดมุ่ม เป็นครั้งแรกเมื่อ
แต่งบทประพันธ์กาพย์ดุษฎี ๑๖ ให้หนังสือรายเดือนอุทวิทษา ต่อมาเมื่อ
ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติขนานนามสกุล ก็ได้เติม ปากน้ำ ต่อ
ท้ายชื่อเข้าไป เป็น ทิดมุ่ม ปากน้ำ ทมาของนามปากกา ทิดมุ่ม
มดงน คชเมธธาสมณเพศเข้ามาอยู่ในพระนครแล้ว ในตอนเย็นมักไป
เล่นละครอุกฤษณ์นิกะกร้อ เท้าครู ที่วัดจางวางพ่วง ถนนวรจักร

พุ่มบุตรกระโดดเล่นไต่ซ่านซ่านาญน้ำตุมมาก โยนหนึ่งเตะไต่บันร้อย ทั้ง
ลูกไขว้ ลูกหลัง ลูกไหล่ ลูกแขน และ ลูกเข่า แค่นุสนทรภษิต
ผู้สักใหม่เตะไม้ไต่ลูกอะไร นอกจากลูกแป้ มิตรสหายที่ไปเล่นเตะกร้อเลย
ลือว่า นันต์เต้าพุ่มย แต่ันต์เต้าทีดมุ่มย

ขุนสุนทรภษิต ได้ใช้อำชีพครหาเลี้ยงชีพและสั่งเสียบุตรทุกคนให้
เล่าเรียนจนถึงชั้นสูง ได้มีชีวิตเป็นครภษาไทยตลอดมาตั้งแต่หนุ่มจนแก่
ได้สนใจแต่งแม่เขียนและวิธสอนไว้หลายเรื่อง ค่ำกลอนที่ท่านเขียนไว้
พอจะเป็นประภักษ์พยานยืนยันได้ว่า ท่านรักชีวิตครเพียงไร

ชาติหน้าถ้ามเหมือนว่า ตัวข้าขอภคิคือธิฐาน
จงเกิดเป็นครบาอาจารย์ เชี่ยวชาญเชิงภษาไทย
เป็นครอยู่ดีมีสุข ทำบุญอยู่ทุกวันได้
สอนสั่งตั้งจิตคิดไป จะหนักอย่างไร....

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง โรงเรียนฝึกการสอน ขุนสุนทร
ภษิตได้อพยพครอบครัวจากพระนครกลับไปบ้านเดิมที่จังหวัดสมุทรปราการ
ได้พักผ่อนและเขียนหนังสืออยู่จนกระทั่งสงครามสงบ จึงได้กลับมาอยู่
กรุงเทพฯ กับบุตรชายคนทีสาม ในระหว่างนั้นได้เป็นครสอนพิเศษเล็ก ๆ
น้อย ๆ ที่โรงเรียนเทวศรศึกษาย่าง ช่วยตรวจทานค่นหนังสือของครูสภ
และแต่งแม่เขียน ก. เอีย ก. ไก่ ย่าง การทำงานโดยมากทำครึ่งวันเช้า
แล้วกลับมาพักผ่อนในตอนบ่าย ต่อมาเมื่อแพทย์ตรวจพบว่าเป็นโรคความดัน
โลหิตสูง จึงได้พักอยู่กับบ้าน งดงานทุกชนิด ระหว่างนั้นทำงานอย่างเดียวกคือ

เขียนประวัติตนเอง อันเป็นงานชั้นสุดท้าย ซึ่งได้พิมพ์แจกในงานพระราช-
ทานเพลิงศพของท่าน พอเขียนประวัติเสร็จไม่นาน ท่านก็ล้มเจ็บหนักใน
พ.ศ. ๒๔๘๓ ต้องเข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช หลังจากนั้นทำ
งานเกี่ยวกับกาเขียนไม่ได้อีกเลย ต่อมาเมื่อโรคความดันโลหิตสูงรุนแรง
ขึ้น จึงได้ถึงแก่กรรม ในวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ รวมอายุ
ได้ ๖๐ ปี

ขุนสุนทรภาศิต ได้สมรสกับ นางสาวแรม บุรารักษ์ ซึ่งเคยเป็น
ครูโรงเรียนสมุทรสาคร (ปัจจุบันเป็นโรงเรียนเฉลิมวิทยา) มีบุตรด้วยกัน
รวม ๔ คน คือ

๑. นาวาเอก (พิเศษ) สถาปน เกษานนท์
๒. นายสระเสถก เกษานนท์
๓. นาวาอากาศโทสมัค เกษานนท์
๔. แพทย์หญิงพนิต อธิสัช

รายชื่อหนังสือที่ขุนสุนทรภาศิตแต่งไว้เท่าที่รวบรวมได้

ก. คำประพันธ์

๑. โคลงนิราศปากน้ำ (ต้นฉบับหาย ไม่ได้ตีพิมพ์)
๒. กลอนนิราศโรงเรียน (ต้นฉบับหาย ไม่ได้ตีพิมพ์)
๓. คำฉันท์โรโมยูเลียต แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์ในเสนา-
ศึกษา เล่ม ๕
๔. กุณฑลาคกลอน แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พิมพ์ในเสนา-
ศึกษา เล่ม ๖-๗

๕. นางเทวณาคำกลอน แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ พิมพ์ในเสนา-
ศึกษา เล่ม ๖

๖. ขยายสี่เพลงคำกลอน พิมพ์ในเสนาศึกษา เล่ม ๘

๗. เทร่รถไฟ ภาพยนตร์โคลง พิมพ์ในเสนาศึกษา เล่ม ๘

๘. มารวชิษย์คำฉันท์ พิมพ์ในไทยเชษม เมษายน ๒๔๖๘

๙. อธิบายคำฉันท์ พิมพ์ในศัพท์ไทย เล่ม ๔ ตอน ๕

๑๐. วิภคยเรข คำโคลง พิมพ์ในเรื่อง "นารเรื่องนาม"

๑๑. เช็กส์เบียร์ คำโคลง พิมพ์ในเรื่อง "บุรุษเรื่องนาม"

๑๒. พระธาดาสร้างสัตว์ คำกลอน พิมพ์ในหนังสือมหาวิทยาลัย

๑๓. พระอมาลงสรวง คำกลอน พิมพ์ในหนังสือสารานุกรม

๑๔. พระอมาเขาท คำฉันท์ พิมพ์ในหนังสือสารานุกรม

๑๕. พระอมาอ่านสาร คำกลอน

๑๖. นารลอยฟ้า คำกลอน พิมพ์ในหนังสือสารานุกรม

๑๗. วัลลย์เลาความรัก คำกลอน พิมพ์ในหนังสือพิมพ์วิทยากรย์

๑๘. กรุงเทพ ๗ คำฉันท์ ประพันธ์ร่วมกับนายชิต บุรทัต

ข. ความเรียง

๑. เรื่อง "ฉัน" ว่าด้วยอนามย์ พิมพ์ในเสนาศึกษา เล่ม ๖-๗

๒. ฉันเป็นตาแดง

๓. เมฆของฉัน

๔. ลักษณ์ของฉันเป็นไข

๕. ฉันคิดว่าหิววาท

๖. ฉันเป็นลมสลบ

พิมพ์ในมหาวิทยาลัย เล่ม ๑-๒

พ.ศ. ๒๔๖๑

๗. กรงแตก นวนิยายพิมพ์เป็นเล่ม
๘. พระตะบอง นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ พิมพ์เป็นเล่ม
๙. พิงคนคร (เชียงใหม่) ยังไม่ได้พิมพ์
๑๐. คิวลิ่งค์ ลงพิมพ์ในหนังสือมหาวิทยาลัย
๑๑. โยพิเนตร ลงพิมพ์ในหนังสือชุมนุม
๑๒. จุติ ลงพิมพ์ในหนังสืออยุธยาสาร
๑๓. บทประพันธ์ และ นิทานอ่านเล่นเรืองสั้น พิมพ์กระจาย
อยู่ในหนังสือรายคาบออกหลายเรื่อง เช่น เมียกำมะลอ เข้าหอ
เป็นต้น

ค. เรื่องแปล

๑. Around the World in eighty days ของ Jules Verne ยัง
ไม่ได้พิมพ์
๒. Settlers in Canada.

ง. แบบเรียน

๑. แบบเรียนเรียงความ ภาค ๑
๒. แบบเรียนเรียงความ ภาค ๒
๓. ไวยากรณ์ไทย สำหรับชั้นมัธยมปีที่ ๑-๖
๔. แบบเรียนบทกวี

๕. หนังสือสำหรับนักเรียนอ่าน เรื่องพระเบนเจ้า และ ผุมชอเสียง
๖. หนังสือแบบเรียนสอนอ่านของเด็กอนุบาล "สมัยใหม่"
๗. แบบ ก. เข็ม ก. ไก่

แพทย์หญิงพนิต อธิสุข

หอสมุดคุรุสภา

หลวงเสขสุนทร

(พุ่ม บ็อก)

พ.ศ. ๒๔๓๗—๒๔๙๓

หลวงเสขสุนทร (พุ่ม บ็อก) เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๗
ตรงกษัตริย์ราชธานี ชน ๑๕ ปี เดือน ๔ ปีมะเมีย ที่บ้านตำบลเชิงสะพาน
แม่น้ำศรี อำเภอบ่อผืนปราสาทจังหวัดพ่าย จังหวัดพระนคร เป็นบุตรนาย อ. บ็อก
นางเล็ก บ็อก ได้ศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนอัสสัมชัญ สอบไล่ได้ชั้น ๔
ภาษาฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ และสอบไล่ได้ชั้น ๔ ภาษาอังกฤษ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๘

เริ่มเข้ารับราชการเป็นครูพิเศษ สอนภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียนสวน
กุหลาบวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘ และในบางปี
ก็ต้องเป็นครูประจำชั้นด้วย ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖
ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นผู้อำนวยการใหญ่ รัฐบาลมาด้วยตลอด
จนถึงวันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้ถึงแก่กรรม ณ บ้านตำบล
ตรอกเวฬุ ถนนสีลม ด้วยโรคเนื้องอกในลำคอ คำนวณอายุได้ ๔๕ ปี
๑ เดือน นับวันรับราชการได้ ๒๔ ปี ๕ เดือน มีบุตร ๓ คน

หลวงเสขสุนทร เป็นคนคนหนึ่งที่ชอบเสียงฝรั่งแน่นอยู่ในความทรงจำ
ของลูกศิษย์ แม่หลวงลี้ไปแล้วถึง ๒๐ ปี ลูกศิษย์ที่เขินใหญ่เขินโตอยู่
ในเวลานี้ก็ยังพูดถึงด้วยความเคารพรัก นี้แหละที่ปราชญ์ท่านสรรเสริญว่า

ตายแต่ชีพรูปตาย   เท่านั้น
 ข้อเสียงห่อนสูญหาย   ไปจาก ภพนา

หลวงเสขสุนทร ไม่มีประกาศนียบัตรครู และไม่เคยปรากฏว่าได้
 เลาเรียนวิชาครูมาจากสำนักไหน แต่ทำงานครู สั่งสอนเด็กอยู่ตงเกษีย
 ๒๕ ปี จนหมดอายุ ครออย่างนกระทรวงศึกษาธิการได้กำโรงามเหลือเกิน
 เพราะไม่ต้องลงทุนให้เรียนวิชาครู หรือให้ไปเมืองนอก

ครูที่ไม่มีประกาศนียบัตรเป็นเครื่องหมาย แด่มยังใช้ไม่เรียวควมคุไป
 กัยการสั่งสอน ดูไม่น่าจะไว้ใจนักในสายตาของผู้จัดเงินในทางครศาสตร์ แต่
 ก็คงไม่คัดสรรอาจารย์ทางครคนใดเขย่นว่า ประกาศนียบัตรรับรองไปถึง
 จิตใจ จิตใจที่เป็นครมีค่ามากกว่าประกาศนียบัตรครมากนัคนายเชิซซิล
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยสมัยนั้น วนหนังสือปรารภกับข้าพเจ้า
 ว่า “ไม่อยากจะเห็นหลวงเสขฯ ลงไม้เรียวเด็กเลย เพราะออกจะแรง
 ไปสักหน่อย แต่ก็ไม่อยากจะห้ามหรือขอร้องอย่างไร เพราะได้ผล
 ทันตาเห็น เวล่านักเรียนเข้าห้องประชุม สั่งครคนไหนๆ ไปคุม
 ก็ไม่เจียมเหมือนหลวงเสขฯ” ข้าพเจ้าตอบไปว่า “ให้เด็กกลัวครไว้
 ให้เคยตัวละดี โต้เขย่นจะได้กลัวกฎหมาย กลัวบ้านเมือง แม่ครใช้
 ไม้เรียวอย่างหลวงเสขฯ จะไม่ใช้ครชั้นหนึ่ง เป็นได้เพียงชั้น
 สองชั้นสามก็ยิ่งดีกว่าครที่ไม่เป็นชั้นอะไรเสียเลย” นายเชิซซิล
 คงเห็นด้วยกับข้าพเจ้าแน่ เด็กสวนกุหลาบฯ สมัยนั้นจึงได้ โตมาเป็นผู้ใหญ่

หอสมุดครูสภา
๑๙๑๑

หลวงเสขสุนทร (พิมพ์ บ็อก)

ไม่เสียหลาย ในสมัยนี้ ถ้าหลวงเสขสุนทรยังมีชีวิตอยู่ คงจะสนใจในลูกศิษย์
ลูกหาของตนไม่น้อย และก็คงต้องสลดใจไม่น้อยเหมือนกันทุกใดเห็นเด็ก ๆ
ทุกวันนี้ และคงจะสลดใจมากขึ้น เมื่อหลบตาเห็นเลยไปถึงวงข้างหน้า
ของเขา

ตลอดระยะเวลาที่ข้าพเจ้าเป็นอาจารย์ผู้ปกครอง โรงเรียนสวนกุหลาบ
วิทยาลัยร่วมงานกับหลวงเสขสุนทร ทุกครั้งที่ข้าพเจ้าเจอหน้า เป็นต้องได้
รยฟังเรื่องของโรงเรียนและเรื่องของเด็ก ส่วนลูกศิษย์ของหลวงเสขสุนทร
ก็เหมือนกัน ทุกครั้งที่ชวนทำผิด เป็นต้องได้รับทราบว่าย่ซ่อนทำสักเท่าไร
ก็ไม่พินให้หลวงเสขสุนทรไปเจอเข้า แล้วย่เจอก็ไม่เรียว

หลวงเสขสุนทรชอบลาตกระเวนไม่ว่าเวลาไหน ไม่เคยหมกตัวอยู่
แต่ในห้อง ไม่เคยปลีกตัวไปทำธุระส่วนตัวนอกโรงเรียนในเวลาที่ได้หยุด
พัก ไม่ยอมหันหลังให้ลูกศิษย์

วันหนึ่ง ขณะที่ หลวงเสขสุนทร กำลัง เดิน ขยับ ไม่ เรียว อยู่ รอย ๆ
โรงเรียน เหนงอนในใบหน้าแตกเป็นเม็ด ๆ ข้าพเจ้าสัพยอกว่า “เจอเหยื่อ
บ้างไหม” หลวงเสขสุนทรตอบพร้อมก้มขมยมรับข้าพเจ้า ยิ้มซึ่งไม่ใคร่มีใคร
ได้รยนักในระหว่างเวลางาน “เสื่อ ๆ ทั้งนั้น ขึ้นหันหลังให้ก็ตะครุบ
เอาเราตาย เราก็ตาย เสื่อก็คักคะนองกระโจนเข้าย่ำรังควาน
ต่อไป” นั้นแหละวิชาครูของหลวงเสขสุนทร ท่านครูบาอาจารย์
ทั้งหลาย ท่านเคยได้อ่านพบในตำราเล่มไหนบ้าง ลองเอาไปขบคิดดูบ้าง
เป็นไร

ข้าพเจ้ามเพื่อนครูนรอนนบพทงเพื่อนทงลูกศิษย์ ทมวชาคความรุ
หรรหกราก่มาก ทเลศลตอยไปกว่ข้าพเจ้าก้เยอะ แต่จะหาทให้ควมรุแปลก ๆ
แก้ข้าพเจ้าอย่างค้ำพงเพยของหลวงเสชสุนทรยากเต็มท

หลวงเสชสุนทรได้ตายจากไปนานแล้ว แต่ข้าพเจ้ากยังนเห็นอยู่

เสมชในภาพ

ไม่เรียวกระขับมือ	ธูระคือจะคอยดี
ลูกศิษย์ ณ คราวนี้	ทจริตเตลิดเหลิง
หยาดเหงื่อเยเยมหน้า	ตะลระรำกัฬาเริง
แท่เหงอกระจายเจิง	กระจะจากประจ้งาน.

ขุนวรพหัจจรยา ซงเป็นมครสนทคนหนงของหลวงเสชสุนทรได้เล่าว่า
“ข้าพเจ้าได้อ่านประวัติของหลวงเสชสุนทร ทอาจารย์หลวงสำเร็จ
วรรณกิจเขยนมานาน เขยนอย่างตรงไปตรงมา เป็นอย่างนทกประการ
เขยนในฐานะททานเป็นผยงคบบัญชา แต่ข้าพเจ้าขอเพมเติมอกลักเล็กนอย
ในฐานะทข้าพเจ้าเป็นเพื่อนสนทของหลวงเสชสุนทรอย่างใกล้ชิด ได้เคยกิน
เคยนอน เคยเที่ยวทวด้วยกัน ตลอดจนการเงนการทองกัไซ่ด้วยกันได้ ทงน
เพราะข้าพเจ้าเขนครออยู่ โรงเรยนสวนกหลาย วิทยาลัย ร่วมกันมานานทเดียว
คือ ทงแต่วนท ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๖๓ ถึง วันท ๑๗ เมษายน ๒๔๗๖
จึง ใคร่ ขอ นำ ขอควม บางเรื่อง เกยวกับ หลวง เสช สุนทร ทครบาอาจารย์
ทงหลายน่าจะได้ทราบไว้มาเล่าในทนบาง

หลวงเสขสุนทร เป็นผู้นิยมใช้ไม้เรียว อย่างที่ หนังสือมลายูบรรยายก็
กล่าวไว้ว่า ไม้เรียวเจียวเหยย ใช้การปกครองแบบที่ไม่ไว้หน้า
มาสายกัก แม่แต่ผู้ปกครองมาด้วยก็ยังต้อออกไปนอกบริเวณโรงเรียนโดย
ไม่ใคร่ขออนุญาตแล้วเป็นเอกตทุกคน ครึ่งหนึ่ง ชาวเขาจำได้ว่า มนกรเรียน
กลุ่มหนึ่งประมาณ ๒๐ คน หนีออกไปเดินเล่นที่ถนนพารัต พอหลวง
เสขสุนทรทราบ ก็ถือไม้เรียววิ่งข้างเค็นข้างตามวิสัยที่ไม่ชอบทำอะไรออก
เมื่อนักเรียนเห็น เข้าต่าง กว่งหนี เลี้ยวซ้าย มาถนนหน้าโรงเรียน
เสาวภา หลวงเสขสุนทรไม่ยอมละรถ ตามตึก ๆ มา นักเรียนเห็น
จวนตัววิ่งเขารานขายนาแซ้งแฉ้ว ๆ นนหมต หลวงเสขสุนทรก็ตามเข้าไป
จนถึงถนนครี นำตัวมาได้หมต แล้วก็จัดการตามระเบียบ โดยไม่ยอม
อ่อนข้อหรือฟังอุทธรณ์โตแย้งแต่ประการใดเลย สัญลักษณ์ของหลวง
เสขสุนทร มองตเห็นได้ไกล ๆ คือ สิบยหรือไทยมวนโต ๆ อย่างที่คน
สมัยก่อนเรียกว่า บุหระพานโพ เวลาแต่งลูกเสือจะต้องสวมกางเกงดำ
รัดเข้า และสวมสนับแข้งสีดำเสมอ เมื่อเดินไปทางไหน นักเรียนมองเห็น
กลัวเกรงยิ่งกว่าครโตทั้งหมด การที่เคร่งครัดในระเบียบแบบแผนของ
โรงเรียน ให้เด็กเรียบร้อยอยู่ได้ โดยการไม่เรียวเป็นสรณะนี้ ถึงกับ
หนังสือพิมพ์รายเดือนของโรงเรียนในสมัยนั้น ชื่อ สวณกุหลาบวิทยา ได้
ลงภาพลือเป็นภาพปริศนาให้ผู้อ่านลองทายความหมายของภาพนั้น โดย
ให้ลากเส้นจากจุดต่าง ๆ ไปบรรจบกันตามตัวเลขที่วางไว้ เมื่อลากเส้น
เสร็จเรียบร้อยแล้ว จะปรากฏเป็นภาพนักเรียนยืนโก้งโค้ง หลวงเสขสุนทร
คาบบุหระพานโพ มือถือไม้เรียวเงอจะตนักเรียน เต็มนักเรียนใน

สมัยนั้นทราบดี มีครูในสมัยนั้นเมื่อใด ฟังเรื่องนั้นแล้ว ประหลาดใจ และสนใจ
 อยู่ เป็นอัน มาก เกว่ง ว่าเด็ก จะไม่ เป็น ตัว ของ ตัว เอง และ จะ ทำ ให้
 ประสาท ชัม เซา งง หง หยิบ ไป แต่ ความจริง หา ได้ เป็น อย่าง ที่ ท่าน ทง หลาย
 คน นั้น ไม่ หลวง เสข สุนทร เป็น ครู ที่ ดี เพราะ ตาม ธรรมดา วิชา ครู ใน
 สมัย ก่อน นี้ ว่า ครู ที่ นักเรียน จะ ต้อง ทง รัก และ ทง กลัว ครู ที่ ทำ ว่า อยู่ ใน
 อัน ตับ ร่อง ลง มา คือ ครู ที่ นักเรียน ไม่ รัก แต่ ว่า กลัว ครู ที่ ใช้ ไม่ ได้ ที่ ทาง
 ราชการ ไม่ ต้อง การ คือ ครู ที่ นักเรียน ไม่ รัก และ ไม่ กลัว หรือ ครู ที่ นักเรียน
 รัก แต่ ไม่ กลัว ก็ ใช้ ไม่ ได้ เช่น เดียว กัน หลวง เสข สุนทร ไม่ เฉพาะ แต่
 ที่ เด็ด อย่าง ที่ เขา ลือ เท่านั้น ยัง ทำ ไท ชวย อื่น ๆ อีก มาก แต่ หลวง เสข สุนทร
 ก็ เป็น ที่ เคารพ รัก ใคร่ ของ บรรดา ศิษย์ ทั้ง เก่า และ ใหม่ ตลอด จน ผู้ ปก ครอง
 นักเรียน ทัว ๆ ไป จะ ขอ เขา เรือง สู้ กับ พง สก เล็ก น้อย พอ เป็น นน ทศ น์

อุทาหรณ์ตามสมควร

หลวง เสข สุนทร เป็น ครู สอน ภาษา ฝรั่งเศส ตั้งแต่ ชั้น มัธยม บพท ๕
 จน ไป จนถึง ชั้น มัธยม บพท ๘ แต่ วิชา ภาษา ฝรั่งเศส นักเรียน ไม่ ค่อย สนใจ
 และไม่ อยาก เรียน เขา จริง ๆ เพราะ เป็น วิชา ยาก มาก นักเรียน ท้อ ใจ พวก นี้
 เข้า ใจ เสีย ว่า ภาษา อังกฤษ เรียน มา แต่ เล็ก ๆ จน บั จุ บัน บิด น้า ก็ ยัง ไม่ เก่ง
 แล้ว จะ มา เรียน ภาษา ฝรั่งเศส เก่ง ได้ อย่าง ไฉน และ เด็ก กลัว คำ กริยา ใน ภาษา
 ฝรั่งเศส (Verbe) เสีย จริง ๆ ไม่ รู้ ว่า จะ ใช้ อย่าง ไฉน จึง จะ ถูก เพราะ คำ
 กริยา ใน ภาษา ฝรั่งเศส ใช้ เปลี่ยน แปลง ไป ตาม เพศ พจน์ และ กาล ด้วย
 ส่วน ภาษา อังกฤษ เปลี่ยน แต่ พจน์ และ กาล เท่านั้น หลวง เสข สุนทร ก็ มา คิด

โรงเรียนไปตามถึงบ้านโตก ข้างหนึ่งคอกกับเต็กเป็นหมู่ ๆ คอยสนก มันทาน
 เล่าให้เต็กฟังเสมอ พดเล่นกยเต็กอย่างกันเอง เต็กคนไหนไม่มีสคางค์
 ก็นขนม ก็ควักกระเษำเอาสคางค์มาแจกให้ด้วยความเต็มใจ ทั้ง ๆ ที่คน
 ก็ไม่มีสคางค์มากมาอะไร แล้วก็สอนว่า อย่ากินให้มากนักนะ หลวง
 เสขสุนทรมตชอย่างน

การที่หลวงเสขสุนทรปกครองเต็กโตก นอกจากจะเห็นโตกจากเป็น
 ครุพิเศษสอนภาษาฝรั่งเศสแล้ว ยังเห็นโตกจากการเป็นผกักขัยเอก ผู้บังคับ
 กองแตรวงของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยอีกด้วย เมื่อผู้บังคับกองแตรวง
 ของโรงเรียนคนก่อน คือพระเสนอพจนพากย์ (เสนอ รักเสียม) ย้ายไปแล้ว
 หลวงเสขสุนทรก็ได้รับหน้าที่แทนต่อมา เป็นผลทำให้แตรวงเจริญถึงขนาด
 ไปบรรเลงในงานต่าง ๆ โตกเป็นอย่างดี เป็นครุทชยชนผกสสอนแตรจริง ๆ นำ
 เพลงใหม่ ๆ มาฝึกซ้อมในเวลาเย็น จนสามารถนำไปบรรเลงในงานแสดง
 ศิลปหัตถกรรมนักเรียน งานสภาอากาศ และงานอื่น ๆ อยู่เย็นเนื่อง
 นิตย์ หลวงเสขสุนทรเป็นครุแตรวงของโรงเรียนที่สามารถมาก เป็นผู้
 ให้จังหวะถูกต้อง มีรูปร่างท่าทางสง่างาม เป็นที่เคารพนับถือของบรรดา
 นักเรียนที่เป็นพวกแตรทุกคน ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นหลวงเสขสุนทรเข้าแตร
 ตกลงเลย แต่หลวงเสขสุนทรสามารถเขย่นโน้ตเพลงต่าง ๆ ได้รวดเร็ว
 ทลุด เมื่อทราบบว่าวงดนตรีใหญ่ ๆ เขามีเพลงอะไรที่ไหนข้าง ก็ไปสืบ
 เสาะหา มา ยืมโน้ตเพลงมาแล้วกริบเขย่นโน้ตลงไว้ ในสมุดเล่มใหญ่ รวบรวม
 ไว้และอ่านโน้ตโคคล่องแคล่ว ฟังเพลงรู้ว่าเพลงอะไร จังหวะอะไร
 สอนศิษย์ออกโรงโตกไม่ช้าเลย เมื่อทางการสั่งให้ไปบรรเลงที่ไหน จะกวน

กคนกตาม หลวงเสขสุนทรจะต้องควบคุมไปเองและเป็นผู้นำให้จังหวัดเอง
 ไม่ยอมทอดทิ้งนักเรียน เมื่อนักเรียนอยู่ที่โรงเรียนสว่าง ครูก็อยู่ที่สว่าง
 เหมือนกัน เด็กไม่มีสัต่างค์ ครูก็ควบคุมระเบียบเอาอกให้ตังกกล่าวมาแล้ว นเป็น
 อกรื่องหนึ่งทหลวงเสขสุนทรปกครองนักเรียนได้ทั้งโรงเรียน โดยนักเรียน
 ทั้งรักและเคารพ เพราะนักเรียนที่อยู่กองแถววงนนั้น เป็นนักเรียนที่คัดเลือก
 มาจากชนต่าง ๆ และเป็นนักเรียนรุ่นโต ๆ ที่นักเรียนอื่น ๆ จะต้องเกรงขก
 เกรงใจอยู่เป็นส่วนใหญ่ ข่าพเจ้าจาไตหลายคน มี นายกรต นายเข่าว
 นายแถม นายวิศต นายพน นายเพม นายศิริ นอกจากนยังมีอีกมาก
 ศิษย์เหล่านี้รักนำใจของหลวงเสขสุนทร เชอพงคำสั่ง เคารพรักด้วยความ
 จริ่งใจเสมอ

หลวงเสขสุนทร เป็นครทมนัสยค ขยนชนแข็ง ทำงานการว่องไว
 ไม่ยอมหมกงานเอาไว เป็นผทพงเหตุผลของผอนเสมอ มีเพื่อนฝูงรักใคร่
 มาก ใจคอกว้างขวาง มาโรงเรียนแต่เช้า ไม่เคยมาสายเลย รักราชการ
 เป็นชีวิตจิตใจ ไม่เคยลาพว้าเพรือ แม่แต่เวลาช่วยไขกขงอดสำหามาโรง-
 เรียน ไม่ยอมลาหยุดราชการ จนเพื่อนครทวักนต้องบังคับให้หยุดพักผอน
 เสียบ้าง และแนะนำให้ไปหาหมอ เพราะถ้าเป็นอะไรมากก็จล้ายากแก่
 ตนเองยงชน ข่าจะทำให้ต้องหยุดราชการนาน จึงได้ยอมหยุดโรงเรียน
 ไปให้หมอตตรวจ นักแสดงว่า หลวงเสขสุนทรเป็นผ ทกรราชการเป็นชีวิต
 จิตใจ ไม่อยากให้งานคังค่าง เป็นหวงนักเรียน แต่กยอมรับพงเหตุผล
 ของผอน หลวงเสขสุนทรเป็นผทมใจคอกว้างขวาง รักเพื่อนฝูงด้วย

ใจจริง ใช้จ่ายอย่างไม่เสียดาย ไปเที่ยวที่ไหนต้องเป็นเจ้ามือเสมอ
 สนิทสนมกับคนง่าย ไม่ถือตัว ไม่เลือกชั้นวรรณะและวัย เพื่อนชั้นผู้ใหญ่
 มีพระสันนิษิตวิทยาพนธ์ (โล่เชียง ลีวิสิงห) รุ่นเพื่อน ๆ ก็มี ขุนเสขสุนทร
 (ชั้น ทักษะตระนัย) ขุนจรรยาวิศาล (เขื่อน นิมิपाल) รุ่นน้อง ๆ ก็มี
 ขุนจางงพิทยประสาธ (เสนอ ฉลของวิทย์) คุณเป็รื่อง สุเสวี และ
 ข้าพเจ้า นอกจากนี้ ยังมีเพื่อนฝูงที่เป็นข้าราชการต่างกรม ต่างกระทรวง
 อีกมาก

หลวงเสขสุนทรมีคุณธรรมที่น่าสรรเสริญ ที่ทุก ๆ ท่านจะลืมเสีย
 มิได้ และเป็นเรื่องที่ควรบันทึกอยู่ในใจครูมาษาจารย์ ตลอดจนเพื่อนฝูง
 ทุกคนในสมัยนั้น คือ หลวงเสขสุนทร มีความกตัญญูแก่เวทเป็นอย่างดี
 ที่สุด รักและถนอมน้ำใจบิดามารดา เคารพนถนอมท่านพร้อมทั้งกายวาจา
 และใจ หลวงเสขสุนทรเคยปรารภกับข้าพเจ้าว่า 'พ่อ แม่ ท่านแก่แล้ว
 ผมต้องไม่ให้ท่านเดือดร้อนใจ ฟันผมมีหลายคนก็ช่วยเหลือกัน
 ไป ถ้าพวกผมมีเรื่องร้อนใจ หรือเรื่องกลุ้มใจที่เกี่ยวพันไปถึงท่าน
 แล้ว พวกผมคอยปิดบังท่านไว้ รับจัดการทำเสียเอง ให้ท่านรู้
 ไม่ได้ เพราะท่านแก่แล้ว เกรงจะเป็นลมไปก็ได้' และในตอน
 เย็น ๑๕.๐๐ น. ทุกวัน ผมจะต้องรีบไปบ้านรับประทานอาหาร
 เย็นพร้อมกันทุกคน เพื่อให้ท่านได้เห็นหน้าลูก ๆ จะได้สบายใจ
 หลวงเสขสุนทรได้ปฏิบัติอย่างนี้มาเป็นนิสัย

หลวงเสขสุนทรมีเสยอยู่เล็กน้อย ททาอะไรมักตัดสินใจรวดเร็ว

เห็นพลันแล่น ว่องไวเกินไป จนกลายเป็นคนใจร้อน บางครั้งขาดกาลเทศะ

ระจบใครไม่ใคร่เป็น นกจะพูดอย่างไรก็พูดออกมาอย่างนั้น นกจะเอียง

เอียงออกมาทีไรก็ แต่อาศัยทรมพวงเห็ดผลของผู้นอน หลวงเสขสุนทรจึง

เจริญรุ่งเรืองอยู่ในราชการจนตลอดชีวิต ความเจริญในราชการครสำหรับ

นเคียวกัน ไม่มีใครก้าวหน้าคืบหน้า ทง ๆ ที่เป็นครไม่มีประกาศนียบัตรคร

ามที่ใดกล่าวมาแล้ว เมื่อเริ่มเข้ารับราชการได้รบพระราชทานเงินเดือน

เพียง ๓๐ บาทเท่านั้น แต่ได้เลื่อนขั้นเป็นลำดับจนถึง ๒๔๐ บาท มียศเป็น

องอำมาตย์เอก และมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง ได้รบพระราชทานเครื่อง

ราชอิสริยาภรณ์ คือ จตุรดาภรณ์มงกุฎไทย และเบญจมาภรณ์ช้างเผือก

ซึ่งข้าราชการครในสมัยก่อนจะได้คล้ายหลวงเสขสุนทรหาเก้อยไม่ได้เลย

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอคัดกาพย์สร้างคนางค์ ๒๘ ซึ่งขุนเสขสุนทรเป็นผู้แต่ง

ด้วยบรรยายชีวิตของหลวงเสขสุนทรไว้อย่างละเอียด เพื่อบรรณาจารย์รุ่น

หลัง ๆ จะได้ทราบไว้อย่าง

กาพย์สร้างคนางค์ ๒๘

หอสมุดคุรุสภา

โอ้อนิจจา มัจจราชา ไยจึงร้ายกาจ ปลิดชีพหลวงเสขฯ

ปเร็วผิดคาด แแปดสิบสามมาส เมษสิบเอ็ดवार

เนาหมัฉิมวัย อายุนับได้ ตามในทางการ สี่สิบห้าปี

หนึ่งเดือนประมาณ ทบทวนตามฐาน ที่ได้ทราบมา

เริ่มเข้าเป็นครู สอนกุลหลายคำรู้ ห้าสิบแปดพฤศจิกายน

อนศิษย์หลาย มากมายนักหนา จิตเจตนาหวังให้ศิษย์ดี

สอนโดยตั้งใจ ความรู้สิ่งใด ที่หลวงเสขฯ มี ไม่เคยปิดบัง
บอกศิษย์ทันที ด้วยจิตไมตรี เป็นที่รู้จักกัน

ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ กระทรวงตั้งให้ เพราะความดีนั้น ดำรง
อยู่ได้ ห้าปีเสร็จสรรพ ก็พอถึงวัน สิ้นชีพทันที

หลวงเสขสุนทร รั้งงานแน่นอน ขอเทิดความดี ว่าเอา
ใจใส่ งานการเต็มที่ สายไม่เคยมี แต่ทำงานมา

ยี่สิบห้าปี ตั้งใจอย่างดี อดทนนักหนา การลาการบวช
มีน้อยเวลา ถึงเจ็บอุตุสำหรับ มุ่งมาทำงาน

ดวงใจเด็ดเดี่ยว ฉลาดเฉลียว ชอบสั่งแก่นสาร สิ่งใด
ตนคิด ว่าดีแล้วหาญ ไม่กลัวเหตุการณ์ ผิดก็ทำตามที่

บังคับใจตน ทนสิ่งขวายขวน ทำได้อย่างดี ยอมเล็กสุรา
อีกทั้งนารี พะนันเหล่าน หยุตได้ตั้งใจ

พอหยุดสำเร็จ ตนกลายเป็นเพชร ก็พอม้วยไป คนดี
เช่นนี้ หาได้ที่ไหน ถ้าใครรู้ใคร แล้วต้องโศก

ใครที่เคยคบ หลวงเสขฯ รัฐบาล ซึ่งในวิญญานน์ ว่ารัก
เพื่อนฝูง ชักจูงสู้หา สิ่งที่ดีมา สุ่มิตรของตน

ใจคอกว้างขวาง เอื้อเฟื้อทุกอย่าง ใดจักเป็นผล แก่มิตร
สหาย แม้อัยยะคน ตัวไม่กังวล ตลอดจนเงินทอง

เป็นนายที่ดี ลูกน้องสุขใจ มุ่งร้ายไปป้อง คอยโตความผิด
มุ่งจิตปกครอง ในแบบทำนอง ที่ควรเป็นนาย

กล่าวเพียงเท่านั้น ก็พอจักษุ ความดีเหลือหลาย เห็นว่า
 หลวงเสข ฯ ไม่ควรด่วนวายชีพเร็วมากมาย โอ้อนิจจา
 ทั้งความโศกเศร้า ยิ่งความเจ็บเหงา แก่บุตรภรรยา
 พร้อมทั้งญาติมิตร ศิษย์ทั่วโศกา เศร้าในอรุณ นึกถึงไม่วาย
 อันชีวิตหนอ ย่อมไม่เที่ยงพอ ว่าเมื่อไรตาย ถึงคราว
 มีกรรม มัจจุทำลาย ละทิ้งร่างกาย ไปแต่วิญญาณ
 ความชั่วความดี สองสิ่งเท่านั้น คงอยู่ได้นาน ทำดีคนเห็น
 ให้เป็นแก่นสาร ไว้ทุกประการ คนก็ยินยอม
 ขอหลวงเสข ฯ เพื่อน จึงมีสุขเหมือน คำตักกล่าวขอ อยู่
 สถานใด ตั้งใจฟังหนอ สอนกุหลาบท้อ คิดถึงทั่วกัน
 ขอจงไปได้ ไปตามวิถี ทางเกษมสันต์ ไปสู่ความสุข ทุกข์
 อย่าพัวพัน พวกเราทั่วกัน ตั้งใจให้พร
 หากมีสวรรค์ แดนเกษมสันต์ เป็นสิ่งแน่นอน ก็จงได้ไป
 ตั้งพวกเรารออน ไปคอยอยู่ก่อน จนถึงนิพพาน
 หากไปไม่ถึง จิตยังรำพึง มนุษย์อีกนาน ก็จงไปเกิด
 ณ ถิ่นสถาน สบสุขเต็มนาน พบพวกเราเทอญ ”

หลวงสำเร็จวรรณกิจ

พระปวโรฬารวิทยา

(ป๋อ เชิดช้อ)

พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๕๕

พระปวโรฬารวิทยา นามเดิม ป๋อ เชิดช้อ เกิดเมื่อวันที่ ๒๔
เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ ตรงกับวันศุกร์ เดือนหก ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปวออก
เป็นบุตร นายหิม เชิดช้อ และ นางกลีบ เชิดช้อ เกิดที่บ้านตำบล
สวายหวดตัก อำเภอจักรวรรดิ จังหวัดพระนคร

ความร่ำเรียนสอบไล่ได้ชั้นมัธยมสี่ (ต่อมาเรียกว่า ชั้นมัธยมปีที่ ๔)
ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ แล้วออกรับราชการ
เป็นนักเรียนสอนโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม
๒๔๕๖ ครบวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๕๗ สอบชิงทุนกระทรวงธรรมการ
ได้ ไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ในมหาวิทยาลัยบริสตอล เป็นเวลา
๗ ปี ในวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๔๖๓ ได้รับปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต
(B.Sc.) แล้วเดินทางกลับประเทศไทย ได้รับความบรรจุเข้ารับราชการเป็น
อาจารย์โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยเมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๔๖๓ ใน
ชีวิตแห่งครุแท่ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ซึ่งในสมัยนั้นถือกันว่า เป็น
เกียรติอย่างสูง คือ ตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านส้มเต้เจ้าพระยา
เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๑ และได้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่

หอสมุดคริสตภา

พระปวโรฬารวิทยา
(ป๋อ เชิดชื่อ)

โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ แทน
นาย เอน. ชัตตัน ซึ่งหมดสัญญากลับประเทศอังกฤษ ครูไทยในสมัยนั้น
ที่ใครรับตำแหน่งอาจารย์ใหญ่มิใช่อะไรคน ในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๔๗๕

ใครเลื่อนตำแหน่งเป็นพนักงานตรวจการศึกษาระดับมัธยม พระปวโรฬาร
วิทยาเป็นผู้อำนวยการวิद्याเป็นความอดสาหรือวิद्याเป็นอย่างดี มีความรุ่งเรืองในราชการ
ใครรับพระราชทานยศครั้งแรกตั้งทำเป็นอำมาตย์โท เมื่อวันที่ ๕ มกราคม

๒๔๖๘ รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ครั้งแรกเป็นหลวงปวโรฬารวิทยา
เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๔๖๘ และใครเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระ ใน

นามเดิม เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๒ และใครรับพระราชทานเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์ จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๔

พระปวโรฬารวิทยา เป็นครุฑพยับพร้อมด้วยคุณธรรมหลาย

ประการ น่าสรรเสริญเป็นครุฑอย่างใดคนหนึ่ง ทศกรทั้งหลายและอนชน

รุ่นหลังต่อ ๆ มา จะใคร่ศึกษาความเป็นมาของท่านไว้ เพื่อเป็นเครื่อง

ประดับความวิจิตรตามสมควร ตามธรรมเนียมตามความคัมภีร์ ๓ อย่าง คือ ทาติ พดติ
คิตติ พระปวโรฬารวิทยามคทั้ง ๓ อย่างนั้นแล้ว แต่ยังมีคนนอกเหนือไป

จากทุกกล่าวมานอก คือมีทั้งคนนอกและคนใน คนนอกนั้นคือคฤหัสถ์หรือ

ท่านมีหลักฐานทรัพย์สินมั่นคงสมฐานะ มีตำแหน่งหน้าที่ในราชการ มี

บุคลิกลักษณะดีเป็นครุฑ รูปร่างสมบุรณ์ ผิวพรรณผ่องใสสะอาด ท่าทาง

เข้มแข็ง แต่งกายสุภาพตามสมัยนิยม ผู้ที่รูปร่างบุคลิกลักษณะดีนั้น

จัดเป็นคนนอก เช่นกำไรของแผ่นดิน เพราะเป็นเครื่องเรี่ยกรองความสนใจ

จากผู้อื่นให้เกิดความนิยมรักใคร่พอใจ คนดีหาไม่ได้ง่ายนักสมดังคำ

ของ พระศาสนโสภณ เจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสวิหารปัจจุบัน กล่าวชมเชย
 พระปวโรฬารวิทยา ดังนี้ “มีพระพุทธรูปประทับหนึ่งว่า คนดี
 หาได้ยากในโลก คุณพระปวโรฬารวิทยา (ป้อ เชิดชื่อ) อดีต
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เท่าที่รู้จัก และ
 พิจารณาแล้ว เห็นว่า มีดีหลายอย่างที่ควรยกย่อง คือ เป็น
 นักเรียนที่สอบได้สำเร็จการศึกษาชั้นสูง ควรเป็นตัวอย่างที่ดี
 ของนักเรียนทั้งหลาย เป็นพลเมืองดีที่สามารถตั้งตัวได้เป็น
 หลักฐานในปัจจุบัน ต้องตามหลักทฤษฎีธรรมิกัตถะ เป็นสามัคคี
 ของภรรยา เป็นบิดาทิดของบุตร เป็นญาติทิดของญาติ เป็นมิตร
 ทิดของมิตร เป็นอาจารย์ทิดของศิษย์ เป็นข้าราชการทิดซึ่งได้
 ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น จึงควรสงเคราะห์
 เข้าในลักษณะของคนดี ส่วนคตินั้นคือ คติขานามธรรม เช่น มี
 ความรัก รุติลปศาสตร์ ตลอดจนมารยาทที่ เป้าแห่งอธิษฐาน
 ใจคือ คติในสำคัญกว่าคตินอก เพราะเป็นหลักสำคัญให้ผู้ที่เคารพรักใคร่
 ไม่จืดจางเสื่อมคลาย พระปวโรฬารวิทยามีคตินามธรรมและวัตรธรรม
 นี้ว่าเป็นนิกศลของท่าน

เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่สถานต่าง ๆ ซอชการ
 แฝงแพร่วิทยาทาน โดยไม่เลือกหน้า มีศีลธรรมประจำใจอย่างแน่นแฟ้น
 ท่านเป็นผลพวงความจริง เช่น ใครสงสัยวิชาค่านวณหรือทำไม่ได้ ท่าน
 จะอธิบายให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง และการกีฬาที่สามารถเล่นได้ก็ มีวั
 ฒนคติ ทำชื่อเสียงให้แก่โรงเรียนเป็นเทพรายอยู่ในหมู่เพื่อนฝูงและศิษย์

ในสมัยนั้นแทบทุกคน ชอบยกข้อความของหม่อมเจ้าหญิงวงศ์ทิพย์สง่า เทวกุล
 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินีบน ได้ทรงนิพนธ์ไว้ด้วยหนึ่งว่า “พระ-
 ปวโรฬารวิทยา เป็นอาจารย์ที่ทรงวิทยาคุณผู้หนึ่ง ชอบการสอน
 และการเผยแผ่วิทยาการ แม้จะเข้มงวดกวดขันบ้าง แต่ก็ประกอบ
 ด้วยความเมตตากรุณา มีน้ำใจเที่ยงธรรมโอบอ้อมอารี จึงเป็นที่
 รักและเคารพของศิษยานุศิษย์มากหลายทั้งชายและหญิง” และขอ
 ยกข้อความของ นายนาค เทพหัสดิน ณ อยุธยา ปลัดกระทรวงศึกษา-
 ธิการ กล่าวชมเชยในฐานะเพื่อนครูด้วยกันดังนี้ “นายบ่อ เชิดชื่อ
 เป็นนักฟุตบอลที่สามารถมาก มีชื่อเสียงในวงการกีฬา ไม่
 เฉพาะแต่ภายในโรงเรียนเท่านั้น ยังเป็นที่รู้จักทั่วไปในวงการ
 ฟุตบอลของกระทรวงศึกษาธิการด้วย คุณพระเป็นตำแหน่งหน้า
 กลางหรือเบอร์ ๓ ในสมัยครั้งกระโน้น แต่มาสมัยนี้ การลำดับ
 เบอร์ของผู้เล่นฟุตบอลได้เปลี่ยนไปใหม่ จึงกลายเป็นเบอร์ ๕ ไป
 ซึ่งถือว่าเป็นตำแหน่งที่สำคัญยิ่ง เพราะจะต้องทำหน้าที่บุกและ
 ปะทะกับคู่ต่อสู้อยู่ตลอดเวลา เป็นการฟันฝ่าอันตรายอยู่ไม่น้อย
 แต่ในเวลาเดียวกัน ก็มีทางที่จะทำชื่อเสียงได้มากกว่าใครๆ
 ในชุดฟุตบอล เพราะเป็นผู้ที่มีโอกาสได้ทำประตูได้ถนัดกว่าใครๆ
 ความจริงตำแหน่งนี้ ถ้าจะเปรียบกับภาพยนตร์หรือละคร ก็เท่า
 กับตำแหน่งพระเอกนั่นเอง ซึ่งใครๆ ก็นิยมชมชอบอย่างไม่มี
 วันเสื่อมคลาย

ต่อมา ภายหลังจึงได้เลื่อนเป็นอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียน
 สอนกเหล่าบวิทยาลัย แทน นาย เอ็น. ซัตตัน ต่อไป เกียรติ
 ประวัตินั่งดงาม ยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือนได้ นับว่าเป็นสิ่ง
 ที่น่าภูมิใจอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าได้เริ่มรู้จักคุ้นเคยกับคุณพระปวโรฬาร-
 วิทยา ตั้งแต่ข้าพเจ้าออกเป็นครูที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
 เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ความสัมพันธ์ใกล้ชิด
 สนิทสนม นับวันแต่เจริญขึ้นเป็นลำดับตามกาลเวลาที่ได้ผ่านมา
 ข้าพเจ้ารักและนับถือท่านด้วยความจริงใจ ทั้งนี้เพราะท่าน
 มีบุคลิกลักษณะที่น่ารักและเคารพอยู่ในตัวของท่านเอง ท่าน
 ต้องมีคุณธรรมพิเศษในตัวท่านแน่ ๆ คือ สังคหัตถุธรรม ๔
 ประการ ซึ่งข้าพเจ้าได้พิจารณาอย่างถถ้วนแล้ว เห็นว่า ท่าน
 มีอยู่อย่างเพียบพร้อมบริบูรณ์ทั้ง ๔ ประการ คือ ทาน บิณฑบา
 อตถจริยา และ สมานัตตา สำหรับผู้ที่เป็นผู้ใหญ่กว่าหรือผู้บังคับ
 บัญชาของท่าน ท่านก็กระทำตนเป็นผู้น้อยทอด มีความอ่อนน้อม
 เชอฟังปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนโดยเคร่งครัด สำหรับเพื่อนฝูง
 ทมสัคคสรุเสมอกัน ท่านแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า ท่านมีทั้งกาย
 และใจเป็นนักกีฬาสมชื่อ ท่านมีน้ำใจและนิสัยโอบอ้อมอารีต่อ
 ญาติมิตร ไม่เคยคิดเอาไรต์เอาเปรียบเพื่อนฝูง และนอกจากจะมี
 สังคหัตถุ ๔ ดังกล่าวแล้ว ยังมีธรรมของผู้ใหญ่เป็นพิเศษอีกด้วย
 คือ มีพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา

กับทั้งเป็นผู้ปราศจากอคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ และ โมหาคติ ด้วยเหตุนี้ผู้น้อยที่ได้อยู่ในบังคับบัญชาของท่าน จึงทรงรักและนับถือ ยินดีที่จะทำงานให้ทุกอย่างแก่ท่านด้วยความ เต็มใจโดยมิเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ท่านเป็นข้าราชการที่ สมอบุเขยชมคนทรง ซึ่งน่าเสียดายอย่างยิ่งที่ท่านซึ่งลาออกจาก ราชการไปเสียก่อน โดยถูกโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนท่าน ข้าพเจ้า ยังเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของท่าน หากท่านยังคงได้รับ ราชการต่อไป ท่านคงมีหวังได้เป็นอธิบดีของกรมใดกรมหนึ่งเป็น อย่างน้อย หรืออาจเป็นถึงปลัดกระทรวงศึกษาธิการก็ได้”

พระปวโรฬารวิทยากับ ผู้เขียน ได้ เคย เรียน โรงเรียนสวนกุหลาบ- วิทยาลัยมาด้วยกันตั้งแต่ยังเด็ก ๆ แต่สนิทเล่าเรียนไกลกัน ผู้เขียนเรียน ชั้นมัธยมปีที่ ๕ ท่านอยู่จบชั้นอุดมศึกษาปีที่ ๑ แล้ว ซึ่งต่อมาเรียกว่าชั้น มัธยมศึกษาปีที่ ๗ และปัจจุบันนี้เรียกว่า ชั้นเตรียมอุดมศึกษายปี ๑ แต่ความ ใฝ่อาวของนักเรียนสมัยก่อนผิดกว่าเดี๋ยวนี้มาก เพราะรูปร่างท่าทาง และ การแต่งกาย เป็นระเบียบงดงามตามาก คุณเป็นผู้ใหญ่ทั้งรูปร่างกายและจิตใจ เช่น สวมเสื้อขนบเอก หนึ่งตัวม้วน สวมถุงเท้า รองเท้า และ สวมหมวก มาโรงเรียน ถ้ามีงานพระราชพิธีตกแต่งกายอย่างนักเรียนฝึกหัดอาจารย์ คือ สวมเสื้อขนบนอกคอขยับ ลูกตม ๕ เม็ด สวมหมวกกันแดดสีขาว หนึ่ง กางเกงสีกรมท่า วิกเพียงน้อง สวมสนับแข้งสีน้ำตาล ท่านมีรูปร่างท้วม เตี้ย คุณทะมัดทะแมงจริง ๆ ท่าทางขบถลึกลับลักษณะดีมาก ต่อมาท่านกับ ผู้เขียนแยกโรงเรียนกัน ท่านไปเรียนต่อที่ประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ.

๒๔๖๓ จึงได้กลับมารับราชการเป็นครูที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
ด้วย นอก ในตอนนั้นทำให้ได้เห็น ว่า ท่านมีอะไรที่ ๆ อย่างที่จะหาผู้เสมอ
เหมือนได้ยาก

พระปวโรฬารวิทยา เป็นผลที่ม้วยนคติ คำสั่งอะไรที่ส่งไปแล้วท่าน
ต้องรักษาไว้อย่างเคร่งครัด แม้แต่เรื่องเล็กน้อยก็ไม่ยอมให้ผ่านไป เช่น
เมื่อออกคำสั่งไม่ให้แก่นักเรียนชั้นกลางขึ้นไปใดกลาง (โรงเรียนสวนกุหลาบ-
วิทยาลัยมี ๓ ชั้นใด ชั้นใดกลางขณะนั้นอยู่ตรงห้องอาจารย์ใหญ่พอดี)
เพราะนักเรียนชั้นกลางทำเสียงอกทก มั้แซกหรือผู้ปกครองนักเรียนมาหาอยู่
เสมอ วันหนึ่ง มีนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๘ เพียงคนเดียวของท่านที่ชั้นใด
กลางมาถว้ระเบียงชั้นบนแล้ว กำลังจะเดินเข้าห้องเรียน พอได้ยินเสียง
ชั้นบนใด ท่านก็ออกมาจากห้องอาจารย์ใหญ่ เรียกนักเรียนผู้นั้นมา โดย
ไม่ได้ใดถามอะไรเลย สั่งให้กลับลงชั้นใดไปข้างล่างทันที แล้วให้เดิน
ไปชั้นบนใดอื่น บางครั้งท่านก็ใจคอบ้างที่ใครบางคนทำไม่ได้ เช่น
เครื่องแบบนักเรียน ต้องสวมเสื้อสีขาวใช้ผ้าขาว มีนักเรียนคนหนึ่งสวม
เสื้อแพรมาโรงเรียน ท่านเรียกมาถามว่า “ทำไมเธอจึงสวมเสื้อแพรมา
โรงเรียน” นักเรียนผู้นั้นตอบว่า “ผมเข้าใจว่าจะสวมมาโรงเรียนใด”
ท่านพูดว่า “เป็นการฟุ่มเฟือย และไม่ควรรจะแต่งมาโรงเรียน เพราะไม่
เหมือนนักบวชพวกเธออื่น ๆ เขา” นักเรียนผู้นั้นตอบว่า “ผมไม่มีเงินที่จะตัด
ใหม่” ท่านได้พิเคราะห์คิดแล้ว เห็นว่านักเรียนผู้นั้นไม่มีเงินจริง ๆ จึง
ออกเงินให้ไปตัดมาใหม่ให้ถูกระเบียบ อย่างนักบวช

พกถุงน้ำใจแล้ว พระปวโรฬารวิทยามีจิตเมตตาต่อญาติมิตรสหาย
 เช่นอย่างคียง ฉ่างรักและนียดือใครแล้ว ก็ยกย่องชมเชยเสมอ เมื่อ
 ผู้ใดมีทุกข์ช่วยทุกข์ โดยอุทิศอารักขาให้เขาไปพอง ไม่ให้กลับไปยัง
 ผิดหวัง เมื่อช่วยได้ก็รีบช่วยด้วยความเต็มใจ ท่านมีคุณธรรมของผู้ใหญ่
 ประจําใจอยู่เสมอ คือ พรหมวิหาร ๔ และสังคหวัตถุธรรม ๔ ครองหนง
 ใน พ.ศ. ๒๔๘๑ โรงเรียนวัชรราชาธิวาส ได้รับอนุญาตให้ตั้งชั้น
 เตรียมอักษรศาสตร์ปีที่ ๑ ผู้เขียนได้จัดครูอาจารย์เรียบร้อยแล้ว แต่ยัง
 ขาดครูสอนวิชาคำนวณ จึงมาปรารภกับพระปวโรฬารวิทยาว่า การสอน
 วิชาคำนวณชั้นเตรียมอุดม ฯ สัมควรจะได้ครูอาจารย์ที่เคยสอนมาแล้ว
 อย่างชำาของ เพ็ช้ถ้ำวิชาให้แก่ตั้งเป็นรากฐานในชั้นต้น ให้มีหลักยึดถือ
 ต่อไป จะทำอย่างไรดี เพราะกระทรวงศึกษาธิการยังหาครูส่งมาให้ไม่ทัน
 ในบัดนี้ แทนที่เพียงแต่จะแนะนำ ท่านกลับยังความปลายปลัดใจให้อย่าง
 คาคไม่ถึง โดยตอบว่า “ผมจะไปสอนให้ ๒ ปี คือ เตรียมปีที่ ๑
 เป็นปีแรก ผมจะวางรากฐานให้แน่น แล้วจะตามไปสอนในเตรียม
 ๒ ให้อีก ๑ ปี แล้วขอให้ครูไปนั่งฟังผมสอน และผมจะมอบ
 สมุดที่ผมทำไว้ให้แก่ครูที่จะสอนต่อไป” ผู้เขียนก็ใจจนไม่ทราบจะหา
 คำใดมาตอบสนอง โรงเรียนวัชรราชาธิวาสไม่ใช่ของผู้เขียน เป็นโรงเรียน
 ของรัฐบาล การเงินแม้ค่าพาหนะก็ไม่ม่จะให้ ท่านก็มาสอนให้ตามสัญญา
 จนครบ ๒ ปี ทั้ง ๆ ที่ท่านงคไม่ไปสอนที่ไหนแล้ว ครูอาจารย์และนักเรียน
 ต่างก็ซึ้งซาธุการในอุปการคุณของท่านอยู่จนทุกวันนี้

พดด้วงระเบียบงานของท่านดีมาก การสอนวิชาต่าง ๆ ท่านแบ่งเป็น
 แผนก ๆ เช่น วิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ก็ให้อาจารย์ที่สอนวิชานั้น
 มาประชุมปรึกษาหารือกัน เอาหลักสูตรมาก ทำประมวลการสอน แบ่งเป็น
 รายเดือน มีหัวหน้าประจำวิชาควบคุม ต้องสอนเป็นแบบเดียวกัน เพื่อจะ
 ให้เด็กมีวิชาความรู้เท่าเทียมเสมอกันทุกชั้น ในสมัยก่อน การสอนซ่อม
 ประจำเดือน และการให้คะแนนประจำสัปดาห์ ตลอดจนข้อสอบซ่อมก็
 เหมือนกัน เพราะในสมัยนั้นชั้นมัธยมปีที่ ๗-๘ มี ตั้งแต่ ก ข ค ง
 จ ฉ ช และ วิชาอื่น ๆ ก็ต้องจัดอย่างวิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์
 เหมือนกัน ฉะนั้น โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยในสมัยนั้น จึงออกมาไปด้วย
 ระเบียบงาน โรงเรียนต่าง ๆ ในต่างจังหวัด มาขอระเบียบงานอยู่นอง ๆ
 คำว่า "คู่มือ" เกิดในสมัยนั้นเป็นครั้งแรก ต่อมาก็มองจัดทำมาจนทวงวน
 ย่างทุกเปลี่ยนจากคำว่า "คู่มือ" เป็นคำอื่นไปก็มี โรงเรียนสวนกุหลาบ-
 วิทยาลัย ได้จัดพิมพ์หนังสือชนหลายเล่ม เช่น คู่มือภาษาไทย หนังสือ
 ประวัติศาสตร์ หนังสือภูมิศาสตร์ หนังสือค่านิยม หนังสือภาษาอังกฤษ
 หนังสือวิทยาศาสตร์ ออกมไปด้วยสรรพวิชา ขณะที่พระปวโรฬารวิทยา
 เป็นอาจารย์ใหญ่ ครออาจารย์ร่วมมือกันจริง ๆ การสอนได้ผลดีมาก การ
 สอนไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๘ พ.ศ. ๒๔๗๓ นักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย
 สอนไล่ไล่เป็นอันดับที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ ของประเทศ คือ นายทวี ตมราควิน
 ที่ ๑ นายชวัลย์ (พิภพ) ทั้งคณะสิ่ง ที่ ๒ และนายจำนงค์ สุ่มสวัสดิ์
 ที่ ๓ ได้ไปเรียนต่อในต่างประเทศทั้ง ๓ คน นับว่าเป็นความรุ่งเรืองสุด
 ยอดเป็นประวัติการณ์ของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยในสมัยนั้น

พระปวโรฬารวิทยาเป็นศุภมฤตและจิตใจสูง เป็นหัวหน้างาน

ที่ ๓ วัฏจักรระเบียบแผน ที่ท่านผู้ใหญ่มองเห็นท่านเชื่อถือและให้ความไว้วางใจ และทำนองเดียวกัน ผู้ที่อยู่ด้วยกันมีความเคารพใคร่ และ

มีความเกรงอกเกรงใจ ยอมรับข้อและประพฤติตามท่านโดยความเต็มใจ มีข้อให้ว่ากล่าวอย่างใดเลย เช่นในเรื่องการแต่งกาย ท่านแต่งเรียบร้อย

สวมเสื้อขนอกเวลาเข้าสอนในชั้นจะต้องกลัดกุ่มทั้ง ๕ เม็ดและขอกศ นุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงิน สวมถุงเท้าและรองเท้า เมื่ออาจารย์ใหญ่แต่งกายเรียบร้อย เช่นนี้ ครูอาจารย์และนักเรียนนักศึกษาต่างก็เรียบร้อยไปด้วย การ

ปฏิบัติกิจกรรมาติ ๆ เช่น ลูกเสือไปเดินสวนสนามหรือเข้าพิธีประจำกอง ลูกเสือ ท่านจะต้องแต่งเครื่องแบบลูกเสือเดินนำแถวไปด้วย ไม่ยอมชน

รถยนตร์ หรือมอบให้ผู้กำกับ รองผู้กำกับ คอยคุมแถวไปตามลำพังเป็นอันขาด สมัยการแข่งขันฟุตบอลชิงถ้วยนักเรียน ถ้วยน้อย ถ้วยใหญ่ ได้และกีฬาประจำของกระทรวงศึกษาธิการ ต้องมาแข่งขันที่โรงเรียน

สวนกุหลาบวิทยาลัย พระปวโรฬารวิทยาจะจัดครุลงเฝ้าสนามโดยตัวท่านนักตัวท่านเองก็ลงอยู่ในสนามด้วย จะเป็นฝนตกหรือแดดออก จะต้องยืนอยู่ด้วยเสมอ นับว่าท่านเป็นศุภมฤตและจิตใจสูง

ผู้ที่เคยเรียนหนังสือกับท่านรู้ว่า พระปวโรฬารวิทยาไม่เคยมองข้ามในเรื่องระเบียบเล็ก ๆ น้อย ๆ เลย เช่น การชกคนหน้ากระต่าย การเขียนเครื่องหมายเท่ากับ (=) การชกเส้นเศษส่วน เครื่องหมายเพราะฉะนั้น (∴) จะเขียนไม่มีความหมายเลย นอกจากนั้นท่านใช้วิชา

อย่างง่าย ๆ เพื่อให้แม่นยำไม่สับสนกัน ใช้ได้ไม่ผิด และมัวจำได้ก็ด้วย
 เช่น เรขาคณิต ทำย่อให้สั้น (Short note) และแบ่งเป็นพวก ๆ ตั้งแต่
 ทฤษฎีบทที่ ๑ ไปทีเดียว ถ้าเรียนวิชาตรีโกณมิติ ก็ให้ทำอย่างง่าย เช่น
 ท่านบอกว่า วิชานี้เป็นวิชาใหม่ เพิ่งเริ่มเรียนในชั้นมัธยมปีที่ ๗ นักเรียน
 ก็คงตกใจจึงว่า Oh: คือ $\frac{a}{h}$ หมายถึง $\sin A = \frac{\text{opposite side}}{\text{hypotenuse}}$ และพอ
 เรียนแล้วก็รู้สึกว่าท่านเอง ก็จะต้องว่า Ah: คือ $\frac{a}{h}$ หมายถึง $\cos A =$
 $\frac{\text{adjacent side}}{\text{hypotenuse}}$ และ tangent A ก็เอาเศษของ sin มาหนึ่งตัว คือ ๐ เป็นตัว
 ขน และเอาเศษของ cos มาหนึ่งตัว คือ a เป็นตัวล่าง ได้ค่า $\frac{0}{a}$ หมายถึง
 $\tan A = \frac{\text{opposite side}}{\text{adjacent side}}$ ทยจากนั้นก็เห็นคู้ ๆ อยู่แล้ว กลับคานกันเสียเท่านั้น
 มอกคู้หนึ่ง หนึ่งนักเรียนเรียกกลับกันเสมอ คือค่า acute เป็นมุมแหลม คือ
 มุมที่น้อยกว่า ๙๐ องศา และ obtuse เป็นมุมขาน คือมุมที่ทาง
 มากกว่า ๙๐ องศา ท่านให้จำตัว a สัมมติว่า เพิ่งเกิดเป็นครั้งแรก ต้อง
 เล็กหรือแหลม กว่าจะเจริญเติบโตจึงมาถึง ๐ ก็ต้องขานหรือใหญ่กว่า
 นักเรียนก็จำได้ก็ วิชาอย่างนี้ของท่านมอกมาก วิชาอื่น ๆ เช่น ภาษาไทย
 ก็ใช้เจริญรอยตามท่านไปด้วย คือใช้ผู้เป็นโคลงหรือกลอน หรือเป็น
 ประโยคให้มีความหมาย นักเรียนก็จำได้แม่นยำ ผู้ที่เคยอยู่โตงโตยกับ
 วิชาของท่าน เคยเป็นสานศิษย์ของท่านคงเข้าใจเรื่องเหล่านี้ดี เมื่อเป็น
 ผู้ใหญ่ก็ได้นำวิธีการ ท่องวิชาการ วิชาการ และการปกครองไปใช้ได้ผลดี

แทบทุกคน ทั้งเรียนในสมัยก่อนจะต้องมีผู้ใหญ่ในกระทรวงศึกษาธิการ เช่น นายตรวจแขวง เป็นต้น มาตรวจห้องเรียน โต๊ะครู โต๊ะนักเรียน ผ่านทั้งแขวงหมวกว่าเรียบร้อยเพียงไร พระปลัดโพนพิทยาคมจะต้องจัดเอาของแขวงหมวกไว้หลังชั้น ทำเป็นแผงเท่าจำนวนนักเรียนจนครบที่เดียว โต๊ะเรียนสมัยก่อน จะต้องจัดตั้งเป็นระเบียบ คือ ให้เป็นแถวเป็นแนวเรียบร้อย โต๊ะของใครจะล่าหน้าหลังไม่ได้ ท่านลงทบทวนหลักเป็นวงแหวน ใต้โต๊ะปักดอกตวงกับพันทอง แล้วเอาขาโต๊ะวางลงในวงแหวน ทั้งให้ทรงเป็นแถว ใต้เชือกหวดให้ตรง ทั้งทางแถวหน้าและแถวหลัง โต๊ะจะเลื่อนไปทางไหนไม่ได้ คุ้ห้องเรียนและผู้เรียนเป็นระเบียบดีมาก ในทางวิริยภักดิ์ว่าเป็นผู้สามารถผ่องแผ้ว มักมีความคิดอะไรแปลก ๆ แยกแปลกในทางที่มีความรอบรู้ในทางต่าง ๆ จนใคร ๆ เคยพูดเสมอว่า พระปลัดโพนพิทยาคมมีอะไรที่ ๆ เสมอ จนจำนางพิทยประสาธ (เสนาอ ฉลองวิทย์) อดีตผู้อำนวยการกองคลัง กรมวิสามัญศึกษา ซึ่งเป็นผู้ที่ช่างคิดอะไรที่ ๆ เหมือนกัน ยิ่งออกปากว่า "ถ้าผมคิดจะทำอะไรหรือคิดขจัดสิ่งใดอะไรไปหาคุณพระเป็นเจ้าแล้ว" "

ในเรื่องความเป็นผู้ใหญ่แล้ว นับว่าท่านมีคุณธรรมเป็นเลิศ ผู้เขียนได้มีโอกาสรู้จักท่านมาก คล้าย ๆ กับว่าครอบครองกับผู้เขียนบรรดามรดกคนสนิท นายวงกต ผู้เขียนเคยขอคำปรึกษาหารือไม่ว่าเรื่องส่วนตัวและราชการ หรือได้ความช่วยเหลือประการใดก็ดี เป็นช่วยเหลือด้วยความเต็มใจจริง ๆ ไม่เฉพาะแต่ผู้เขียน แม้กับคนอื่น ๆ ก็ไม่เคยมีใครที่มาขอความช่วยเหลือ

แล้วถูกปฏิเสธให้ได้รับความเสียใจกลับไปเลย ผู้เขียนจำได้ว่าวันหนึ่งท่าน
ไปที่ค่ายตลาดพร้าว จะไปทวงเงินชานาที่ข่มไปนานแล้ว แต่พอไปเห็น
สภาพของครอบครัวนั้นเข็ดส่น กำลังกินอาหารเย็น มีข้าวคลุกก๋วยเตี๋ยวปลา
ที่ทนุไม่ได้ กลับต้องให้เงินไปซื้อของข้าว แล้วกลับขำขัน นึกเป็นอาหาร
ในความกรุณาปรานีของท่าน แสดงให้เห็นว่าท่านไม่เพียงแต่เป็นครูที่
ถาวรสอนเด็กเท่านั้น

พระปวโรฬารวิทยา ได้ลาออกจากราชการเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม
๒๔๗๖ เพื่อรับพระราชทานบำนาญ เพราะสุขภาพไม่สมบูรณ์ เกยวกับ
ความดันโลหิตสูง แต่ก็ไม่ประสงค์จะอยู่เฉย ๆ ประกอบทั้งมีนิสัยชอบการ
สอนอยู่แล้ว เมื่อผู้บังคับการโรงเรียนนวิสารวุฒิวินิจฉัยในสมัยนั้น คือ
พระยาบรมบาทบารุงได้ขอรับรองให้ไปเป็นอาจารย์ ทำหน้าที่อบรมด้วยความ
เต็มใจ ได้เป็นเจ้าคณะเรียกว่า “คณะปวโรฬารวิทยา” ปัจจุบันเรียกว่า
“คณะเด็กเล็ก ๓” อยู่ได้ ๓ ปี ก็ต้องลาออกอีกเพื่อพักผ่อน เพราะ
อาการโรคเก่ากำเริบมากขึ้น แต่ก็ไม่ยอมหยุดทำการสอนเสียทีเดียว
ประสงค์จะได้เผยแผ่วิทยาที่ตนทำไป จึงได้ช่วยสอนวิชาคำนวณและวิชา
ศาสตร์ซึ่งเป็นวิชาที่ถนัด ให้แก่โรงเรียนราชินีบน โรงเรียนราชินีล่าง
โรงเรียนอำนวยการวิศิษฐ์ ฯลฯ ท่านได้ทำการสอนเรื่อยมาจนรู้สึกตัวว่า ไม่สู้
จะแข็งแรงนัก จึงได้เลิกทำการสอนที่โรงเรียนต่าง ๆ เสียทั้งหมด ตาม
ที่ทราบมาแล้วว่า ท่านไม่ชอบอยู่เฉย ๆ จึงคิดตั้งโรงเรียนเด็กเล็กขึ้นใน
บ้าน เพราะคิดว่าเป็นการกุศลผลบุญอันสูงอย่างหนึ่ง ได้ขออนุญาตข้อ

กระทรวงศึกษาธิการตั้งโรงเรียนอนาบาลชนใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ชื่อว่า

โรงเรียนปวโรฬารวิทยา นางสาวประนอม ปวโรฬารวิทยา (ปัจจุบัน

นางประนอม ไทยทัน) เป็นครูใหญ่ ได้รับความนิยมนักเรียน

มาก เพราะโรงเรียนนี้จัดสถานที่สะอาดโอโถงสมเป็นโรงเรียนเด็กเล็ก

และจัดวิชาการอย่างแบบอนาบาล แต่ก็เปลี่ยนแปลงบ้างเพื่อให้เหมาะสมแก่

กาลเทศะ ครูผู้สอนได้รับการอบรมจากพระปวโรฬารวิทยาทุกสัปดาห์ ท่าน

จัดห้องเรียน ห้องนอนของเด็กเวลากลางวัน ห้องอาหาร ห้องอาบน้ำ อย่าง

เป็นระเบียบ อบรมให้นักเรียนเล็ก ๆ รู้จักรักษาคำสอน พระมหากษัตริย์

และรัฐธรรมนุญ สอนให้เด็กซื่อสัตย์ไม่พูดเท็จ กล่าววาจาไพเราะและ

สอนเด็กให้รู้จักช่วยตัวเอง เด็กถือ พุดจาหายาบคายมาจากบ้าน แต่เมื่อ

มาเข้าโรงเรียนนี้แล้วกลับเรียบร้อยพุดจาก ผู้ปกครองพอใจมาก ทั้งคน

เป็นเพราะสถานที่ ครุฑ ทำถนนเป็นตัวอย่าง อยู่ในระเบียบทุก แต่งกาย

เรียบร้อย เด็กเก๋ ๆ คืออยู่แล้ว จึงทำให้เด็กที่มาภายหลังพลอยดีไปด้วย

โรงเรียนนี้เป็นที่ไว้วางใจของกองโรงเรียนราษฎร เมื่อผู้ใดประสงค์จะตั้ง

โรงเรียนอนาบาล กองโรงเรียนราษฎร จะให้เจ้าหน้าที่พามาสมัครกิจการ

ของโรงเรียนนี้ เพื่อนำไปจัดทำข้าง พระปวโรฬารวิทยาได้แนะนำและให้

ความคิดเห็นเห็นด้วยความเต็มใจ ข้างแห่งท่านออกดำห้ช่วยไปดูสถานที่และ

แนะนำแบบแปลนจนเป็นที่พอใจไปก็มี ดำรงทางภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

เรสอนนักเรียน ท่านก็แต่งเอง สอนเด็กได้ผลเร็ว นักเรียนชั้นประถมปีที่ ๕

ของโรงเรียนนี้สอบไล่ได้คะแนนสูง ๆ เสมอ และเมื่อไปสอบรวมกับ
โรงเรียนอื่น ก็สอบไล่ได้หมดทุกปี

พระปวโรฬารวิทยาได้ทำการสมรสกับนางสาวอนอม ควรแสง
ไม่มีบุตรด้วยกัน ครั้นต่อมานางปวโรฬารวิทยาได้ถึงแก่กรรมลง ภายหลัง
พระปวโรฬารวิทยาจึงได้ทำการสมรสใหม่อีกกับนางสาวแถว จำเริญร มียุ
ด้วยกัน ๓ คนคือ

- นายป๋อ ปวโรฬารวิทยา   ขณะนี้กำลังเรียนอยู่ที่ประเทศอังกฤษ
- นางสาวนิยวดี ปวโรฬารวิทยา   ขณะนี้กำลังเรียนอยู่ชั้นเตรียมอุดม
ศึกษาโรงเรียนราชินีบน
- เด็กชายไช่ ปวโรฬารวิทยา   ขณะนี้กำลังเรียนอยู่ที่โรงเรียน
มัธยมสาธิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา
ปทุมวัน

(นามสกุลเดิม "เชิดชอ" เปลี่ยนมาใช้ "ปวโรฬารวิทยา")

พระปวโรฬารวิทยา เป็นผู้มั่งคั่งรวยคอบเห็นการณ์ไกล เพื่อความ
ไม่ประมาทในสังขาร ท่านได้จัดการทำพินัยกรรมให้เงินไปด้วยความยุติธรรม
และความเหมาะสม ไม่กระทบกระเทือนจิตใจของผู้ที่อยู่ข้างหลัง โดยได้
แบ่งเงินมรดกให้แก่ผู้สมควรจะได้รับไปตามฐานะทุกคน ท่านได้มอบ
ความไว้วางใจตั้งให้หลวงสรรพพากย์พิสุทธ์ (เพี้ย บุรณะจันทร์) นางแถว
ปวโรฬารวิทยา และผู้เขียนเป็นคณะกรรมการจัดการมรดกของท่านไปช
กว่าบุตรชายคนเล็กจะบรรลุนิติภาวะ จึงจะมอบให้แก่บุตรเป็นกรรมสิทธิ์

ตามพินัยกรรมต่อไป พระปวโรฬารวิทยาได้ตั้งแก่กรรมด้วยโรคเส้นโลหิต
ใหญ่ในสมองแตก เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ เวลา ๑.๑๕
นาฬิกา อายุได้ ๕๘ ปี ๑๑ เดือน ๕ วัน

“ป้อ เข็ดช้อ” ขอยง ยงยง

แม่ร่างกายสลายลง ถ่านเต้า

แต่เกียรติประวัติยังคง คู่โลก

ตรึงจิตศิษย์ค่าเช่า แซ่ซร้องสรรเสริญ.

ขุนวิรุฬห์จรรยา.

หอสมุดคุรุสภา

บรรณานุกรม

"ชาวแพทย์" งานบัญชาครพระอาชีวศึกษาคม. (๒๔๗๘), ๖๗๕-๖๘๘

คำกลอนโลกนิตีและวิธิตวายทาน. พระนคร : เทลิเมล์. ๒๔๘๓
คำรจราชานภาพ, สัมเด็จพระมพระยา. ชีวิตและงานของสุนทรภู่

พระนคร : คลังวิทยา. ๒๔๘๖

"ตลาดไท" บทละครเรื่องพระลอตามไท. (๒๔๘๔), ๒๓-๒๗

เทพศาสตร์สถิตย, พระยา. บทละครพูดเรื่องแกงบวน. พระนคร

โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๗๒

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. พระนคร

ไทยเชยม. ๒๔๘๖

บรมยาทร่าง, พระยา. หนังสือทศภาษาอังกฤษเล่ม ๑. พระนคร

อักษรนิตี. ๒๔๗๕

ปวโรฬารวิทยาสุรณ. พระนคร : วังเวียงธรรม. ๒๔๘๘

ไพศาลศิลปศาสตร์, พระ. รายงานการศึกษาประเทศไทยขึ้น พระนคร

บำรุงนุกตกิจ. ๒๔๔๖

ภาสกรวงศ์, เจ้าพระยา. คำกลอนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์. พระนคร

โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๖๕

มอแรนต์, เซอร์โรเบิร์ต. บันไดแบบสอนอ่านอังกฤษเล่ม ๑. พระนคร

กรมตำรวจ. ๒๔๖๖

มอแรนต์, เซอร์โรเบิร์ต. บันไดแบบหักแต่องอังกฤษเล่ม ๒. พระนคร

กรมตำรา. ๒๔๖๓

มอแรนต์, เซอร์โรเบิร์ต. บันไดเล่ม ๓. พระนคร : กรมวิชาการ.

๒๔๗๓

มอแรนต์, เซอร์โรเบิร์ต. บันไดเล่ม ๔. พระนคร : กองวิชาการ.

๒๔๗๖

มอแรนต์, เซอร์โรเบิร์ต. บันไดเล่ม ๕ พระนคร : กรมตำรา. ๒๔๗๖

แมคฟาร์แลนด์, ยอร์ช บี. ประวัติของสกุลแมคฟาร์แลนด์ในสยาม.

พระนคร : เสรวานิช. ๒๔๙๓

Mc Farland, George B. Reminiscences of Twelve Decades of Service to Siam 1860-1936. Bangkok : The Bangkok Times Press. 1936

รอง, ศยามานนท์. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ. พระนคร : คุรุสภา.

๒๔๙๕

วัฒนธรรมทางวรรณกรรม, สำนัก. หนังสือชุดกวีไทย ๑ สันตภณ.

พระนคร : สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม. ๒๔๙๕

วิจิตรธรรมปรีวัตร, พระยา. ปกรณภษิต. พระนคร : โสภณพิพรรคม-

ธนากร. ๒๔๖๙

วิจิตรธรรมปรีวัตร, พระยา. พุทธศาสนาสตวรรษและปรามาสตศกคคาณ.

พระนคร : ไทยเชชม. ๒๔๗๘

วิชาการ, กอง. นิทานสุภษิต. พระนคร : กองวิชาการ. ๒๔๗๖

บุลย์สวัสดิวงศ์, สวัสดิกุล. เรื่องความทรงจำหม่อมเจ้าบุลย์สวัสดิวงศ์

ทรงแต่งประทานลูก ๆ. พระนคร : ยัมศรี. ๒๔๙๖

มดัส, เคนเนท. อี. ประวัติศาสตร์ โปเรสแตนท์ในประเทศไทย

๑๙๒๘-๑๙๕๘. พระนคร : สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย.

๒๕๐๑

สมเด็จพระพนัง, กรมพระ. เรื่องตงเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร :

ราชบัณฑิตยสภา. ๒๔๗๔

สุนทรภายิก, ขุน. ขุนสุนทรภายิก. พระนคร : ไทยเชรม. ๒๔๙๖

สุนทรโวหาร, พระ. นิราสสุนทรภู์และบางคน. พระนคร : อักษร -

เจริญทัศน์. ๒๔๙๒

"อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุขครบ ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๔๙๕ - ๒๕๐๐".

พัฒนาการแห่งเวชศึกษาในประเทศไทย. (๒๕๐๐), ๔๙๙ - ๕๑๔

"อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุขครบ ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๔๙๕ - ๒๕๐๐".

การศึกษาแพทยศาสตร์ แผนปัจจุบันในประเทศไทย. (๒๕๐๐),

๕๒๗ - ๕๔๒

อัสสัมชัญ, โรงเรียน. กังศทพรพรหม Cinqantenaire du College de

Assomption 1885-1938. พระนคร : โรงเรียนอัสสัมชัญ. ๒๔๗๗

Allen, Bernard M. Sir Robert Morant, A Great Public Servant. 1934.

๓. ๒ ก. ประโยคชาตรีศึกษาต่าง ๆ พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๗๔

พระเขียนประวัติพระยาอนุกิจวิจิตร

ทำเนียบนาครไทย พ.ศ. ๒๔๗๓

บัญชีพระบรมวงศานุวงศ์ นามานุกรม ข้าราชการ พ่อค้า คหบดี

ทิวราชอาณาจักรและทำเนียบปกครอง คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๘๐

บันทึกจดหมายเหตุรายวันของพระยาอนุกิจวิจิตร

ประธานเคราะห์ ๒๔๗๕

ราชกิจจานุเบกษา

วารสารศิลปากร

วิทยาราย

Whitaker's Almanack 1958

หอสมุดคุรุสภา

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูประถมवादเขี้ยว

(ป. ป. ว.)

โรงเรียนเพาะช่าง

๑ มีนาคม ๒๔๖๐

๑. ร.ต. เขมี ทาละลักษมณ
๒. นายโหมก ว่องสวัสดิ์   ของการสังคิต   กรมศิลปากร
๓. นายเป็รื่อง แสงเดกิง   เจ้าของ   ร้าน "คณะช่าง"

๑ มีนาคม ๒๔๖๑

๔. นายลำเจียก สมใจรัก
๕. นายใหญ่ นาทิพย์   ครู ร.ร. เพาะช่าง

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๓

๖. นายแสง ประไพทอง
๗. นายช่วง อุ่นท์ไวท์
๘. นายชลินทร์ ศิริภาคย์   เคยเป็นครู ร.ร. สอนกุหลาบ
วิทยาลัย

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคผู้สอนवादเขียนโท

(ว. ท.)

โรงเรียนเพาะช่าง

๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๗

๑. นายโท วรรณโก

เคยเป็นพนักงานพฤษศาสตร์
ผู้ช่วยแผนกพฤษศาสตร์ กอง
อุตสาหกรรมสัตว์พรรณ กรม
เกษตรและการประมงเกษตรา-
ธิการ

หอสมุดครุสภา

๑๘ มีนาคม ๒๔๖๘

๒. นายกษ อัมพันทอง

๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๐

๓. นายฉันท สุวรรณบุญย์

(แม่ สุวรรณบุญย์) วิทยาการ
โท กรมวิชาการ กระทรวง
ศึกษาธิการ

๔. นายเออม รัตมิต อาจารย์ ร.ร. ฝึกหัดครู
นครปฐม จังหวัดนครปฐม
๕. นายสังข์ศรี ศรีตุลา (สังเวช ศรีตุลา)

๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๑

๖. นายพฤษ์ หุตางกูร (ชวค หุตางกูร)
๗. นายสังค มลิกถาวร หัวหน้าแผนกช่างพิมพ์ วิทยาลัย
เทคนิค
๘. นายสันต์ สืบสุข (สุข สืบสุข)
๙. นายประสิทธิ์ บุญนิมิต อธิการจังหวัดสมุทรสาคร
๑๐. นางสาวสายใจ ณ มหาไชย เคยเป็นครู ร.ร. ราชนิถา

๒๐ มีนาคม ๒๔๗๓

๑๑. นายสอน แยมยสัน
๑๒. นายวิจิตร ปันปรวิชา ครู ร.ร. วัดพิศตรพิมุข
๑๓. นายบุญช่วย อูรตน เคยเป็นเลขา นุการ กรม กว
ประจำแผนก แผนกสธابخย
กรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย
๑๔. นายจิตร บัวขุขัย อาจารย์ใหญ่โรงเรียนเพาะชำ
๑๕. นายตาชชนิ จิตรภักดี
๑๖. นายจง งามวคมน

๑๗. นายวิรัตน์ เที่ยงสืบชาติ

ครู ร.ร. การช่างพระนคร วิก
แก้วฟ้า

๑๘. นายพุ่ม เนตรวงษ์

ครู ร.ร. ผักไห่ครุฑราชวิทยาลัย

๑๙. นายสาย สิทธิประสงค์

ครูตรีประจำกรมวิสามัญศึกษา

๒๐. นายภู นีวาศยุตร์

๒๑. นายเชย สุทธิธรรมา

เคยเป็นหัวหน้าแผนกการศึกษา
ประชาชน กรมสามัญศึกษา

๒๒. นายฮอต จีระวัฒน์

๒๓. นายสง่า รัศมีทัต

๒๔. นายเปล่ง อ่อนจันทร์

๒๕. นายเชษฐ ชวนเสถียร (ชื่อ ชวนเสถียร) เคยเป็นครู ร.ร.
เบญจมาชาลัย

๒๖. นายเท็น จันทนโพธิ์

ครู ร.ร. ช่างก่อสร้างอุเทนถาวร

๒๗. นายภาค สิทธิรัตน

๒๘. นายจรลี จันทร์สุคนธ์ (ทองอ่อน จันทร์สุคนธ์) ศึกษาพิเศษ
กรมสามัญศึกษา กระทรวง
ศึกษาธิการ

๑๖ มีนาคม ๒๔๗๔

๒๙. นายทวี ไม้ประทีฐ

๓๐. นายสุทัศน์ สุวรรณทัต

๓๑. นายแก้ว วันทองดี

๓๒. นายสมชัย ทวานสนิท

๓๓. นายศิริ แส่นสำราญ

๓๔. นายอัมพร คุรุณสาส์น

หัวหน้าแผนกส่งเสริมและค้นคว้า
สำหรับประชาชน กรมการขนส่ง
กระทรวงคมนาคม

๓๕. นางยงประยูร ชวนเสถียร

(นางสาวประยูร สุกุมารทัต)
ครูโรงเรียนสายปัญญา

หอสมุดคุรุสภา

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครู

(จ. ท.)

ผู้สอนจักสาน ชั้นโท

พ.ศ. ๒๔๗๓

๑. นายละมัย จันทร์มาพัก
๒. นายโชติ ชิตชวณิก จ.อ. ครูโรงเรียนนวัตกษพิตรพิมุข
๓. นายอน เอี่ยมเจริญ
๔. นายตรี ศิริเสาวลักษณะ
๕. นายอรุณ ทวพษ์ปรีชา

พ.ศ. ๒๔๗๔

๑. นายศรีโพธิ์ ทองอยู่
  ๒. นายชอง แสนเสนา
-

รายชื่อผู้สอบไล่ได้ประโยคครูประถมกสิกรรม

(ป.ป.ก.)

พ.ศ. ๒๔๖๑

๑. ขุนศุภลักษณ์ศึกษากร (เจียม ศุภลักษณ์)
๒. นายนาถ สิบงกช
๓. ขุนจิระศิริศึกษากร (เฮง จิระศิริ)
๔. นายบนขม บุญสิงทานนท์
๕. นายเจริญ สวรรณจิตร
๖. นายเนอง วีระกะลัส ศึกษานิกรจังหวัดเพชรบุรี
๗. นายกำวตา ฉายากุล
๘. นายผาย เทพสีทธา

หอสมุดครูสภา

พ.ศ. ๒๔๖๒

๙. นายท่วน ยั้งชนะ
๑๐. นายชูป อิมวิทยา
๑๑. นายคำ เต็มมะฮิม
๑๒. นายเปลื้อง เกศวีระคปต์

เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครู
"พินธุวิทยาณ" จังหวัด
พินธุโลก

๑๓. นายออง ทรงพรม

๑๔. นายบุญ ภาคิรตน

แผนกศึกษาธิการจังหวัดนคร
ราชสีมา

พ.ศ. ๒๔๖๓

๑๕. นายช้อย รัตนคากล

๑๖. นายชน สีโรรส

๑๗. นายชัย ภิงคานนท์

๑๘. นายชน โอปรัดคัม

๑๙. นายสวาท กัณทเนตร

๒๐. นายขรรทวิ ท้าวสัน

๒๑. นายประยูร พันธสิง

เคยเป็นศึกษาธิการอำเภอ
สามพราน จังหวัดนครปฐม

๒๒. นายช่วง ชนะณรงค์

๒๓. นายแก้ว กสิการ

พนักงานสถิติกรมเอก กองการค้น
คว้าและทดลอง กรมสถิติกรม

๒๔. นายออม รัตนเพียร

พ่อค้าไม้ จังหวัดตราด

๒๕. นายกิมเซ่ง ทวีศรีรามนท์

พ.ศ. ๒๔๖๔

๒๖. นายอำ บุญไทย

๒๗. นายเชษฐ พุ่มพวง

ครูไถวิทยาลัษเษยกรกรรม
จังหวัดเชียงใหม่

๒๘. ชุนฉนโกสัย (สาทร่วย ฉนโกสัย) ผู้ช่วยคึกษาธิการ
จังหวัดนครสวรรค์

๒๙. นายเทรียญ นิตเชษฏ์ ครูโทโรงเรียนเกษตรกรรมสุรินทร์

๓๐. นายสวัสดิ์ ศิริพฒัน

๓๑. นายโพธิ์ สรงมงคต

๓๒. นายพร้อม สายบุญส่ง

๓๓. นายผลท ทิพรตัน

๓๔. นายเปลื้อง ชัชวาลย์ คึกษาธิการจังหวัดสุโขทัย

๓๕. นายครุฑทอง กาญจนะโกมล

๓๖. นายจอน ไกรแก้ว เคยเป็นครูโรงเรียนประจำ
จังหวัดปัตตานี

๓๗. นายวิจิตร นิตะพนันท์ พนักงานกสิกรรมเอก กอง
ส่งเสริมและเผยแพร่ กรม
กสิกรรม

พ.ศ. ๒๔๖๕

๓๘. นายอัมพัน สัมพันธ์พงศ์ (โรม สัมพันธ์พงศ์) กสิกร
อำเภอโนนศิลา จังหวัดกาฬสินธุ์

๓๙. นายมัน เพ็ชรศรีสม เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนประจำ
จังหวัดสุรินทร์ "สุรวิทยาคาร"

๔๐. นายเอม คงธรรม เคยเป็นกรรมการจังหวัดชัยนาท
๔๑. นายชุ่ม ศรีประเสริฐ ศึกษาธิการอำเภออินทร์บุรี
จังหวัดปราจีนบุรี
๔๒. นายช่วง นราลัย
๔๓. ขุนธรรมสถิตย์ศึกษากร (ทอน ธรรมสถิตย์) ศึกษาธิการ
จังหวัดอุตรดิตถ์
๔๔. นายรอก เขียวสกล
๔๕. นายทองอยู่ ประเสริฐ
- พ.ศ. ๒๔๖๖
๔๖. นายอินเรือน ฟองศรี
๔๗. นายธีระ แส่นไทย (ที่แส่นไทย) ศึกษาธิการอำเภอ
ไชยยาตาก จังหวัดลพบุรี
๔๘. นายไกรสิทธิ์ สุขสมัย (เซ่งฮวด สุกพิริงชา) แผนกตรวจกอง
โรงเรียนราษฎร กรมวิสามัญศึกษา
๔๙. นายจิว กสิยบุตร ครูโรงเรียนวิสุทธิรังษี
๕๐. นายแดง เทียรกาญจน
๕๑. นายสุกใส จินดาวรรณ
๕๒. นายชาติ วงศ์พานิช
๕๓. นายฝาก สุกัญญา

- ๕๔. นายทอง สมสวัสดิ์
- ๕๕. นายชัชมนต์ วุฒิการณ
- ๕๖. นายทองอินทร มโนรัตน์
- ๕๗. นายเกตุ สุขวรรณ

พ.ศ. ๒๔๖๗

- ๕๘. นายอารมณ ประพฤทธิธรรม
- ๕๙. นายสุ สวรรณเขต
- ๖๐. นายสา แก้วเนตร
- ๖๑. นายเกตุ สรรพอาสา ศึกษานิการจังหวัดขรรมย
- ๖๒. นายทอง วรรณเทน พ่อค้าอำเภอสวรรคโลก จังหวัด
สุโขทัย
- ๖๓. นายเลทอง ชาวเนยม
- ๖๔. นายเกตุ เม็งอำพน
- ๖๕. นายสิน ศิระบุตร ศึกษานิการจังหวัดกาฬสินช
- ๖๖. นายสมบุญ แสนศรี ศึกษานิการจังหวัดตรัง
- ๖๗. นายไชย แสงแจ่ม
- ๖๘. นายทองใบ จันโทธิ
- ๖๙. นายเชื้อ สุขาพนธิ ศึกษานิการจังหวัดภูเก็ต

พ.ศ. ๒๔๖๘

- ๗๐. นายสุทิน บพศิริ

๗๑. นายเคลือบ ขำรุ่งพล หัวหน้าสถานทดลองกสิกรรม
บ้านใหม่ตำโง
๗๒. นายขาว พัฒโนทัย
๗๓. นายสิงห์คำ สุวรรณโสภณ
๗๔. นายสงวน จันทร์มะโน ครูใหญ่ ร.ร. บ้านจอหอ จังหวัด
นครราชสีมา
๗๕. นายไสว ชูทิวฑร เคยเป็นหัวหน้ากองโรงเรียน
เกษตรกรรม กรมอาชีวศึกษา
๗๖. นายวัน แก้วช่วยศรี หัวหน้าสถานทดลองเกษตร
นครศรีธรรมราช
๗๗. นายสินธุ์ กนิษฐะสุนทร
๗๘. นายทัศน อารพล เคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนประจำ
อำเภอท่าใหม่ ปัจจุบันเป็นครู
โรงเรียนจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี
๗๙. นายบุญเจือ สัตยาพนธิ
๘๐. นายเชย เขยชะบุตร
๘๑. นายแก้ว ท่งแจ้ง (กัสนแก้ว ท่งแจ้ง) เคยเป็นศึกษาธิการ-
อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง
๘๒. นายไช้ ชัยฉ่า
๘๓. นายฉลอง ศรีจันทร์ (หลอง ศรีจันทร์) ศึกษานิเทศก์
กรมสามัญศึกษา

๘๔. นายสนั่น เขยสุวรรณ
๘๕. นายเฉลิม ทุมชาติ
๘๖. นายบุญซึก ประภิชญกุล เคยเป็นครู โรงเรียนฝึกหัดครู
ประถมกสิกรรมภาคเหนือ จังหวัด
หวัคเชียงใหม่
๘๗. นายทวี วิสัทธิธรรม (ทอง กัญภัย) ผู้ช่วยเลขานุการ
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ฝ่าย
วิชาการ
๘๘. นายทิม หาญกล้า
๘๙. นายเช่า วุฒิสัน
๙๐. นายเออม กานันท์ชาติ
๙๑. นายสอาด ยมกลัน เคยเป็นครู โรงเรียนประจำจังหวัด
นครสวรรค์
๙๒. นายใจมถ ฅ ถถาง เคยเป็นครู โรงเรียนฝึกหัดครู
ประถมกสิกรรมโนนวัค จังหวัด
นครราชสีมา
๙๓. นายกำจร ทัศนัส ครูใหญ่โรงเรียนเกษตรกรรม
จังหวัดนครราชสีมา
๙๔. นายจำรูญ สุวรรณมาศ เคยเป็นวัฒนธรรมจังหวัดอุดพยั
๙๕. นายเชอ ธิมมทินโน

พ.ศ. ๒๔๗๐

- ๙๖. นายแดง หนูน้อย
- ๙๗. นายชวน บุญญฤทธิ์

เคยเป็นครูโรงเรียนฝึกหัดครูมด
 “พิณวิทยายน” จังหวัด
 พิณโลก

- ๙๘. นายประจวบ กระต่ายทอง
- ๙๙. นายสร้าง ขุนศรีภัก
- ๑๐๐. นายเทียม หงส์หิรัญ
- ๑๐๑. นายมังกร ไชยบุญ
- ๑๐๒. นายสม มาตวิไชย
- ๑๐๓. นายเทียบ เนียมเทศ
- ๑๐๔. นายคิ ธีรรวมวงศ์

ครูโรงเรียนฝึกหัดครูประถม
 กสักรรรมภาคเหนือ จังหวัด
 เชียงใหม่

หอสมุดคุรุสภา

พ.ศ. ๒๔๗๓

- ๑๐๕. นายถนอม ยุกศิริตัน
- ๑๐๖. นายชุ่ม ชนระณรงค์
- ๑๐๗. นายเกษ ลิ้มพิทย

ศึกษาธิการอำเภอเมือง
 จังหวัดราชบุรี

- ๑๐๘. นายทองใบ สุกพิพร
- ๑๐๙. นายอินทร์ กุศลราพรพรณ

โปรดเกล้า

ประวัติครุ ๑๖ มกราคม ๒๕๐๒

บรรพตท

ความว่า

แก่เป็น

๑๐-๑๑

โปรดเกล้าฯ ให้พระราชา
วิฑยาคม

(คอกเคอร์ ยอร์ช แมคฟาร์-
แลนค์)

โปรดเกล้าฯ ให้
ศาสตราจารย์ เอส. จี

แมคฟาร์แลนค์

หอสมุดคุรุสภา

หนังสือสำหรับค้นคว้า
ทำ
นำออกนอกห้องสมุด

หอสมุดคุรุสภา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ตรา

นายกำจร สัตถกต ๙๙๙๙
พิมพ์และเผยแพร่

๑๒ มกราคม ๒๕๐๓

หอสมุดครูสภา